

Nacèrt
Pověsti i zemljopisa

za

niže gimnazije.

Pèrvi dio.

Stari věk.

(Preveo M. M. ponajviše iz němačkoga Pützova děla.)

Stoji mekano vezan 60 novčićah.

U Beču.
U c. kr. nakladi školskih knjigah.
1869.

Nacèrt
Pověsti i zemljopisa

za

niže gimnazije.

Pèrvi dio.

Stari věk.

(Preveo M. M. ponajviše iz němačkoga Pützova děla.)

U Beču.

U c. kr. nakladi školskih knjigah.

1869.

Uvod.

Pojam pověsti.

Obća pověst iliti *pověst světa* pripověda one istinite i važne dogadjaje, koji su družtveno stanje čověčanskoga plemena stvarali i měnjali.

Izvori pověsti.

1. *Ustmeni:* priče, predanja, pověstne pěsme.

2. *Pismeni:* a) *napisi* na zgradah, stupovih, kamenju i pločah; b) *novci* i *medalje* (uspomenice); c) *izprave*, osobito javne, kao što su ugovori, naredbe, razprave i t. d.; d) *lětopisi* i *kronike*, u kojih su pobilježene bez ikakova nutarnjega saveza pojedine znatne zgode (proměne vladarah, bojevi, bitke, uglavljenje mira, pošasti, poplave i t. d.); e) *pověstna děla*, koja pripovědaju ili istodobne zgode ili pako prošle.

3. *Spomenici bez napisah*: slike, ostanci gradjevinah i umětninah svake vèrsti, orudje i sprave toli za javnu, koli za sukromnu porabu.

Pomoćne znanosti pověsti.

1. *Zemljopis* (stari, srednji, novi).

2. *Chronologija* (vremenoslovje), koja uči, kako se ima ustanoviti trajanje i red dogadjajah po někih dělih vremena.

Ti su děli vremena stranom uzeti od kretanja zemlje i měseca, stranom su pako od ljudih po volji ustanovljeni. Na onom se kretanju osniva a) *astronomička* iliti naravska chronologija, koja daje děljenje vremena na godine, měsece i dane; b) na volji zakonodavacah pako osnovana je *historička* iliti umětna chronologija, koja uči, kakove su godine bivale u raznih narodah i što je uzimano kano početak u brojenju godinah iliti kakove su aere rabile.

Najvažnije *aere* jesu: a) *od stvorenja světa*, (po prilici 4000 godinah do Isusa). b) *Godine prije i poslě narodjenja Isukèrstova*. c) *Olympijade* (po 4 godine) od g. 776 prije Isusa. d) *Godine od sagradjena Rima* 753. (752) prije Isusa. e) *Hedžra*, od Muhamedova běga iz Mekke u Medinu 622. poslě Isusa. f) Računanje po godinah od uvedene *francuzke republike* 1792—1805, koje je medjutim već nakon 12 godinah prestalo.

Razděljenje pověsti.

Pověst se děli:

1. na pověst *staroga věka*, koja počima od najstarijih vremenah i traje do razorenja zapadno-rimskoga carstva g. 476 po Is.;

2. na pověst *srednjega věka*, koja dopire do odkritja Amerike ili do g. 1492 po Is.;

3. na pověst *novoga věka*, koja ide do naših vremenah.

Pèrvi Odsěk.

Azija.

Uvod.

Azija, najveća strana světa, dotiče se ostalih stranah više nego li ikoja druga, te je već po svojem položaju na to bila odredjena, da bude kolěvkom čověčjega roda. Ona je ujedno i kolěvkom naobraženosti: u njoj bo imadu svoj početak znamenitije věre (toli monotheističke, kanoti žudinska, kèrštjanska i muhamedanska, koli polytheističke, kanoti věra Brahme, Buddhe, Zoroastra, Konfucija), najizvèrstniji jezici, skoro sve znanosti, umětnosti i obreti, a tako isto i tèrgovina, obèrtnost i dèržavno uredjenje. Nu kašnje dodjoše iz te iste strane světa oni divlji narodi (Hunni, Seldžuci, Mongoli, Turci), koji su mal ne cělu europejsku naobraženost uništili; samo Arapi dělovahu blagotvorno na obrazovanost.

A. Zemljopisni pregled Azije.

§. 1.

Medje Azije.

Starim nebijaše poznata najsěvernija i najiztočnija strana Azije; nu toliko ipak i oni znadijahu, da Aziju sa tri strane oblěvaju tri velika mora ili oceana (v. §. 3.),

a s jedne strane najveće medjuzemno more. Granicom Azije naprama Europi bijaše im Tanais (Don), a naprama Africi prěčba Arsinoë (s. Suez); nu stariji zemljopisci uzimahu k Aziji i Egipat.

§. 2.

Glavne gore u Aziji.

Južno-zapadna strana Azije, ona naime strana, koju su stari najbolje poznavali, jest ponajviše visočina, šireća se od zapada prama iztoku i obkoljena okrajnimi gorami, — koju visočinu danas nazivamo prednjo-azijskom, da ju tako razlučimo od zadnjo-azijske (koje stari nisu poznavali). Njezinim jugo-zapadnim okrajkom jest *Taurus*, a sěvero-zapadnim *Caucasus* (medju kaspijskim i cèrnim morem). Preko *Paropamisa* (s. Hindukhu) suvisi ta zapadna oli prednjo-azijska visočina s iztočnom visočinom, koja je i veća i viša.

One gore, što se protežu na medji Azije i Europe, poznavahu stari pod obćenitim imenom *hyperborejskih gorah* (s. Ural).

§. 3.

Vode u Aziji.

1. Mora, zalěvi i ždrěla:

Na sěveru *ledeno more* (oceanus septemtrionalis).

Na iztoku *iztočno veliko m.* (oceanus eous).

Na jugu *indički ocean* (uzduž južnih obalah Indije) i *erythrejsko more* (medju Afrikom, Arabijom i Prednjom Indijom) s a) perzijskim i b) arapskim zalěvom ili cèrvenim morem.

Na zapadu *nutarnje more* (s. sredozemno m.) To more imade uz azijske obale ove česti: *aegejsko. m.* (s. Archipelag), *Hellespont* (s. Dardanelle), *Propontid* (s.

marmorsko m.), *thracki Bospor* (s. carigradska vrata), *Pontus Euxinus* (s. cèrno m.), *Cimmerski Bospor* (s. jenikalska ili kaffska vrata), *Maeotid* (s. azovsko m.).

II. Jezera:

Kaspijsko more, koga se je nĕgda po svoj prilici i aralsko jezero dèržalo, jest najveće jezero na svĕtu.

III. Od glavnih rĕkah bijahu starim samo slĕdeće pobliže poznate:

a) u indički ocean utičući *Ganges.*

b) u erythrejsko more: *Ind* (Sind), *Eufrat* i *Tigris,* koja se dva izlĕvaju u perzijski zalĕv.

c) u cèrno more: *Halys* (Kisil Irmak).

d) u kaspijsko more, na sĕvero-zapadnoj strani: *Rha* (Volga), a na iztočnoj strani: *Oxus* (Amu) i *Jaxartes* (Sirr ili Syr), koja se oba sada izlĕvaju u aralsko jezero.

§. 4.

Stanovnici stare Azije.

U Aziji imadu svoju kolĕvku ona dva velika plemena, na koja spadaju i danas više nego dvĕ trećine svega čovĕčanstva; a to je:

1. *iztočno-azijsko* pleme, koje prebiva u Kini, Japanu i u većoj česti Zadnje Indije;

2. *arijsko-semitsko* ili kavkazko pleme, koje je razšireno preko svih zemaljah staroga svĕta od uštja Ganga pa sve do obalah atlantskoga oceana.

Ovo se pleme dĕli na dvĕ velike grane:

a) na *indijsko-europejsku,* u kojoj nam je opet razlikovati *Arijce,* koji su se razpali na narod *zendski* (Iranci, n. p. Medijanci i Perzijanci) i na narod *sanskritski* (*Indi*); zatim pleme *južno-europejsko,* i u njem: Gèrke, Latine, Thračane i Ilire; napokon pleme *sĕverno-europejsko* i u njem: Celte, Nĕmce, Litvane i Slavjane;

b) na *semitsku*, u zapadnoj Aziji, na koju spadaju: Izraelci, Arapi, Assyrci, Babylonci, Syrci, Foeničani i Lydijci.

B. Semitski narodi zapadne Azije.

I. Izraelci.

§. 5.

Zemljopis Palaestine.

Onaj kraj zemlje, štono se proteže od sredozemnoga mora do Jordana, zove se u knjigah staroga zavěta *Kanaan*, jer bo su ondě nĕgda Kanaanitjani stanovali. Pod imenom *Palaestine* razumĕvaše se iz početka samo nizina (Filistejska) na jugo-zapadnoj obali Kanaana; nu kašnje bĕše tim imenom prozvana cěla zemlja s obĕ strane rĕke Jordana, od sredozemnoga mora do syrsko-arapske pustare. Imenom *Judaea* počeše označivati cĕlu Palaestinu istom poslĕ povratka Židovah iz sužanjstva, i to zato, jerbo je medju povrativšimi se Židovi najviše bilo od Judina kolĕna.

Od *Libanona* se protežu prama jugu dvĕ uzporedne kose, koje obuhvatjaju uzku i duboku dolinu *Jordansku*. Jordan protiče u svojem gornjem teku *genezarethsko* jezero ili gallilejsko more, te se poslĕ izlĕva u *mèrtvo more*.

Mèrtvo more, koje leži duboko (do 1235′) pod razi sredozemnoga mora, dĕli se na dvĕ sasvim različite kotline, na gornju naime, koja je veća (i do 1000′ duboka), i na dolnju, koja je manja i jako plitka. Tu bijaše nĕgda dolina Siddim s gradovi Sodomom i Gomorom. Jako izparivanje neobično slane vode mèrtvoga mora čini, te se sve u njegovoj blizini obastre slanom korom. Na povèršju vode, koja postaje od gustoće slanače specifično težom, plivaju velike grude asfalta, koje se odtèrgavaju ili od poda ili od bregovah, osobito poslĕ potresa ili silnijega plakanja valovah.

Onaj dio Palaestine, koji leži *Jordanu na zapadu*, te na svojoj zapadnijoj strani imade uzko primorje, a prama iztoku zemlju bregovitu, razpada se od juga prama sěveru na tri pokrajine:

A. Judaea, južna pokrajina s Jerusolimom, glavnim gradom Judaee i počam od Davida cěle zemlje.

Jerusolim leži na poluotoku, koji čine dva potočića (Kidron na iztoku i Gihon na zapadu). Buduć da su doline tih potokah i duboke i stèrme, zato je Jerusolim bio u tom svojem položaju sa tri strane (z. j. i iz.) osěguran. Širiti se je mogao samo prama sěveru. Njegove su najstarije česti bile na južnoj polovici: naime na humu *Sionu* i na brěgu *Moriji*. Taj je stari Jerusolim bio razoren od Nebukadnezara g. 586; nakon sužanjstva opet sagradjeni grad razorio je car Tito g. 70 po Is., ali ga je opet obnovio u manjem prostranstvu car Hadrijan kao rimsku naselbinu pod imenom Aelia Capitolina, te mu je dao rimsko stanovničtvo. — Jerusolimu na iztoku i preko potoka Kidrona leži *maslinova gora*.

Hram jerusolimski na gori Moriji imadijaše dva preddvorja, jedno vanjsko za puk, a drugo nutarnje za svetjenike. U nutarnjem bijaše a) žèrtvenik za žèrtve, koje se pale, b) deset kotlovah, u kojih su se žèrtve prale, c) tako zvano mědeno more, t. j. ogroman kotao, u kojem su se svetjenici poslě žèrtvovanja čistili. Sam hram imadijaše tri glavne česti: a) pokriveno *preddvorje*, b) *svetilište* sa žèrtvenikom, sa zlatnim stolom za kruh i pet zlatnih sedmoručnih svěćnjakah sa svake strane c) *najsvetije město*, u kojem je bio položen i s nutra i s vana pozlatjeni zavětni kovčeg sa dva kerubina. Toli u preddvorjih, koli u svetilištih bijahu pozlatjeni i podovi, i pokrivala i stěne.

Jerusolimu na jugu leži *Betlehem*, Davidovo i Isukèrstovo rodno město, a na oazi blizu Jordanova uštja leži *Jericho* (Jozuom razoren, a Davidom opet sagradjen).

B. *Samarija*, srednja pokrajina, s gradom Samarijom, koji je bio prěstolnim městom kraljevah izraelskih (g. 722 razori ga Salmanassar, ali kašnje běše on iz nova podignut i utvèrdjen).

C. *Gallilaea*, sěverna pokrajina, s *Kanom* (svatba) i s Nazaretom (gdě je Isus svoju mladost proživio).

Drugi dio Palaestine, onaj naime, koji leži *Jordanu na iztoku* (Peraea), dobi znatnijih gradovah istom u dobi nakon Alexandra Velikoga.

§. 6.

Povèst Izraelacah.

A. Pravěk čověčanskoga pokolěnja.

I. Od Adama do Noema.

Sveto nam pismo pripověda, da je Bog stvorio po prilici 4000 godinah prije Isukèrsta *dvoje* ljudih: *Adama* i *Evu* i da ih je nastanio u *Edenu* ili raju, gdě su blaženo život provodili, dok nisu grěhom Boga uvrědili, zbog česa ih je on iz raja izagnao i kaznio tako, da se unapréd u znoju svoga lica kruhom hrane i da im tělo umèrti mora. Ova osuda, koju su naši praotci na se navukli, predje i na njihove potomke. Tužna poslědica Adamova grěha pokaza se već na njegovoj dětci: Kain bo ubi s nenavisti brata si *Abela*, jerbo je Abelova žèrtva bila Bogu ugodnija nego njegova.

Nu obćim *potopom* nestade ne samo izopačenih potomakah Kainovih, nego i potomstva trećega Adamova sina *Setha* po imenu. Bog spasi jedinu obitelj pobožnoga *Noema* (Sethova potomka) na *Araratu*, najvišoj glavici (16.000′) staroga světa (uz Himalajske gore), te tako ostade opet samo *jedna* obitelj, od koje se je čověčansko pokolěnje po svem světu razprostraniti imalo.

II. Od Noema do Abrahama.

(2300—2000 pr. Is.)

Potomstvo trijuh Noemovih sinovah, *Sema, Kama* i *Jafeta*, bèrzo se razplodi. Ono se najprije naseli po plodnoj ravnici Sinearskoj na Eufratu; kašnje se pako

razděli na više plemenah s raznimi jezici, te se razprostrani što na iztoku, što na jugu i zapadu. *Semitjani* se razprostraniše po jugo-zapadnoj Aziji, *Jafetovci* po sěvero-zapadnoj Aziji i Europi, a *Kamovci* po Africi i južnoj Aziji. U tih novih prebivalištih roda ljudskoga razvi se što uplivom podneblja, što načinom života i t. d. velika razlika plemenah i glede tělesnoga ustroja i glede duševnoga naobraženja. Doskora se pokaza ta razlika i u bogoštovlju: jer ljudi počeše obožavati město jednoga nevidivoga Boga njegova děla i stvorove. Samo jedno pleme Semitjanah, potomci naime Ebera, Semova sina, poznavahu i štovahu i pravoga Boga. Od ovoga kolěna poteče *Abraham*, koji se je odděلio od svoga roda, bludećega s veće strane u tmini poganstva, te se je izselio oko g. 2000 pr. Is. iz *Ura* u Kaldeji sa svojim otcem u Haran u Mesopotamiji, odakle je prešao poslě otčeve smèrti preko Eufrata u Kanaan.

B. Pověst naroda izraelskoga.

I. Od Abrahama do osvojenja Palaestine.

(Po prilici od 2000—1500 pr. Is.)

Abraham, praotac Izraelacah, doseli se kao nomad iz Mesopotamije u Kanaan. On štovaše jedinoga pravoga Boga, komu je bio tako pokoran, da je hotio svoga sina Izaka žèrtvovati. — Njegovo pleme běše nastavljeno po *Izaku*, koji je imao dva sina blizanca: Ezava ili Edoma i Jakova (koji je i Izraelom prozvan). Ezau prodade bratu si pravo pèrvorodstva, te se izseli prama jugu, i tu postade praotcem Edomitjanah (Idumejacah), naroda, koji je tèrgovinu těrao. — Po Izakovoj smèrti postade *Jakov* poglavicom Izraelacah i nastavi sa svojih dvanaest sinovah nomadski oliti pastirski život

Sina mu *Josipa*, koga je medju svom dětcom najviše ljubio, prodadu zavidna bratja (izmaelskim) tèrgovcem, koji su ga u Egipat odveli i tu Putifaru (vodji kraljevske tělesne straže) prodali. Josip bude od Putifarove žene pokrivljen, i zato ga bace u tamnicu; nu protumačivši kralju sanjke, oslobodi se tamnice i dodje do najviših častih. To vrěme nastane u Kanaanu glad, zbog česa su morala Josipova braća u dva puta u Egipat po hranu dohoditi. Tu im se Josip istom nakon različitih kušnjah oda. Na njegov se poziv preseli Jakov s cělom svojom obitelju u plodnu pokrajinu Gošen (Delti na iztoku), gdě su zatim Izraelci 430 godinah prebivali, dolazeći u doticaje s najnaobraženijim narodom one dobe. Za svoga boravljenja u toj pokrajini umnožiše se Izraelci (tako, da ih je bilo prigodom izselenja 600.000 za oružje sposobnih); s početka im bijaše dobro, jer su kao krajišnici dèržavu od drugih nomadah branili, nu kašnje se pobojaše Egiptjani, da bi se Izraelci mogli prigodom kojega boja s njihovimi neprijatelji spojiti, te ih zato počeše težkimi tereti i radnjami ugnjetavati. Budući da su se oni uza sve to tlačenje još više umnožavali, zato ih htědoše izkoreniti umaranjem njihove novorodjene dětce.

I *Mojsija* (koji je bio od plemena Levina) běše od svojih roditeljah u Nilu izvèržen, ali ga spasi Faraunova kći (odatle mu i ime); odgoji ga zatim sama njegova mati, i poslě ga odhraniše na kraljevskom dvoru, gdě mu je davana obilna prilika, da se upoznade s egipatskimi znanostmi. Gledajući, kako njegovi srodnici stenju pod težkim jarmom, i vidivši jednom, kako něki egipatski nadzornik bije njegova sunarodnika, ubije on onoga Egiptjanina i poběgne k Midijanitjanom na poluotok Sinai. Jehovom pozvan (goruća šikara na gori Horebu), da *svoj narod* iz Egipta *u Kanaan prevede*, vrati se on

u Egipat. Sdruživši se sa svojim bratom Aaronom zamoli Farauna, da pusti Izraelce u pustinju, da ondě svomu Bogu žèrtve prikažu; nu Faraun to dopusti istom onda, pošto je njegov narod bio težkim bičem božjim kažnjen. Uputivši se Izraelci iz Egipta prodju kroz arapski zalěv, u kojem su se goneći ih Egiptjani potopili, te dodju u Arabiju do gore Sinaja. Jehova dade Mojsiji na toj gori zakone za njegov narod, koji se medjutim běše podao kumirstvu (zlatno tele). Zapovědi božje, urezane na kamenitih pločah, běhu stavljene u zavětni kovčeg. Putovanje Izraelacah preko pustare do Jordana trajaše četèrdeset godinah, tad umre Mojsija i brat mu Aaron.

Mojsijini zakoni odredjuju štovanje *jedinoga Boga*, Jehove, koj je nevidivi kralj svoga izabranoga naroda. Svetjenici toga Boga, imadijahu biti Aaronovi potomci, a ostale službe u hramu imadijahu obavljati svi mužki potomci Levini. Levite bijahu razděljeni po cěloj zemlji i za uzdèržavanje života dobivahu deseto, dio žèrtvah i pèrvence. Dužnoštju svetjenikah bijaše ne samo da službu božju obavljaju, nego takodjer da čuvaju i tumače zakone, da ljude léče i pravicu im děle. Njihov poglavica, veliki svetjenik, imadijaše osobito pravo, da Jehovu pita za njegovu volju, nu samo u važnih stvarih, te rad toga ulazaše svake godine jedan put, i to o pomirenju (festum reconciliationis), u presveto město. Svetkovinah bijaše mnogo; osim sabbatha, koji se je svaki tědan svetio, bijahu obdèržavana svake godine još tri obćenita blagdana. Pascha, svetkovina tědnovna i sěnčanica, pred kojom je potonjom dèržan jedan obćeniti dan pokore i pomirenja. Svake sedme godine, godine naime sabbathne valjaše pustiti zemlju da se odmori, a nakon 7 put 7 godinah iliti godine jubileja imadijahu prestati svi ugovori o tělu i o dobru, te se zato svim domaćim robovom sloboda vratjaše, a sva prodana ili založena polja dobivahu natrag njihovi pèrvašnji vlastnici.

Jozua prevede Izraelce preko Jordana, osvoji i razori tvèrdi Jericho, nadvlada trideset i jednoga kneza mogućih Kanaanitjanah, te tako osvoji ponajveću stranu Palaestine, i poděli cělu zemlju medju 12 světskih ple-

menah, od kojih je 10 prozvano po Jakovljevih sinovih, a dva po Josipovih sinovih Manassu i Efraimu. Po toj diobi dobi pleme Josipovo (iz koga je bio i Jozua) dva glasa u zemaljskoj skupštini. Levite běhu kanoti učitelji naroda i t. d. prilično jednako porazděljeni po cěloj zemlji i dobiše od svakoga plemena odsěkom do četiri mala grada s pašnjaci.

II. Od osvojenja Palaestine do uredjenja jednovlade. Doba sudacah iliti junačko doba.

(1500—1095.)

Savezna dèržava, štono su ju osnovala plemena izraelska, moraše često boj biti stranom s Kanaanitjani, koji još nisu bili nadvladani, stranom sa susjednimi narodi, a ponajprije sa susědi na iztoku i na jugu (Ammonitjani, Amalekitjani i Moabitjani, zatim i s Midijanitjani). Najžeštja borba bijaše s *Filistejci* na jugo-zapadu, koji su sve do Davidovih vremenah kušali, nebili kako obladali cělim Kanaanom, te su za *Simsona* zbilja postigli něko vèrhovničtvo nad južnimi plemeni. U tih bojevih stavljahu se narodu na čelo pojedini junaci, koji su nazivani *sudci*, jerbo je narod i u mirno vrěme tražio u svojih razmiricah njihov ugled i njihovu mudrost.

Izmedju 14 sudacah ovi su najznatniji: *Gideon*, koji je sa 300 mladićah Midijanitjane suzbio; *Jefte*, koji je Ammonitjane svladao i svoju kćer Gospodinu žèrtvovao; *Simson*, čověk izvanredne tělesne nage, koji je Filistejce pobědio.

Pošto su Filistejci južna plemena (Judino i Simeunovo) nadvladali, pokušaše, da tako isto nadvladaju i séverna. Nakon pèrvoga poraza Izraelacah dadoše starešine doněti zavětni kovčeg u bojni tabor, da tako svoj narod ohrabre; nu nakon drugoga poraza pade i ta svetinja Filistejcem u šake, koji su ju medjutim do-

skora Izraelcem povratili, bivši čudesi i kaznami ustrašeni. Zadnji sudac *Samuel*, premda je jednu pobědu nad Filistejci odèržao, nemogaše preprěčiti, da oni neosvoje sve zemlje s ovu stranu Jordana. Buduć da su njegovi sinovi, koje si je pod starost bio učinio pomoćnici u svojem sudačkom zvanju, povod davali raznim tužbam, i pošto su Izraelci od Filistejacah i razoružani bili, zahtěvaše narod, da mu bude *kraljem Saul* iz Benjaminova plemena. Samuel se dugo opiraše tomu zahtěvu, nu napokon ipak pomaza Saula kao kralja.

III. Od postanka jednovlade do razděljenja na dvě kraljevine.

(1095 [?]—975 [?].)

1. *Saul* (vladaše 40 g.?). Ovaj kralj dokaza, da se narod u njem nije prevario, i to dokaza tim, što je uništio gospodstvo Filistejacah nad Izraelci nakon mnogih i težkih bojevah. Osim toga nadvlada on i ostale susěde (Moabitjane i Edomitjane), a Amalekitjane upravo izkoreni, poštedivši ipak proti Samuelovoj zapovědi kralja i najbolja dobra (naročito stada). Zato pomaza Samuel potajno mladoga pastira *Davida* iz Betlehema, koji je bio došao na dvor Saulov, da svojom strunom razveseli turobnoga kralja. U družbi s kraljem běše on pošao u boj na Filistejce, koji su bili iznova u zemlju provalili, i tom prilikom pokaza svoju neustrašivost i jakost, pobědivši gorostasa Filistejca imenom Goliatha. Od to doba zamèrznu na-nj kralj Saul i proganjaše ga u velikoj svojoj zavisti. Zato poběgne on k Filistejcem, koji su skoro poslě toga i opet na Saula udarili. U tom boju poginu tri Saulova sina i on se sam svojim mačem probode. Na to se vrati

2. *David* (vlad. 40 g.?), Saulov zet, u svoju domovinu, koja je bila u sebi razrovana i s veće česti od Filistejacah podjarmljena, te ga tu Judino i Simeunovo pleme odmah kraljem priznade, a ostala plemena to učine istom po smèrti najmladjega Saulova sina Izbosetha po imenu. Pošto je Jerusolim Jebusitjanom oteo i svojom prěstolnicom učinio, zavèrši ponajprije skoro stogodišnje vojevanje *s Filistejci*, dočim ih je zagnao u njihovu zemlju i tako prestrašio, da nisu směli više na Izraelce nasèrtati. Poslě toga dovede David pod svoju vlast *Moabitjane* i *Ammonitjane*, ujedno s njihovimi saveznici, kraljevi u Zobi i Damasku, a tako isto i *Edomitjane*. Na taj način učini on svoje Izraelce, koji su više věkovah od svojih susědah bili tišteni i tlačeni, *gospodojućim* narodom, kojemu se je vlast sada prostirala preko sve zemlje od sredozemnoga mora tija do Eufrata, pak od Oronta sve do arapskoga zalěva.

Pošto je David svoju dèržavu obnovio i razširio, dade se na njezino nutarnje *uredjenje*. Jerusolim postade ne samo kraljevskom prěstolnicom nego i središtem bogoštovlja Jehovina. Na Sionu dade si David sagraditi po foeničkih umětnicih velelěpu palaču, a zavětni kovčeg prenese sa slavom (iz Siloha) u Jerusolim. Ujedno položi on temelj uredjenoj upravi dèržave, odabravši si ministre i ostale činovnike i stvorivši si stalnu vojsku.

Njegov častohlepni sin Absalon protěra ga, nu bude svladan od njegova vojvode (Joaba). Pred svoju smèrt dade David svoga mladjega sina

3. *Salamuna* (vlad. 40 g.?) po proroku Nathanu kraljem pomazati. Ovaj kralj nepodje dalje bojnim putem svoga otca, nego si učini zadaćom, da mudro upotrěbi onaj stalni mir, koji je dèržava nakon tolikih bojevah težko dočekala. Njegovim su najlěpšim dělom

stranom veličanstvene *zgrade* (što svete, što kraljevske), stranom pako različite *ustanove za sěgurnost i blagostanje zemlje*. Tako dade on sagraditi po foeničkih umětnicih sjajni *hram* na Moriji i u tom hramu uvede svečane obrede. Osim toga sagradi novu kraljevsku *palaču*; zatim se postara za sěgurnost dèržave, utvèrdivši na novo glavni grad i postavivši više tvèrdjah na dèržavnih medjah.

Izvanrednim se načinom staraše Salamun za razvitak tèrgovine i obćenja. Da promakne *kopnu tèrgovinu* medju Thapsakom na Eufratu i Egiptom, dade sagraditi na jednoj sretno izabranoj oazi syrske pustare Thadmor oliti Palmyru (?). U sporazumljenju s tyrskim kraljem Hiramom odpremi on više *tèrgovačkih brodovah* iz arapskoga zalěva (iz luke Eziongebera) u Indiju (Ofir).

Nu njegove velike gradnje iziskivahu težke robote, a razsipno dèržanje kraljevskoga dvora nalagaše podanikom velike daće. Zato zahtěvaše narod po njegovoj smèrti na saboru u Sichemu od njegova sina

4. ***Rehabeama***, da se obale nepodnosivi tereti; i buduć da se je to uzkratilo, zato izabere deset sěvernih plemenah *Jeroboama* kraljem, te tako stvore *dèržavu izraelsku*, a uz Rehabeama ostanu samo južna plemena, Simeunovo i Judino (i jedan dio Benjaminova), i tim postade druga dèržava t. j. *Juda*. Ovo *političko* razcěpljenje naroda izraelskoga bijaše ujedno i *vèrozakonsko*, jer je pleme Levino ostalo věrno dèržavi Judi i bogoštovlju Jehovinu u narodnom hramu, izraelska su se plemena usuprot odmetnula ne samo od kralja, nego takodjer i od svetjenstva u Jerusolimu, te su žèrtve žèrtvovala na vèrhuncih i često padala u egipatsko obožavanje životinjah ili u štovanje foeničkoga Baala.

IV. Dèržave Juda i Izrael.

(Od g. 975 pr. Is.)

1. Sěverna dèržava *izraelska* naime, s glavnim gradom (s pèrva Sichemom, poslě) Samarijom, bijaše neprestano izvèrgnuta nutarnjim razdorom i dèržaše se pod vladanjem 19 svojih kraljevah (iz 9 različitih kućah) samo do g. 722. Kraljevi podupirahu strano kumirstvo, da tim odvrate izraelska plemena od jerusolimskoga hrama i da tako razcěpljenje dèržavno u narodu trajnim učine; nu tim svojim postupanjem dadoše povod, te je u njihovoj kraljevini postala protivna im stranka narodna, koja je ostala věrna Jehovinu bogoštovlju i kojoj su na čelu bili proroci (kanoti Elija, učenik mu Elisa i dr.). Ovi proroci pobijahu postojano strano bogoštovlje i nastojahu svakim načinom oko toga, da se izraelska dèržava sjedini s judejskom. Zato nije pověst ove dèržave ino, nego neprestana *borba medju proroci i kraljevi.*

Ove borbe uzrokovahu česte proměne na prěstolju, i to tim više, što je pravo kraljevah osnovano bilo na samoj ljudskoj volji, od kako su se Izraelci odmetnuli od Davidova Bogom odabranoga kolěna. Samo kuća *Jehuova,* koja je bila s proroci u dobru sporazumljenju, dade dèržavi 5 vladarah, koji su vladali něšto preko 100 godinah (885—770). — Nutarnje nemire, koji su bivali spojeni sa svakom proměnom vladajuće obitelji, upotrebljivahu na svoju korist vanjski neprijatelji; tako provališe u zemlju nakon odstranjenja kraljevah iz Jehuove kuće gospodstvo nad cělim světom tražeći *assyrski* kraljevi, te se s početka zadovoljiše darovi i obećanjem godišnjega danka, nu kašnje osvojiše skoro cělu séveroiztočnu polovicu dèržave. Zadnji izraelski kralj (Hosea), obrabren sretnim odporom Tyracah proti Assyrcem,

poče se dogovarati s Egiptjani o savezu proti assyrskomu kralju Salmanassaru, nu bude od ovoga kralja uhićen. Narod kušaše i poslě, da se obrani od vanjskoga neprijatelja; nu taj napredovaše ipak, premda s velikim naporom, i napokon predobi i Samariju nakon trogodišnjega obsědanja g. 722. Dobitnik preměsti ponajveću stranu najvaljanijih stanovnikah u oddaljene assyrske gradove, a u Palaestinu dovede naseljenikah iz Assyrije, koji su se zatim měšali sa preostalimi Izraelci, te su tim načinom postali Samaritjani.

2. Manja *dèržava* t. j. *judejska*, s prěstolnim gradom Jerusolimom, bijaše sretnija i naprednija uslěd toga, što je u njoj bilo zakonito věrozakonsko središte (hram), i što je bila jedina u bogoslužju i što je napokon imala skoro neprekidno naslědstvo kraljevah iz Davidova kolěna. Zato se ona uzdèrža uza sve bure i težkoće skoro 4 věka (975 — 586), te preživi daleko silniju sěvernu dèržavu skoro pol drugi věk. Nu i ovdě se sve više i više pokazivaše uvlačenje poganskih věrah uzpèrkos svemu nastojanju prorokah, da se uzdèrži čistoća stare věre.

I jedna i druga dèržava nastojaše o tom, da oblada cělim narodom. U tu svrhu oženi kralj Josafat svoga sina (Jorama) s *Athalijom* kćerju izraelskoga kralja; nu uslěd toga njegova pokusa běše Davidovo pleme skoro iztrěbljeno, jer je Athalija svoga unuka umorila, i težkom je mukom samo sačuvan jedan nejaki potomak stare kraljevske obitelji (Joas). Veliki svetjenik dade to děte nakon několiko godinah kraljem proglasiti a okrutnu Athaliju umoriti. U isto vrěme ponovi on i Jehovino bogoštovlje, razorivši medjutim u Jerusolimu sagradjeni Baalov hram.

Za kašnjih kraljevah preuzimaše mah razkoš i prijanjanje uz tudje običaje i tudje praznověrje; pak buduć da se nije pazilo na rěč i opomenu proroka Jesaije, to postiže doskora Judu poniženje, njim navěšteno.

Juda naime, napadnuta od susědah na jugu i od Izraelacah, morade potražiti assyrsku pomoć, a da ju dobije morade predati blago svoga hrama i kraljevske palače i povèrh toga se odreći svoje dèržavne samostalnosti. Kralj *Hiskija* uzkrati Assyrcem danak i utvèrdi Jerusolim još drugim zidom; nu Jerusolim se nebi bio obranio od Assyracah, koji su na-nj opet udarili (g. 711), da nije nastala u neprijateljskom taboru pogubna kuga, koja je assyrskoga kralja Sancheriba na běg natěrala.

Judejska se dèržava na taj način oslobodi od pogibelji, koja joj je bila zagrozila od *assyrske* strane, nu poslě 100 godinah dospě ona najprije pod *egipatsko*, a zatim pod *babylonsko* gospodstvo. Egipatski kralj Neko poče malo prije propasti assyrske dèržave one zemlje osvajati, koje su spadale na assyrsku dèržavu s ove strane rěke Eufrata, naročito i někadanju dèržavu izraelsku, koju je bio osvojio judejski kralj Josija. Ovaj se kralj ogleda s Nekom (kod Megidda u Samariji), ali izgubi ne samo bitku nego i život (g. 608). Kada je poslě toga babylonac Nebukadnezar istom osnovano gospodstvo Egiptjanah u Aziji pobědom kod Karkemiša razorio, tada se morade i Juda pokoriti *babylonskomu* vèrhovnomu gospodstvu. Pokus, koji je učinjen proti savětu prorokah (Jeremija) u tu svèrhu, da se zemlja oslobodi tudje težke vlasti, ostade bez uspěha; nu běše i opet ponovljen od zadnjega kralja Zedekije, kada je počeo pomoći obećavati egipatski kralj Hofra (Apries), koji je o tom radio, da obnovi egipatsko gospodstvo u Aziji. Nebukadnezar obsědaše glavni grad pol drugu godinu, suzbi egipatsku vojsku, koja je bila gradu u pomoć potekla, dade na běgu uhitjenoga Zedekiju oslěpiti i u okovih u Babylon odvesti, hram i druge veće zgrade spali, bedeme razori i u zemlji ostavi samo prosto pučanstvo, da si za nuždu obdělava polja i vinograde (g. 586).

5. *Izraelci pod babylonskim, zatim pod perzijskim vèrhovnim gospodstvom.*

Židovom, odvedenim u Babyloniju i u zemlje s onu stran Eufrata, bijaše različita sudbina: zasužnjeni vojnici, kao i oni, koji su najviše dělovali prigodom zadnjega ustanka, běhu, kao što se čini, porazděljeni medju vodje poběđonosne vojske, da im služe kao robovi; ostali pako zadèržaše svoju osobnu slobodu i pribavljahu si svoj živež od poljodělstva, gojenja marve i od zanatah, dapače njim ostade i njihova posebna sudbenost. Nu niti u tih ljudih nemogaše izumèrti ljubav prama izgubljenoj dědovini i blaženu nadu povratka u nju uzdèržavahu u njih revni proroci (Ezekiel i dr.). Ta se nada izpuni, pošto su *Perzijanci* Babyloniju osvojili. Uslěd nastojanja veleuglednoga proroka Daniela dopusti Cyro Židovom, koji su mu morda kod njegova osvajanja znatnu pomoć pružili, da se ne samo mogu povratiti u svoju domovinu, nego im još dade blago njihova hrama i potrebita sredstva, kako da si u Jerusolimu nov hram sagrade.

§. 7.

Naobraženost Izraelacah.

Književnost hebrejska, koja je sva proniknuta nabožno-patriotičnim duhom, sastavljena je od pověstnih knjigah i od pěsničtva, koje je stranom lyričko, kao što su Davidovi psalmi i Salamunova velika pěsan, stranom didaktičko, kao što su prirěčja Salamunova, knjiga Hiobova, pěsme žalobnice i proricanja od 4 veća proroka (Jesaije, Jeremije, Ezekiela, Daniela) i od 12 manjih.

II. Foeničani.

§. 8.

Zemljopis Foenicije.

Ona primorska zemlja, što sačinjava srednji dio syrskoga primorja, nazivaše se po svojoj topičnoj naravi domaćim imenom *Kanaan* t. j. nizina; nu Gèrci ju prozvaše zbog njezinih znatnih paomnih šumah Φοινίκη, *Foenicija.*

Duljina joj čini 50 geogr. miljah, a širina na někih městih jedva pol ure, na drugih pako něšto preko milje.

Ovo uzko primorje nije doduše znatno razvijeno, ali svakako bolje nego li ravna obala Palaestine: imade bo više zalěvah i u more prodirućih predgorjah. Oni zalěvi bijahu za to veoma zgodni, da se uz nje podižu veliki tèrgovački gradovi, kao što je bio *Tyr* (koji je sastojao iz dva grada, jednoga na otoku, drugoga na kopnu), *Sidon*, *Beryt*, *Byblo* i *Arad*.

§. 9.

Foeničke naselbine.

Nijedan narod staroga světa nije naselio toliko gradovah i zemaljah, koliko su stari Foeničani.

Tomu bijahu i ovdě oni isti *povodi*, koje nalazimo u drugih dèržavah staroga věka, naime: *a)* da se tim zaprěči prekomèrno napučenje i ona politička i družtvena zla, koja odatle mogu slěditi; *b)* prigodom nutarnjih nemirah moraše se slabija stranka izseliti budi dobrovoljno, budi pako i na silu; *c)* drugi se opet izseliše zbog toga, što su iz srednje Azije prodirali razni silni narodi, naročito Assyrci, Egiptjani, Kaldejci; *d)* napokon dělovaše pri tom podhvatni duh, koji je za tim išao, da osěgura uredno obćenje s dalekimi, osobito neobrazovanimi zemljami.

Pregled foeničkih naselbinah.

1. *Na azijskom kopnu izvan Foenicije* imadijahu Foeničani svojih tèrgovačkih postajah poglavito na onih tèrgovačkih cestah, koje su vodile u *eufratske zemlje*, zatim na izhodištih prednjo-azijske tèrgovine u *Ciliciji* (Tarso) i *Syriji*. Osim toga imadijahu oni naselbinah i na *otocih perzijskoga zalěva* (Bahreinskih otocih, kao što je Tylo i Arad).

2. Mnogo bijaše naselbinah na otocih u *iztočnoj kotlini sredozemnoga mora*, nu te su Foeničani već za rana (oko g. 1100) zapuštali. Tako bijaše naselbina na otoku *Cypru*, na *Rhodu*, na někih *sporadskih* (Thera) i *cykladskih* otocih, na *Kreti*, *Kytheri* i dalje sve do Hellesponta, osobito na *Thasu* (koja je naselbina bila važna ne samo zbog bogatih zlatnih rudah, nego još i zato, što je odatle dalje izhodila tèrgovina i naseljivanje prama Thraciji i Pontu). Dočim su Foeničani, kao što je rečeno, te naselbine rano zapustili, odèržaše oni mnogo dulje naselbine svoje na otocih u *zapadnoj kotlini sredozemnoga mora*: naime na *Siciliji* (Panormo, Motye), na *Malti*, *Sardiniji* (Caralis) i na *balearskih* i *pityuzkih* otocih (gdě su im bivale za putovanja u Španiju vèrlo shodne postaje).

3. *Španija* (Iberija), naročito pako njezina jugozapadna strana (pokrajina Tarsis), nebijaše samo glavnom zemljom njihovih naselbinah, već ju oni smatrahu upravo kao *podloženu* zemlju, od koje su tečajem několiko věkovah odbijali sve strane natěcatelje i takmace.

4. Na sěvernoj i sěvero-zapadnoj *obali Afrike* bijaše redom poredano mnogo foeničkih naselbinah, koje su počimale od velike Syrte. Sidonci imenito osnovaše na *sěvernoj obali* već 12. věka pr. Is. *Byrsu* (akropolu potonje Karthage), a Tyrci utemeljiše oko g. 1100 *Utiku*, poslě pako za cvětanja svoje moći, u 9. i 8. věku,

utemeljiše još više gradovah (u potonjoj Numidji i Mauretaniji). Još više bijaše naselbinah na *zapadnoj obali* Afrike, gdě su Tyrci, kao što se veli, do 300 (?) gradovah osnovali.

§. 10.

Pregled foeničke pověsti.

I. Doba neodvisnosti.

Već u onoj dobi, kadno su Izraelci Kanaan osvojili, pojavljuje se „veliki *Sidon*" kao najmogućniji grad, koji ište něku prednost pred ostalimi gradovi Foenicije, te već počima izašiljati naselbine prama iztoku i zapadu. Oko g. 1200 izsele se uslěd nesretna ratovanja s Filistejci najuglednije sidonske obitelji u *Tyr* (na otoku), koji se skoro poslě toga pokazuje kao pèrva foenička dèržava i Sidon daleko za sobom ostavlja. Svoju najsjaniju dobu proživi Tyr a s njim i Foenicija u obće za kralja *Hirama*. Ovaj kralj življaše u prijateljstvu s mogućom u to doba dèržavom izraelskom i u družbi s Izraelci nastojaše oko tèrgovine u zlatom bogatu indijsku zemlju Ofir. Tako dakle pada u isto vrěme najsjajnije doba i Foenicije i Palaestine, i foenička tèrgovina postiže tada svoje najveće prostranstvo, od Indije naime tija do britannskih obalah. Za Hiramovih naslědnikah davahu stranačke borbe mnogo putah povod izseljivanju gradjanah, i buduć da se je tyrski dèržavni ustav sve više na demokratičku uredjivao, zato se izseli stranka aristokratička. Ove bogate i plemenite obitelji spustiše se u *Karthagi* (g. 814 ili 813), gdě su bili Sydonci već mnogo prije toga naselbinu osnovali. Ovo izseljenje imaše za Tyr one iste poslědice, koje je prije imalo za Sidon preseljenje u Tyr. Čim se je Karthaga počela dizati, propade moć i slava Tyra.

II. Doba odvisnosti.

Od polovice 8. věka počamši nastojahu najprije *Assyrci*, zatim *Babylonci*, da svoje gospodstvo razšire do sredozemnoga mora. To im podje za rukom tim lašnje, što su male dèržave foenička, syrska i izraelska bivale u borbah, u kojih je nadvladana stranka na pomoć prizivala koju velevlast (Assyrce, Babylonce, Egiptjane).

Tako protegnu *assyrski* kralj Salmanassar svoja osvojenja i preko Foenicije (v. str. 30). Poslě se upletoše foeničke dèržave u borbe Egiptjanah i Babylonacah za gospodstvo nad prednjom Azijom. One podupirahu kao saveznice egipatskoga kralja Neka, kada je osvajao zemlje s ovu stran Eufrata, te zato běhu nakon njegova poraza kod Karkemiša od dobitnikah Babylonacah podjarmljene (g. 604).

Kada je *Cyro* babylonsku dèržavu raztepao (g. 538), tada dodjoše pod njegovu vlast i one zemlje, što su ih imali Babylonci na sredozemnom moru. Još uvěk znatno foeničko pomorstvo bijaše Perzijancem od velike pomoći u njihovih bojevih s Gèrci. Nu stranom zbog silnih gubitakah na moru, stranom zbog ugnjetavanja perzijskih gospodarah postade stanje Foeničanah od Xerxovih vremenah nesnosnim. Zbog toga digoše se Sidonci (za svoga kralja Tenna), nu tomu ustanku bijaše poslědicom razorenje njihova grada. Buduć da nije bilo Foeničanom od nikuda pomoći, zato oni rado primiše *macedonskoga* osvojitelja; samo Tyr pokuša, nebi li si kako povratio prijašnju neodvisnost, ali i on pade nakon sedamměsečnoga odpora pod vlast Alexandra V., koji je, utemeljivši Alexandriju na egipatskih obalah, foeničkoj tèrgovini smèrtni udarac zadao.

§. 11.

Naobraženost Foeničanah.

1. *Věrom* Foeničanah bijaše pantheističko obožavanje prirode. Poglavitimi bogovi u toj věri bijahu *Baal*

(gospodar neba i gospodar světa, valjda ono isto što Moloch), *Melkarth* (sin Baalov, gospodar u světu), *Astarte* (stranom boginja boja, stranom Venera Foeničanah). Način, kojim su ti bogovi štovani, bijaše i nećudoredan i okrutan; Molochu n. pr. žèrtvovahu dětcu.

2. *Ustav.* U znatnijih foeničkih dèržavicah (Sidonu, Tyru, Aradu, Berytu, Byblu) postojaše od davnih vremenah pa sve do macedonske dobe naslědno *kraljestvo*; nu moć kraljevah nebijaše neograničena, jer su tu stala dva *věća*: šire i uže, koja su dèržala sve važnije dèržavne poslove u svojih rukuh, a njihova je děla opet nadazirala *narodna skupština*, koja je bila vlastna takova děla i zabaciti.

Tri dèržavice: tyrska, sidonska i aradska bijahu u zajednici, kojoj je na čelu stajao u starije doba Sidon, od konca 11. věka Tyr, a u perzijskoj dobi opet Sidon.

3. *Tèrgovina, brodarstvo, obreti* i *obèrtnost.* Foeničani bijahu tečajem više věkovah pèrvi tèrgovci na světu. Oni se moraju smatrati za dugo kano posrednici obćenja medju iztokom i zapadom (sěverno do Britannije), jerbo su dobavljali proizvode najodaljenijih zemaljah što po moru što po kopnu, pak su ih zatim dalje širili i raznašali pomoćju svojih daleko razgranjenih naselbinah, — pošto su něke od tih proizvodah prije svojom věštinom inako izradili i preobrazili.

Glavnimi predmeti njihove tèrgovine nisu bile toliko plodine njihove zemlje i proizvodi njihove obèrtnosti, koliko roba, koja je dolazila u njihove ruke iz *eufratskih zemaljah* i iz *Egipta* neposredno, i druga, koju si dobivali ponajviše posredno preko tih zemaljah iz *Indije* i iz *Aethiopije.* Za one stvari, koje su oni dobavljali putem svoje *iztočne* tèrgovine, davahu oni iztočnomu světu proizvode svojih *zapadnih* naselbinah, osobito kovove, naročito srebro.

Ponukovanjem egipatskoga kralja Neka pokušaše Foeničani, nebi li kako Afriku obrodili, i taj pokus učiniše pravcem od iztoka prama zapadu.

Budući da su Foeničani bili u staro doba za dugo posrednici naobraženosti medju iztokom i zapadom, to se je lahko mogla uvrěžiti njimi samimi razširivana věra, da su oni *obretnici* i početnici ponajvažnijih umětnostih, věštinah i izumah. Prava je medjutim istina, da su Foeničani mnogo toga naučili i poprimili od iztočnijih narodah. Ali ta im slava ostaje, da su oni pèrvi usavèršili *brodarstvo*, u kojem su tako daleko uspěli, da su si gradili ladje tovarnice i troveslice. Na njihovu prastaru obèrtnost spadaše *kopanje i obdělavanje rudah*, zatim *tkanje* svakojako, s kojim je u savezu bivalo *bojadisanje* s purpurom, napokon *prigotavljanje stakla*, koje je rabilo stranom za ures, stranom za posudje.

III. Babylonci i Assyrci.

§. 12.

Zemlja na Eufratu i Tigru.

Obedvě rěke: *Eufrat* i *Tigris* izviru u armenskoj visočini, teku zatim prilično uzporedno i obuhvatjaju u svojem srednjem teku široku i dělimice pustu ravninu, *Mesopotamiju*, zatim se približuju jedna drugoj (kod Ktesifona) na malo miljah, ali se opet raztranu, da u svojem dolnjem teku obuzmu *babylonsku* ravnicu, koja je nědga bila jako plodna uslěd umětna natapanja, ali koja se proteže još i na desnu obalu rěke Eufrata. U staro doba imaše svaka od rečenih rěkah svoje uštje, poslě pako sastajahu se one i tako sjedinjene u jednu rěku pod imenom Šat el Arab izlěvahu se u perzijski zalěv; nu ovo zadnje vrěme ostavi Eufrat svoje dosa-

danje korito (više Hilleha), te krenu prama zapadu, gdě se gubi u někom jezeru i u močvarah, koje se protežu sve do perzijskoga zalěva. Zemlju na lěvoj obali srednjega Tigra nazivahu *Assyrijom.*

S obě strane dolnjega Eufrata ležaše *Babylon* ili Babel, sagradjen u slici četverokuta i imajući u obsegu 9 zemljop. miljah; nu u njem nestajaše kuća do kuće, već bijaše tu prostranih poljah, vèrtovah i gajevah od datulah.

Zgrade u Babylonu: a) *Baalov* ili *Belov hram,* inače babylonski toranj, koji se je uzdizao na 8 katah, od kojih su se 3 do 4 uzdèržala, te imaju 200 stopah u visini; b) *dvě kraljevske palače,* od kojih je veća bila na iztočnoj obali Eufrata, te je činila čitav skup različitih zgradah, — s c) *visećimi vèrtovi,* koji su bili na svodovih ležeći nasad, tako da je jedan na drugom počivao, a svi su skupa nadvisivali iste i onako visoke gradske zidove.

Dočim je eufratska dolina svoj najstariji i najnapučeniji grad imala na dolnjem Eufratu, to bijahu na rěci Tigru već na srednjoj njegovoj strani (u Assyriji) poredani cvatući gradovi, imenito *Ninive,* glavni grad Assyrije, koji je bio sagradjen na lěvoj obali Tigra, a prostranstvom je svojim naličio Babylonu.

§. 13.

Pověst Babylonacah i Assyracah.

1. Stara dèržava babylonska.

(2000—1250 pr. Is.)

Poslě obćega potopa napučiše ravnicu medju dolnjim Eufratom i Tigrom Noemovi potomci. Slědeći naime tek rečenih rěkah spustiše se Chaldejci (oko g. 2000?) sa svojim vodjom *Nimrodom,* Noemovim praunukom, te utemeljiše dèržavu u plodnoj babylonskoj nizini (Sinear).

Chaldejski kraljevi Babylonije nastojahu kao i egipatski farauni, da se proslave velikimi gradnjami, te zato izvadjahu one velike prekope, koji su rabili stranom za natapanje zemlje, stranom za promicanje brodarstva (naročito, da se obě glavne rěke spoje); nadalje dizahu u istu svèrhu veličanstvene hramove i palače. Ova sa svoje naobraženosti i tèrgovine sloveća dèržava pade kašnje pod *assyrsko* gospodstvo, pod kojim je do 500 godinah ostala.

2. *Gospodovanje assyrsko.*

(1250—606 pr. Is.)

Assyrci se učiniše za *Nina* i njegove žene i naslědnice *Semiramide* (od g. 1250 [?]) gospodujućim narodom u porěčju Eufrata i Tigra i u jednoj strani iranske visočine, buduć da im je bila podložna na jugu Babylonija, na iztoku Medija, na sěveru Armenija, dočim im je gospodstvo na zapadu dopiralo do sredozemnoga mora i do Halysa.

Pripověda se, da je Semiramida osvojila takodjer ponajveću stranu Libyje i Aethiopije (?), tę da je napokon povela veliku vojnu na někoga *indijskoga* kralja (sa 3 milijuna pěšakah, 500.000 konjanikah i 100.000 kolah, te s 2000 brodovah ?), i da je doduše nadvladala još veću vojsku toga kralja, ali da je bila poslě potučena i ranjena, pošto je bila izdana njezina varka s krivimi slonovi. Vrativši se s te nesretne vojne běše ona doskora medju bogove uvèrštena.

Sva je prilika, da su se oko polovice 8. věka na raznih stranah narodi proti assyrskomu gospodstvu dizali, a naročito da su se odmetnuli bližnji Medijanci i Babylonci, kao i odaljeniji Syrci; nu kralj *Thiglatpilesar* obnovi svoju dèržavu (kao što je Darij I. učinio s perzijskom), i ona se iznova podiže do velike moći za kralja *Salmanassara.* Taj kralj naime osvoji g. 722

dèržavu izraelsku, dèržavi Judi nametnu danke (v. str. 19) i predobi bogate primorske gradove u Foeniciji. Njegov sin, *Sancherib* nastavi osvajanja i vojne, imenito proti Egiptu i proti dèržavi Judi, koja je već davno bila danke uzkratila, te je stala u dogovaranju s Egiptom. Nu prigodom vojne pojavi se u njegovu taboru pod Jerusolimom pogubna kuga, te nagna njegovu veliku vojsku na běg.

Ovu nesreću, koja je Assyrce postigla u njihovoj vojni na Egipat i na Judu, upotrěbiše iztočni narodi. — Medijanci se naročito sasvim oslobodiše i ponoviše svoje kraljestvo (v. §. 17), poslě dapače uputiše se sa svojim kraljem Fraortom, da unište Ninivu; medjutim obsědanje toga tvèrdoga grada ostade bez uspěha, i kada je poslě došlo do odlučne bitke, tu ostade na bojnom polju Fraorte i ponajveća strana njegove vojske. Njegov sin, Kyaxar, htěde osvetiti smèrt svoga otca. Već běše on započeo Ninivu obsědati, a u tom prodru u Mediju Scythe, koji su ju zatim 28 godinah harali i plěnili. I Babylonci opetovano odpadoše od Assyracah (s Nabopalassarom, dotadanjim assyrskim naměstnikom), te se sjediniše s Medijanci, i tako sjedinjeni navališe na Ninivu, koja je bila nakon dvogodišnjega obsědanja zauzeta i razorena g. 606.

3. *Novije babylonsko kraljestvo.*

(606—538.)

Assyrska vlast na lěvoj strani Tigra dodje sada Medijancem u ruke, a zemlju na desnoj strani iste rěke dobi Babylonija. Pokus egipatskoga kralja Neka, da na se povuče zapadne zemlje Assyracah, nepodje za rukom, buduć da ga je Nabopalassarov sin Nebukadnezar kod Karkemiša na srednjem Eufratu pobědio, uslěd česa su nadvladane sve zemlje do Egipta.

Nebukadnezar (604—561) podiže babylonsku dèržavu do njezine najveće moći i slave. *Foenicija* pokuša doduše u sporazumljenju s *Judom*, da se oslobodi tudjega gospodstva; nu Jerusolim pade nakon obsědanja od poldruge godine (v. str. 20), a Tyr uzdèrža doduše obsědanje od 13 godinah, nu napokon morade kao i ostala Foenicija babylonsko vèrhovničtvo pripoznati.

Nabоned, zadnji kralj babylonski, sklopi savez s lydijskim kraljem Kroesom, da odvrati pogibelj, koja je bila zagrozila od perzijskoga kralja Cyra; nu pošto je pala lydijska dèržava, udare na-nj Perzijanci, obsědnu ga u Babylonu, osvoje taj grad navrativši Eufrat u jedno jezero, te učine Babyloniju perzijskom pokrajinom g. 538 (v. §. 18).

§. 14.

Naobraženost Babylonacah i Assyracah.

1. Njihova *věra* bijaše naravoštovlje, t. j. oni obožavahu one stvari, u kojih su nazrěvali sile naravi i njihovo dělovanje. Naročito pako nalazimo u tih narodah štovanje zvězdah, kojih su položaj, izhod i zapad njihovi svetjenici pomno motrili, da tako pogode božju volju, udes ljudih i buduće prirodne pojave. To motrenje privadjaše ljude k znamenitim znanstvenim obretom.

Najvišim bogom Babylonacah bijaše *Bel*, bog sunca, komu su na čast podigli veličanstveni hram, u kojem je i on imao svoj velelěpi stan. Njegovom ženom bijaše *Mylitta* (božica měseca). Bogoštovlje bijaše im nečisto, a obavljaše ga svetjenička kasta, nazivana imenom Chaldejacah. — U Assyracah bijahu stranom ista božanstva, koja su štovali Babylonci.

2. *Ustav.* „Kralj kraljevah", koga su skoro kao boga poštovali, imaše podpuno neograničenu vlast i prebivaše u svojem dvoru okružen od mnogobrojnih činov-

nikah. Nu velik upliv na vladu imaše svetjenička kasta sredstvom svoje astrologije i gatanja, te još zato, što je ona sama znanost gojila.

3. Assyrska *gradjevna umětnost* pokazuje se većinom u velikih narodnih spomenicih (hramovih i palačah), na kojih se nalaze mnogi *kipovi*, prikazujući stranom bogove i věrozakonske simbole, stranom děla naroda i kraljevah, što je sve kadkada još i klinovim pismom protumačeno. Ove rezbe, skoro sami reliefi na sadrenih pločah, slične su po svojem sadèržaju egipatskim rezbam, koje se takodjer protežu stranom na věru, stranom na pověst naroda.

4. *Tèrgovina* bijaše izvanredno živahna, jerbo ju je pomagala ne samo plodovitost zemljišta, nego još više sretni položaj zemlje u sredini medju Indom i sredozemnim morem, te u blizini perzijskoga zalěva i medju dvě brodonosne rěke. Uslěd toga mogahu ovi narodi biti posrednici obćenja medju južnom i zapadnom Azijom.

C. Arijski narodi.

IV. Indi, Medijanci i Perzijanci.

§. 15.

Indija i Indi.

1. *Prebivališta Indah.* Prebivališta Indah jesu Himalaji na jugu i odlikovahu se svojom velikom plodnoštju, koja je dolazila podobrom stranom od mnogobrojnih vodah onih krajevah, naročito od Ganga i Inda.

2. *Pověst i poděljenje na kaste.* Izvorni stanovnici Indije bijahu cèrni narodi, koje su oko g. 2000 pr. Is. Indi, grana arijskoga naroda, stranom nadvladali, stranom uništili. Od to doba ostadoše Indi stalni gospo-

dari ove zemlje, premda su različiti osvojitelji i na Indiju navaljivali, a medju njimi naročito i Alexander V. Nu niti njemu, niti drugomu kojemu osvojitelju nepodje za rukom, da tu steče stalnih dobitih. Medjutim od vremenah Alexandra V. nastadoše barem uže tèrgovačke sveze medju Indi i drugimi narodi, imenito Gèrci, te one neoslabiše niti onda, kada je Rim světom zavladao. Veli se, da su Rimljani pèrvoga věka poslě Isusa svake godine po 7 milijunah forintih za indijsku robu trošili. U srednjem věku prestade neposredna tèrgovina medju Europom i Indijom, te se zato izgubi takodjer znanje o toj zemlji.

Za onih bojevah, što su ih imali Indi voditi tečajem više věkovah prije nego li su se učinili gospodari svoje nove postojbine, stvaraše se sve po malo strogo lučenje pojedinih razredah pučanstva. Najvišim razredom, koji je uživao najveći ugled i bogatstvo, bijaše kasta svetjenikah iliti *Brahmani*; drugim bijahu vojnici, kamo je i kralj spadao, i ti se zovu *Kšatrije*; na treći spadahu zanatnici, tèrgovci i poljodělci iliti *Vaisje;* na četvèrti napokon sluge i službenici iliti *Sudre.* Ovaj zadnji razred bijaše od samih nadvladanih prastovnikah, dočim su na više razrede spadali dobitnici. Medju timi kastami bijaše takova medja, da se nije moglo iz jedne u drugu prestupiti. Nitko nemogaše iz niže kaste u višu dospěti, a Sudra bijaše odsudjen na věkovito službovanje. Ženjenje medju raznimi kastami bijaše zabranjeno; a da se je ipak koji put dogodilo, to padahu potomci takova braka još niže, nego što su bili Sudre. To bijahu tako zvani *Čandale* (Parie), koji su bili tako prezirani, da im je bilo zabranjeno dolaziti u gradove i u sela, i štogod bi oni dirnuli, smatrano je nečistim.

3. *Naobraženost.* O pověsti se Indah nemože mnogo pripovědati, ali se tim više može govoriti o njihovoj na-

obraženosti. Što se ponajprije tiče njihove *vêre*, to bijaše ona znatno razvijena, jerbo su se Indi za rana počeli baviti oko božanskih stvarih. Njihova se izvorna vêra zove *brahmaizmom*. Kao najvišega boga štovahu *Brahmu*, koji je bio stvoriteljem svêta; njemu po boku stajaše *Višnu* kao uzdèržavatelj, i *Siva* kao rušitelj postojećega, da od toga postane nov život. Ova tri božanstva pojimahu oni u nêko jedinstvo, *trimurti* zvano. U ostalom izvadjahu Indi od Brahme nebrojeno množtvo drugih božanstvah, kojimi je sve bilo napunjeno, te se tako mogahu živine, dèrvlje, dapače i kamenje kano božanska bitja štovati. — Kao što sve od Brahme izhodi, tako se opet mora sve k njemu povratiti, dakle i ljudi; medjutim razlikovahu Indi u tom pogledu kastu od kaste: Brahmani kanoti najčištji vratjahu se k Brahmi odmah poslê svoje smèrti; duše nižih kastah pako morahu se seliti prije nego li su se k Brahmi povratile: tako n. p. moraše duša vojnika, koji je bez grêha živio, najprije probaviti život Brahmana, pak onda istom mogaše dospêti k Brahmi; kaste niže od vojnikah morahu proći više takovih seobah. Tko je nečisto živio, pade po smèrti u nižu kastu; a tko je težko grêšio, rodi se iz nova kao životinja, tako n. p. okrutnik postade tigrom; onaj, koji je Brahmana ubio, postade psom, magarcem ili jarcem; tko je žito krao, postade parcovom. Buduć da su Indi na taj način u životinjah nazrêvali duše, koje pokoru čine, zato neubijahu oni životinjah, nego dapače stavljahu bolnice za opice i krave, te dèržahu rubac pred ustima, da dišuć nepovuku u se koju muhu i tako ju unište. Nu buduć da je potreba bila jača nego zapovêd, to nebijaše moguće da se sasvim od mesa uzdèržavaju, i samo se strogo čuvahu od mesa nêkih životinjah, naročito od govedine.

Brahmaizmu zadade *buddhaizam* težak udarac. Učiteljem te nauke bijaše *Gautama* s priděvkom Buddha t. j. prosvetjeni, koji je živio u 6. věku pr. Isusa. On bijaše od kraljevskoga roda, i prije nego li je stupio pred svět kao učitelj, probavi několiko godinah u svakojakom najtežem trapljenju. On zabaci věru u bogove Brahmanah, i naučaše jednakost ljudih, te tako zabaci razlikovanje kastah, čim se je naravno učinio najžeštjim protivnikom Brahmanah. Po njegovoj nauci moraše biti čověku zadaćom, da u sebi uduši svaku strast, pače svaku misao, da se tako reć bi sam uništi, jer da život nije ino nego izvor boli i vaja. — Medju privèrženici brahmaizma i buddhaizma nastade žestoka borba, koja je više věkovah potrajala i napokon se na korist brahmaizma zavèršila; medjutim Buddhistam posluži sreća barem na toliko, te su se izvan Indije daleko razgranili.

Indi učiniše mnogo više na polju *književnosti* nego li *umětnosti*. Njihovo mnogovèrstno nastojanje oko nabožnih stvarih porodi znatnu bogoslovnu književnost, u kojoj ide najvažnije město tako zvane *četiri Vede*. U tih se knjigah sadèržaju nabožne pěsni, tumačenja bogoštovnih obredah, nabožna prirěčja i t. d. *Manuov* zakonik sadèržaje temeljne cèrte indijskoga ustava. Znameniti su takodjer pěsnički spisi starih Indah, a medju njimi osobito *epi*, u kojih se opěvaju borbe, koje su se vodile za osvojenje zemlje. — Umětnički tvorovi u Indah stoje u najužoj svezi s njihovom nabožnom oduševljenoštju; nu premda ih se mnogo nahodi, neimaju oni prave vrědnosti. To su stranom hramovi, stranom pako kipovi.

Brahmanski hramovi izdubeni su u pećinah. U njih je upravo to najviše vrědno uvaženja, što su izvadjani strašnom mukom i naporom. — Hramovi Buddhistah bijahu o sebi stojeće zgrade, tako

zvane *pagode*. Toli u onih u pećinah izdubenih hramovih, koli u pagodah, bijaše po mnogo kipovah, od kojih su něki bili strašno veliki; nu niti tu se nenalazi prave umětničke vrědnosti.

§. 16.

Iranska visočina i njezino stanovničtvo.

Medju poréčjem Inda i Tigra uzdiže se *iranska visočina* iliti iztočna polovica prednjo-azijske visočine. Ona je okružena na săveru kaspijskim morem i stepami Oxa, a na jugu erythrejskim morem i perzijskim zalěvom. Kao što je velika zadnjo-azijska visočina okružena okrajnimi gorami, tako je i ova, i te ju okrajne gore čine naravskom tvèrdjom, ležećom u sredini trijuh nizinah (kojih ?).

Zapadni je *kraj* Irana sastavljen od uzporednih kosah, medju kojimi se nalaze duge i uzke, dobro natapane doline. Na sěvero-zapadnom kraju stanovahu *Medijanci*, a na jugo-zapadnom *Perzijanci*; ondě bijaše medijanski glavni grad *Ekbatana*, ovdě pako bijahu něgdašnje prěstolnice perzijskih kraljevah *Persepolis* i *Pasargadae*, koje su kašnje morale ustupiti gradu *Susi*, zato što su bile predaleko oddaljene od zapadnih pokrajinah.

Južni kraj, koji se prama oceanu spušta, slabo se razlikuje svojom naravi od Arabije, jer se i tu nalazi, naročito na iztoku, pěskovita pustara, u kojoj neima niti vrelah, niti bilja. Ovdě prebivahu *Karamanci*, a njim na iztoku, u najpustijem predělu perzijskih zemaljah, prebivahu neznatna *gedrozijska* plemena, koja su poput današnjih Beludžah na svojih devah u susědne zemlje na plěn zalazila.

Na *iztočnom okrajku*, koji se stèrmo uzdiže iz Indove doline, prebivahu (u Afghanistanu) *Arachote*.

Na *sěvernom kraju*, koji sněžne poljane Elburske obilno natapaju, stanovahu uz Medijance *Parthijanci* i *Hyrkanci*; a na skrajnjem sěvero-iztoku, koji dobiva dosta vode s Hindu-kuha, stanovahu *Baktrijanci* s glavnim gradom *Baktrom* (sada Balkh).

U *sredini* visočine, gděno se od nutarnje strane sěvernoga i iztočnoga okrajka dolazeće vode u jedno jezero slěvaju (Arius), prebivahu u plodnijem okolišu toga jezera bojni *Sarangi* ili *Drangi*.

Izvan iranske visočine, a na zapadnom spustu velike zadnjo-azijske visočine, stanovahu u alpinskoj zemlji medju gornjim Oxom i Jaxartom *Sogdijanci* (s glavnim gradom Marakandom).

§. 17.

Dèržava medijanska.

Pošto su Medijanci preko 500 godinah pod assyrskim gospodstvom proživěli, odpadoše od tih svojih gospodarah, upotrěbivši za to nesreću assyrskoga kralja Sancheriba pod Jerusolimom, te ih nalazimo od izmaka 8. věka kao neodvisne. Od toga vremena ovo im bijahu kraljevi:

1. *Deioces*. On se běše u narodu proslavio kao sudac svojom osobitom pravednoštju, te ga zato sva plemena učiniše svojim kraljem. Kao takov sagradi on novi glavni grad Ekbatanu, i u njem kraljevsku palaču. Pošto je on za svoga dugoga i sretnoga vladanja dèržavu uredio i učvèrstio, mogaše se njegov sin

2. *Fraorte* na osvajanje dati, te zbilja podloži Perzijance i narode sěvernoga Irana (Parthijance i Baktrijance), dapače usudi se udariti i na mu Assyriju. Nu taj pokus, da se osveti Assyrcem za njihovo dugo ugnjeta-

vanje Medijanacah, plati životom na bojnom polju. Njegov sin

3. *Cyaxar*, da osveti smèrt otčevu, nastavi boj na Assyrce, i već stane Ninivu obsědati; ali u tom provale u Mediju nomadski Scithe, nadvladaju Cyaxara, te obladaju cělom zapadnom Azijom do Male Azije i Syrije, gdě su se do 28 godinah dèržali. Protěravši Scithe obnovi Cyaxar vojnu na Assyriju u savezu s babylonskim kraljem Nabopolassarom, razori Ninivu (g. 606), te dobije iztočne pokrajine assyrske dèržave od Tigra sve do gornjega Inda, dočim je zapadne pokrajine rečene dèržave njegov saveznik posvojio. Pri svojoj smèrti ostavi Cyaxar najmogućniju dèržavu u cěloj Aziji (od Halysa do Baktrije i Indije) svomu sinu

4. *Astyagu.* Ovaj kralj nehtěde dalje ići onim bojnim putem, kojim su bili udarili njegov otac i děd. Njegovo dugo i neradino vladanje tim se napokon zavèrši, što je sasvim propalo i izgubilo se. Najprije odpadoše Perzijanci s *Cyrom*, i kada je on sam proti njim pošao, da ih upokori, bude kod *Pasargadah* ne samo pobědjen, nego i uhitjen g. 558.

Perzijanci su izkitili život utemeljitelja svoje dèržave, osobito pako njegovu mladost, svakojakimi čudnovatimi pričami. Ovo su najbitnije točke u pripovědanju Herodotovu: Kraljeva sanjka o velikoj rěci — njegova kći Mandane ide za Perzijanca Kambyza — iz toga braka rodi se Agradat, kašnje Cyrom nazvan. — Druga sanjka o tèrsu — Cyro bude od Harpaga izložen, nu něki ga pastir spasi, i on raste medju pastiri — kralj u igri — Astyag ga prepoznaje — Harpag mora jesti meso svoga sina — Magi izjavljuju, da se je sanjka već izpunila. — Cyra vraćaju u Perziju k njegovim pravim roditeljem — pobudjen od Harpaga pismom, poslanim u zecu, diže on Perzijance — dva nejednaka dneva — Cyro ustaje s Perzijanci na Astyaga — Proti njemu poslani Harpag prelazi na njegovu stranu — Astyag u bitci kod Pasargadah pobědjen i ulovljen.

§. 18.

Perzijska dèržava.

1. Pobědivši *Cyro* (558—529) Astyaga nije samo Perzijance oslobodio tudjega gospodstva, nego se je takodjer učinio vladarom *Medijanacah*, koji su prije gospodovali u Perziji. Od onih trijuh dèržavah, koje su bile nakon svladane Ninive medju se podělile gospodstvo u zapadnoj Aziji, stale su sada, pošto je bila medijanska dèržava nadvladana, još samo dvě, *lydijska* naime i *babylonska*; nu i njim je sada velika pogibelj zagrozila.

Osvojenje Lydije (546). Lydijski kralj *Kroezo* po imenu nebijaše voljan čekati, da Cyro na-nj navali, nego odluči, da će prije sam udariti na toga pogibeljnoga osvojitelja, da mu se tako osveti i za svoga šuru Astyaga; nu na tu se navalu odvaži Kroezo istom onda, kada je dobio odgovor od proročišta u Delfah, koji je tumačio sebi u prilog. On podje dakle preko Halysa, nu povuče se pred mnogo jačom vojskom Cyrovom nakon neodlučne bitke kod Pterije u svoj glavni grad Sardes, te odpusti do budućega prolětja i one čete, koje su mu bile privedene od podložnih narodah. Razuměvši to Cyro pohiti sa svojom vojskom proti Kroezovu glavnomu gradu, razbije lydijsko konjaničtvo svojimi devami i osvoji glavni grad nakon neduga obsědanja, te ga plěni.

O Kroezu pripovědahu stari više pričah. Tako vele, da je on jednom upitao mudroga *Solona*, koga li smatra taj mudrac najsretnijim čověkom, scěneći već unapred, da će Solon doista njega imenovati; nu začudjen morade čuti, gdě Solon sasvim druge osobe imenuje, takove naime osobe, koje su nakon krěpostna i čestita života svoje dneve sretno zavèršile, k čemu mudrac još te i to doda, da se nitko nemože prije smèrti sretnim nazvati. Istinitost te izreke izkusi i sam Kroezo, kao što smo malo prije viděli. Priča dalje pripověda, da je Cyro Kroeza na lomaču odsudio, ali da ga je ipak poslě pomilovao, kada

je iz Kroezovih ustijuh razumio Solonovu izreku, koja ga je sětila na nestalnost sreće.

Dočim je Harpag najzapadnije strane prednje Azije osvajao, nastavi Cyro sam podjarmljivanje narodah na iztoku Irana, u čem ga je bila obustavila Kroezova navala. On nadvlada *Baktre* i nomadske narode na sěvernoj strani iranske visočine u Oxovih stepah (Chorasme i Sake), te produži medju svoje děržave tija do Jaxarta, gdě je sagradio za veću sěgurnost od Massagetjanah više tvèrdjah i jedan poveći grad (Cyropolis ili Cyreshata).

Osvojenje Babylona (538). Savez medju Cyrovimi iztočnimi i zapadnimi pokrajinami, koje su potonje sada tija do aegejskoga mora dopirale, prekidaše jošte babylonska monarkija u Eufratovoj i Tigrovoj dolini. I to valjaše jošte osvojiti, da se na zapadu nadvladane zemlje u neposredni savez dovedu sa starim posědovanjem perzijske dèržave na perzijskom zalěvu. Babylonski kralj Naboned uzdaše se u čvèrstoću svoga glavnoga grada; pak i zbilja nemogaše Cyro toga grada inako osvojiti, nego tim, što je Eufrat u jedno jezero navratio i što je iznenada nasèrnuo na stanovnike upravo prigodom něke njihove svečanosti. Čini se, da su se pokrajine babylonske dèržave dobitniku bez odpora podložile, te zato mogoše foenički gradovi svoje domaće kraljeve zadèržati. Da utvèrdi svoju vlast u Syriji, dopusti Cyro u Babylonu čamećim Židovom, da se mogu povratiti u svoju domovinu (prisp. str. 21), jer se je uzdao, da će si tako Židove učiniti zahvalnimi i věrnimi saveznici proti svakomu, tko bi pokušao obnoviti babylonsko gospodstvo.

Pričaju, da je Cyro pao prigodom vojne, koju je bio poveo na Massagetjane, i da je kraljica Tomyris usěčenu njegovu glavu hitila u měšinu, čověčjom kèrvlju napunjenu, rekavši pri tom: Sada se nasiti kèrvi, koje nisi nikada za života dosta imao.

2. *Kambyz* (529—522) nastavi osvajanja svoga otca, te podjarmi *Egipat*, zadnju od onih velevlastih, koje su obstojale nakon nadvladane Ninive. Egipatski kralj Amasis bijaše veoma zabrinut već zbog Cyrova napredovanja, te zbog toga běše on svoju pomoć obećao lydijskomu kralju Kroezu; nu Perzijanci ipak osvojiše ne samo lydijsku, nego i babylonsku dèržavu, te tako postadoše susědi Egipta. Medjutim běše naslědio kralja Amasisa njegov sin Psammenit. Toga poběde Perzijanci kod *Pelusija* i na to osvoje Memfis nakon kratka obsědanja g. 525.

Čim su se Perzijanci u Egiptu pojavili, zavlada strah i medju susědnimi narodi. *Libijska* plemena na zapadu poslaše dobitnikom danke, a gèrčki tyran u *Cyreni* samo si tim osěgura svoje samovoljno vladanje, što se je Perzijancem poklonio, kojih je dèržava sada tija do Barke dopirala.

Bèrzo i lahko osvojenje Egipta, prastare dèržave faraunah, doda Kambyzu toliko smionosti, da se je odvažio još na druge podhvate. On skupi svoju vojsku kod Thebe, te jedan dio posla prama oazi Siri k Ammonovu hramu, koji je ležao u pustinji Thebi na zapadu 10 danah hoda, s drugim pako sam podje uzduž Nila na Aethiopiju. Nu on se morade s te vojne natrag vratiti u Thebu, izgubivši veliku stranu svoje momčadi, buduć da mu je bilo za vojsku hrane ponestalo; a kada se je vratio, dodjoše mu još glasovi, da mu je ona druga vojska, koju je bio odpremio prama Siri, u pustari od pěska zasipana. Isto mu tako zlo za rukom podje i druga osnova, po kojoj je hotio *Karthagu* osvojiti, jer mu Foeničani nisu u tom hotěli na pomoć biti.

Kada se je Kambyz u Memfis povratio, zateče stanovničtvo upravo pri slavi Apisove svetkovine, te pomisli, da se ono veseli zbog njegove velike nesreće. Zato dade svetjenike bičevati, pogèrdi egipatska svetišta i počini u obće velika okrutničtva ne samo proti Egiptjanom, nego i proti svojim Perzijancem.

Bojeći se on, da se u njegovoj odsutnosti neučini kraljem brat njegov Smerdis, dade ga već prije ubiti. Čuvši pako, da je vladu preuzeo něki tomu njegovu bratu slični mag, htěde se vratiti u Perziju, nu umre na putu uslěd jedne rane.

3. *Lažni Smerdis* (522) běše već u 7. měsecu svoga vladanja prepoznan (što nije imao ušijuh?), i u uroti, koju je učinilo 7 poglavicah perzijskih plemenah, ujedno s množtvom drugih magah umoren, uslěd česa je opet povraćeno vladanje Achaemenovacah, koje je bilo njim pretèrgnuto; nu buduć da je bila izumèrla starija loza toga roda, zato je sada na prěstol došao iz mladje loze

4. *Darij I.*, Hystaspov sin (521—485).

Obnovljenje dèržave. Njegovoj neumornoj revnosti i věštini podje za rukom, te je spasio od propasti rušeću se već dèržavu. Najprije se podiže *Babylon*, tako da je morao Darij na-nj vojsku povesti, a njegov ustanak i žestoki odpor pobuni još i iztočne pokrajine. Istom nakon 20 měsecih podje Dariju za rukom, te je Babylon opet upokorio (g. 518) prevarom, kao što vele, Zopyra (perzijskoga poglavice), koji se je sam osakatio, na što je do 3000 odličnih Babylonacah na križ udareno i gradski su zidovi porušeni. U isto vrěme běhu se pobunili još drugi podložnici na iztočnoj i sěvernoj strani dèržave, pak istom onda, kada ih je Darij sve redom upokorio, mogaše on smatrati svoju vlast podpuno osěguranom.

Darijeve vojne.

Darij poduze *vojnu na Scythe* onkraj dolnjega Dunava, ali ne zato, da im se osveti za njihovu provalu u Mediju, nego zato, da razširi medje svoje dèržave i u Europu, što prije njega nije pokušao ni jedan iztočni vladar. U tu svèrhu podje on (sa 700.000 momakah?) preko thračkoga bospora u Europu, dočim je poslao

brodovlje, koje su mu dali jonski gradovi, prama Dunavu, da načine most preko te rěke malo više njezina uštja. Prešavši s vojskom svojom preko Dunava, ostavi on Gèrke, da čuvaju most (60 danah). Kada se je Darij na tih stranah pokazao, nastade veliko komešanje medju narodi, kojim se běše približio, po današnjoj srednjoj Ruskoj, Poljskoj i tija do gornje Ugarske. Scythi zaprose pomoći u svojih susědah, nu to im obreknu samo něka plemena, a medju timi Budini (slavjansko pleme). U svojoj nevolji odluče Scythi, da će uzmicati pred neprijateljem prama sěveru i prama iztoku, te da će uz put zasipati zdence i vrela i opustošiti sva polja. Zato ponestade doskora Dariju živeža za vojsku, te se morade natrag povratiti. Scythi běhu pozvali Jonjane, da poruše most na Dunavu, preko koga se je imao Darij povratiti, i Athenjanin Miltiad nagovaraše zbilja svoje drugove, da učine, što im se je světovalo, jer da će se tako Malo-azijski Gèrci svoje slobode dobaviti; nu to zaprěči Histiej, miletski tyran, uputivši svoje Gèrke, da vlast tyranah visi o spasenju istoga kralja, i tako běše most sačuvan i s njim ostanci kraljeve vojske. Na povratku zauze perzijski vojvoda Megabaz iztočnu i južnu Thraciju, dapače dobi i od kralja macedonskoga (Amynta) zemlje i vode u znak pokornosti, te se tako produži medja perzijske dèržave barem po imenu tija do thessalskih granicah.

Vojna na Indiju. Pošto su bezuspěšni ostali svi napori, da se perzijska dèržava razširi prama jugu (za Kambyza) i prama sěveru, počeše sada pokuse činiti drugim pravcem, prama iztoku naime (u Indiji) i prama zapadu (u Gèrčkoj). Ponajprije povede Darij u tu svèrhu svoje vojske na *Indiju*, te podjarmi stanovnike na desnoj obali Inda, koji su još i njegovu sinu Xerxu pokorni bili, ali se kašnje pokazuju opet slobodni.

Vojevanje na Gèrčku, 500—449, vidi §. 47.

Darij nije samo Cyrovu dèržavu od propasti spasio i medje joj prama zapadu i iztoku razširo, nego je on toj istoj dèržavi još takov *ustav* podělio, koji je jedini mogao učiniti, te se je ta tako ogromna i najrazličitije narodnosti imajuća dèržava punih 200 godinah uzdèržala. Pobliže o tom govori §. 19.

Spremajući se Darij na tretju vojnu na Gèrčku, u čem je bio zaprěčen ustankom Egiptjanah (g. 486), umre on, te ga naslědi sin

5. *Xerxe I.* (485—465). Pošto su Egiptjani iznova nadvladani bili, sabra on silne vojske *za tretju vojnu na Gèrke* v §. 47.

6. *Artaxerxe I.* (465—424). Drugi pokus Egiptjanah, da se oslobode pomoćju libijskoga kneža Inara i Athenjanah, ostade bez uspěha. — *Svèršetak bojevah na Gèrke* v §. 47. Sada već poče *perzijska dèržava padati* a) usled bunah, koje su činili *satrape*, kojih je vlast bila u njihovih pokrajinah vèrlo velika, buduć da su imali najvišu gradjansku i vojnu moć, te su něki od njih i po više satrapijah dèržali; b) usled toga, što su uvadjane *plaćene vojske*, u koje su osobito Gèrci uzimani, usled česa su inače hrabri Perzijanci postali razkošni i mehkoputni.

U dobi slědećih kraljevah (Xerxa II., Sogdijana, Darija II. Notha, Artaxerxa II. Mnemona, Artaxerxa III., Arsesa) nalazimo mnogo pobunah stranom članovah vladajuće obitelji, — tako naročito mladjega Cyra proti bratu mu Artaxerxu II., koji ga je kod Kunaxe (401) nadvladao, — stranom podjarmljenih narodah, kanoti Foeničanah i Egiptjanah, koji su se potonji 64 (?) godine pri svojoj neodvisnosti odèržali. Zadnji kralj, *Darij*

Kodoman (336—330), nemogaše sačuvati od razspa perzijske dèržave, koja je već od vremena gèrčkih vojnah pomalo propadala. Njegovi satrape běhu potučeni od Alexandra Velikoga na *Graniku* g. 334, on sam pako kod *Issa* g. 333 i kod Gaugamele g. 331, na što ga je njegov satrap Besso umorio g. 330.

§. 19.

Naobraženost Medijanacah i Perzijanacah.

1. *Věra.* Věrom Perzijanacah bijaše *Zoroastrov* dualizam, po kojem se sve stvari děle na dobre i zle, te se za to uzima jedno kraljestvo světla (t. j. čista, sveta), i drugo kraljestvo tmine (t. j. zla, nesveta). Ta se dva kraljestva neprestano bore, koje od njih da oblada zemljom i čověčjim rodom, nu kraljestvo će tmine jednom pasti i ostat će samo kraljestvo světla. Čuvanje te nauke bijaše glavnom zadaćom svetjeničke kaste *Magah*, koje su i Perzijanci poprimili, kada su nadvladali medijansku dèržavu.

2. *Ustav*, koji je Darij I. svojoj ogromnoj dèržavi dao, bijaše po običaju iztočnjakah sasvim despotičan i směraše poglavito na to, da se sve u dèržavi u pokornosti uzdèrži. Da Perzijanci što većma dèržavu obljube i u njezinu obstanku i svoju korist nadju, sastavi si Darij od njih svoje věće i svoju tělesnu stražu, učini ih prostimi od daćah i njim poděli sva važna gradjanska i vojnička zvanja. Poradi shodnije uprave poděli on dèržavu na 20 naměstničtvah iliti satrapijah, kojih je svaka imala svoga naměstnika, komu je bilo glavnim zvanjem, da pokrajinu svoju dèrži mirnu i pokornu.

3. ***Graditeljstvo, tèrgovina i obèrt.*** Ostanci kraljevskoga dvora u Persepolu dokazuju, da je bilo ***graditeljstvo*** kod Perzijanacah znatno usavèršeno. ***Kipotvorstvo*** im se točno naravi dèržaše, zabacujuć svaku idealnost. — ***Tèrgovina*** i ***obèrt*** onih tèrgovačkih narodah, koji su pali pod perzijsko gospodstvo, nije samo nadalje obstojala, već ju je Darij I. još dalje promaknuo tim, što je prekopom spojio Nil s arapskim zalěvom i što je po cěloj dèržavi uveo jedna knovac.

Drugi Odsěk.

Afrika.

Uvod.

Afrika, koju Gèrci samo Libijom *) (Λιβύη) nazivaju, odděljena je od ostalih stranah světa poput ostrova i leži većom stranom u vrućem pojasu, te ju polutnik děli na dvě pole, koje se prostiru pod istimi stupnjevi širine. Taj njezin položaj i jednoličnost njezina zemljišta čini, da se ondě nije mogao život naravi i ljudih mnogostrano razvijati.

U staroj dobi pripada pověsti samo săverni okrajak Afrike, koji je i svojim ustrojstvom različit od ostale zemlje.

§. 20.

Zemljopisni pregled stare Afrike.

Săverna obala Afrike, koju su stari dobro poznavali, imade na svojoj zapadnoj strani goru *Atlas.* Vèrhunci te gore dopiru na zapadnom okrajku do granice

---

*) Libija u užem znamenovanju znači onu stranu săverne Afrike, štono leži medju Egiptom i Syrtami.

věčnoga sněga (do preko 11.000'), i stari ih brodari tako smatrahu, kao da je to stup, na koji se nebo naslanja. U srednjoj strani sěverne obale spuštaju se gore sve po malo prama visočini *barkajskoj*, koja se jedva preko 1000' nad more uzdiže. Toj visočini na jugu proteže se *libijska pustara* s pojedinimi oazami (naročito u iztočnoj polovici), koje služe kao postaje karavanam sa svojimi vreli, ověnčanimi paomami, tèrsom i drugim plodonosnim dèrvećem. Na skrajnjem iztoku otvara se jedina starim poznata veća dolina, naime uzduž *Nila*, koji protiče cělu sěvernu polovicu ove strane světa, budući mu tek znatan (560 m.).

Stanovnici Afrike bijahu u staro doba kao što i danas stranom *urodjenici*, stranom *doseljenici*. Na one spadahu Libijci (t. j. jasnobojni pražitelji sěverne Afrike: Numidjani, Mauretanci, Gaetuli) i Aethiopljani (t. j. tamnobojni prastanovnici središnje i visoke Afrike, iliti Cèrnci). U Afriku se doseliše Gèrci i Foeničani.

Naobraženi narodi Afrike.

I. Egiptjani.

§. 21.

Stupnjevina nilska.

Nil nije samo najznamenitija rěka Afrike, nego je on i medju pèrvimi rěkami svega světa vele znamenit; nu razlikuje se ipak od velikanskih rěkah azijskih (i američkih) tim, što nije rěkom oceanskom, nego se izlěva poput najvećih europejskih rěkah u medjuzemno more, zatim još tim, što ga i s jedne i s druge strane od gornjega mu teka pak sve do uštja obuzimaju pustare, koje su nesposobne za obradjivanje.

a) *Gornji tek Nila.* Nil postaje sutokom dvajuh, mnogimi pritoci podkrěpljenih vrělah, od kojih iztočno nosi ime modroga Nila, a zapadno i veće zove se běli Nil. O tom, gdě se imadu tražiti izvori tih Nilah, nije se znalo ništa izvěstnijega sve do najnovijih vremenah; sada pako umiju slěditi modri Nil do agaumiderskih planinah, a běli do srednjo-afričkih jezerah (Nyanza ili Ukerewe).

b) *Srednji tek Nila* ide od sutoka obajuh glavnih izvorah (kod Khartuma) do zadnjih kataraktah iliti slapovah kod Syenne, ili do egipatske medje. Na ovom svom putu protiče Nil prostrane pustare i čini 10 znatnih slapovah (od kojih su dva poslědnja u Egiptu). Tim, što se unj izlěva Astabora (Tacazze ili Atbara), prima on u se ujedno skoro sve južno-aethiopske vode, koje su medjutim samo u kišno vrěme pune, te tako ojačan odolěva on gorućim pěskovitim pustaram, premda sve do svoga uštja neprima više nigdě nikakova pritoka, — i tako se u tom pogledu nemože s njim prispodobiti nijedna rěka na cěloj zemlji.

U afričkoj mesopotamiji, koju čini Nil sa svojim pritokom Astaborom, i koju su Stari otokom smatrali, bijaše někoč děržava *Meroe*, o kojoj se je za dugo mislilo, da je bila kolěvkom egipatske naobraženosti, što medjutim nije istina, budući dokazano, da se je naobraženost širila ne niz nego uz Nil.

c) *Dolnji tek Nila* počima za poslědnjimi slapovi kod Syenne. Odatle počamši protiče ova silna i sada istom brodiva rěka uzku razpuku ili dolinu (150 m. dugu i 2—3 m. široku) medju *libijskimi i arapskimi kosami*. Samo ova medju rečenimi kosami ležeća zemlja, koja se prama sěveru něšto širi, jest plodonosna, i može se smatrati podugom oazom uposrěd velike pustare, a dobiva svoju plodovitost od svako-godišnje nilske po-

plave. Nil naime naraste lěti pomalo (od konca lipnja do konca rujna) uslěd tropičnih kišah u svojem gornjem (a stranom i u dolnjem) teku, te poplavi, kada je najviše narasao (23′), cělu dolinu tija do gorah, koje obuhvatjaju njegovo porěčje, pak ostavi za sobom plodna mulja, kojim se zemljište sve polagano uzvisuje.

Da se ta tolika voda jednako porazděli, i da se podjedno nutarnje obćenje olahkoti, kopali su već u davnoj dobi umětna jezera, kao što je bilo jezero *Moeris* na zapadnoj strani, i osim toga su svu zemlju izproplitali prekopi, medju kojimi bijaše najveći Josipov prekop (45 m. dug), koji je tekao uzporedno s Nilom, te je na zapadu bio spojen s jezerom Moerisom, a izlěvao se je u trak rosettski.

Niže Memfisa na jednom se nilska dolina znatno razširuje, jer se na daleko razilaze one kose, koje ju okružuju. Tu počima nilska *delta*, dočim se Nil na više trakovah razilazi; něgda se izlěvaše u sredozemno more onaj trak, koji je bio najdalje prama sěvero-zapadu, kod Kanopa, a onaj koji je bio najdalje prama sěvero-iztoku, kod Pelusija. Današnja delta, koja ima samo dva do mora dopiruća traka, naime rosettski i damiettski, nije tolike obsežnosti kao što je bila něgdašnja.

U starom věku bijaše děljena *dolnja nilska dolina* ili *Egipat*, „dar Nila“, na *gornji*, *srednji i dolnji Egipat.* Već u srednjoj i u dolnjoj Nubiji, ali još više *u gornjem Egiptu* sačuva se skoro nepretèrgnut red spomenikah staro-egipatske věštine u gradjenju, naročito pako bijaše stari kraljevski grad *Thebe* bogatiji veličanstvenimi gradjevinami nego ikoji drugi grad na světu, i ostanci tih gradjevinah pokrivaju i danas dvě milje na obě strane Nila. Gradu na zapadu, a na obadvě strane uzke i u libijsku goru zalazeće doline, bijahu grobovi nebrojeni, koje su u pećinah tesali, i u kojih se nalazi veliko množtvo egipatskih starinah.

U srednjem su Egiptu mnogo prije i mnogo više razorene palače i hramovi, ali se i ovdě vidî na grobnih spomenicih, kako su znameniti morali biti oni gradovi, koji su se tuda něgda širili. Najstariji i najznamenitiji bijaše medju njimi Memfis, na zapadnom brěgu Nila; njegove razvaline běhu upotrěbljene kao gradivo za Kairo, koji je sagradjen na iztočnom brěgu. Staromu gradu na jugu, a stranom i na sěveru, nalaze se najstarije kraljevske grobnice u piramidah (vidi §. 23.) i mnoge druge grobnice sukromnih ljudih, koje su stranom u pećinah izsěčene, a stranom su sagradjene u masivnih četvornih gradnjah.

I dolnji Egipat imaše něgda mnogo cvatućih gradovah, kojim se medjutim nije sačuvao skoro nikakov trag, buduć da je zemlja delte tečajem věkovah stranom jezeri, stranom pěskom pokrivena bila. Na sěverozapadnoj strani delte, a na desnoj strani kanopskoga traka cvatijaše *Sais* kao prěstolnica kašnjih kraljevah. Na iztočnom uštju Nila bijaše sagradjen uposrěd močvarah *Pelusij*, ključ Egipta prama Aziji. Njegove su razvaline sada vodom pokrivene. U pokrajini delti na iztoku (kamo je spadao i Izraelcem naznačeni Gošen) ležaše *On* ili *Heliopolis*, koji je bio na trećem městu medju najznatnijimi svetjeničkimi gradovi.

§. 22.

Egipatska pověst.

I. Stara dèržava.

(3000—2100 pr. Is. ?)

Najstarija dèržava, koju pověst poznaje, bijaše utemeljena u Egiptu. Pèrvim kraljem te dèržave naziva se *Menes*, koji je sagradio sěverni glavni grad *Memfis*, do-

bivši za-nj suha prostora samo tako, što je nasipi odvratio nilsku vodu, — a pošto ga je sagradio, utvèrdio ga je i uresio hramom boga Ptaha. Njegovi naslědnici počeše graditi piramide, t. j. ogromne kraljevske grobnice (v. str. 60), jerbo je bio već od najstarujih vremenah nabožni običaj, da se osobita pomnja obrati na stanove mèrtvih (v. str. 58). Predanje spominjaše osobito tri kralja, koja su si izasebice slědila (Chefrena, Cheopsa i Mycerina), i njim pripisivaše najveće i najlěpše piramide oko Memfisa.

Medju te starije kraljeve spada i *Moeris* (?), koji je izkopao po njegovu imenú nazvano umětno jezero, stranom zato, da se shodnije porazděli nilska voda prigodom njegovih poplavah, stranom zato, da pomoćju suvišne nilske vode pokrajinu Fayumsku, koja je prije ležala kao gola pustara, pretvori u najplodniji prednl. Tu sagradi on (?) i tako zvani labirinth, koji su kašnje dodekarche ponovili i popravili.

Uza staru memfitsku dèržavu postade i u gornjem Egiptu posebna dèržava, kojoj je bio glavnim gradom Thebe.

II. Srednja dèržava ili doba gospodovanja Hyksah.

(2100 po prilici do 1650 pr. Is.)

Bogatstvom Egipta vabljena provale u-nj (oko g. 2100 pr. Is. ?) od sěvero-iztoka susědna semitska plemena (dakle Kanaanitjani), kojim su morda na pomoć bili još Beduinci iz sěverne Arabije, te se razšire plěneći i harajući zemlju sve do Memfisa. Tu se stave, te uzmu vladati nad cělom zemljom, utěrivajući velike danke od pojedinih knezovah. Napokon se digne na nje kraljevska loza, koja se je bila u Thebaidi uzdèržala, te oslobodi Egipat od njihova gospodovanja nakon

osamdeset-godišnje borbe. Na utvèrdjeni tabor Hyksah kod Avarisa (Pelusija), u koji su oni bili snesli sav svoj plěn, udari kralj (Tuthmosis III.), predobije ga, te dopusti nadvladanim Hyksom, da slobodno odu (u Syriju).

Čini se, da su takovi nomadi iz Azije u dolnji Egipat po više putah provaljivali. Amo ide někim načinom i doseljenje *Izraelacah* (v. str. 12) u pokrajinu Gošen, premda su oni u ostalom bivali prama Egiptjanom u bližih i mirnijih odnošajih.

III. Nova dèržava.

(1650—525 pr. Is.)

Za pèrvih kraljevah u ovoj dobi postade Egipat pèrvom dèržavom staroga světa toli u pogledu svojega naobraženja, koli u pogledu svojih osvajanjah.

Thebe, odakle je izašlo oslobodjenje cěle zemlje, ostade i nadalje prěstolnim gradom, i novi ga kraljevi oliti farauni uresiše veličanstvenimi gradnjami na onaj način, kao što su něgdašnji kraljevi uresili Memfis i njegova groblja. Ujedno pako pomisliše ovi kraljevi i na razširenje svoje dèržave, bivši na to pobudjeni lěpom srećom, koja im je bila poslužila u borbi s Hyksi. Najprije obratiše oni svoje oružje prama jugu, te osvojiše Nubiju, koju su zatim napunili egipatskimi hramovi i svetilišti. Najviši vèrhunac svoje moći postiže Egipat za kralja *Ramsesa* Velikoga (Sesostris?). Taj kralj provali u Aethiopiju dublje nego li ikoji drugi egipatskih kraljevah, a u Aziji dodje tija do Mesopotamije, te barem Syriju zadèrža dulje vremena pod svojom vlaštju. Na zapadu prodrěše njegove slavodobitne čete tija do Libije. Isti taj kralj proslavi se još i tim, što je za njegova

vladanja i egipatska umětnost postigla svoje najveće savèršenstvo; od spomenikah, što ih je on podizao, nalazi se i danas vèrlo mnogo po Egiptu i po Nubiji.

Za vladanja kraljevah, koji su slědili izza pèrvih velikih osvojiteljah, dizahu se podjarmljeni narodi, da sa sebe stresu jaram egipatskoga gospodstva; pak i zbilja izgubiše kašnji farauni sva svoja vanjska posědovanja, dapače u Egipat provališe *Aethiopljani* kao osvojitelji (oko g. 740.), nu njihovo gospodovanje nepotraja preko pol věka. Buduć da su bili Aethiopljani već oddavna poprimili egipatsku naobraženost, zato nebijaše ovo drugo tudje gospodovanje s haranjem osvojene zemlje spojeno; što više pověst hvali aethiopske kralje kao mudre i dobre vladare.

Proti aethiopskomu gospodstvu dizahu se pomalo pojedine egipatske pokrajine pod svojimi malimi knezovi, a bivši Aethiopljani iz zemlje sasvim izagnani, sdružiše se ti knezovi oliti poglavice, da zajednički vladaju cělom zemljom. Tako postade *dodekarchija*. Na uspomenu svoga vladanja ponoviše ti dodekarche labirinth (v. str. 52). Jedan te dvanaestorice *Psammetich* po imenu, potomak Aethiopljanî prognane kraljevske obitelji, svlada pomoćju Karanah i Jonjanah svoje drugove (u bitci kod Momemfisa), te se učini samovladarom svega Egipta.

Psammetich, kao što je dobio vlast tudjom pomoćju, tako ju htěde tudjom pomoćju i učvèrstiti. Uslěd toga njegova nastojanja postade Egipat pristupan inostrancem (Gèrkom i Foeničanom), dočim je do to doba osamljen stajao i opirao se tudjoj naobraženosti. Psammetich otvori tudjincem sve egipatske luke, i nadošli Gèrci podučavahu po njegovu nalogu egipatsku mladež, od koje je doskora postala posebna kasta tumačah, koji su pomagali u obćenju sa inostranci. Te njegove novote

nebijahu narodu po ćudi; osobito se pako nadje uvrědjenom vojnička kasta zato, što su davane tudjim najmljenikom razne prednosti, te veliko množtvo egipatskih vojnikah izseli se u Aethiopiju. — Da povrati ugled Egipta i prama vanjskomu světu htěde Psammetich upotrěbiti propadanje assyrske moći u tu svèrhu, da osvoji obalu Syrije, koja mu je imala biti bedemom proti navalam azijatskih velevlastih. Nu taj njegov podhvat ostade bezuzpěšan stranom zato, što su mu se Filistejci živo opèrli (tako da je Asdod i Gazu istom nakon 30-godišnjih naporah nadvladao), stranom zato što su bili Scythi prodèrli (v. str. 30).

Neko ugleda se u svoga otca, te slědeći njegov priměr nastojaše o tom, da obnovi sjajnu dobu Egipta promicanjem tèrgovine i brodarstva, ali tako isto i osvajanjem. Medjutim sreća mu neprijaše u tom nastojanju, jer niti je bio zavèršen prekop, kojim se je imalo cèrveno more sa sredozemnim spojiti, niti je dalje upotrěbljeno obrodjenje Afrike, koje su imali učiniti foenički brodari na njegovo podbadanje (vidi str. 27). Kada je obnovio osvajanje Syrije, koje je bilo započeto za njegova otca, stavi mu se na put judejski kralj Jozija. On svlada doduše toga kralja kod Megidda (v. str. 20), nu kada je dalje prama Eufratu provalio, bude pobijen od Nebukadnezara kod *Circesija* (Karkemiša), i uslěd toga izgubi sve, što je bio osvojio u Syriji i Palaestini. Njegov unuk

Apries (u sv. pismu: Hofra) napinjaše se uzalud, da zaprěči utvèrdjenje babylonskoga gospodstva u Syriji, u koje je ime bio na pomoć potekao Jerusolimu, koji je Nebukadnezar obsědao (v. str. 20), ali se vrati u Egipat nepruživši gradu nikakove izdašne pomoći. Ostanci vojničke kaste, koje je bio odpremio na Cyrenu, dočim su gèrčki plaćenici u Egiptu ostavljeni, po-

buniše se proti njemu, te proglasiše kraljem *Amasisa*, koji je bio poslan, da uguši njihovu bunu. Apries povede proti Amasisu svoje gèrčke najmljenike, nu bude kod Momemfisa pobědjen i ulovljen. Tako izgubi njegov rod nakon 100 godinah samovladu na onom istom městu, gdě ju je bio Psammetich něgda izvojevao.

Buduć da *Amasis* (570—526) nije bio rodjen u višoj kasti, zato nastojaše predobiti za se moguću svetjeničku kastu gradjenjem hramovah i drugimi njoj povoljnimi děli. On razširi izvanjsku tèrgovinu tim, što je dopustio *svim* Gèrkom, da se mogu naseliti u Naukratisu na kanopskom uštju. Za njegova duga i mirna vladanja proživi Egipat još jednom đobu lěpa cvětanja, koja je medjutim skoro prestala uslěd *perzijske provale*. Njegov sin

Psammenit bude od Kambyza kod Pelusija nadvladan, Perzijanci uzmu Memfis i učine Egipat svojom pokrajinom g. 525. (v. §. 18).

IV. Egipat pod perzijskom vlaštju.

(525—332 pr. Is.)

Kambyzovo okrutno postupanje, naročito proti svetjeničkoj kasti, probudi u Egiptu veliku mèržnju tudjega gospodstva, te se narod *tri puta* dizaše na oružje, da sa sebe strese perzijski jaram.

Premda je Darij I. štovao věru i običaje egipatske i premda si je stekao veliku prijazan svetjenstva, to ipak upotrěbiše Egiptjani onu zgodu, kadno se je Darij nakon izgubljene bitke kod Marathona na novu vojnu proti Gèrčkoj oružao, i tada se *pèrvi put* podigoše proti Perzijancem. Nu čim je zasio na prěstolje Xerxe I., upokori ih opet njegov brat (Achaemen). Kada je bio něšto kašnje Xerxe umoren, te je uslěd toga perzijska

dèržava u najveću smetnju dospěla, pobune se Egiptjani po *drugi put* i izaberu si kao kralje Libijca Inara i Amyrteja iz Saisa. Ali premda su taj put něšto pomoći od Athenjanah dobili, budu ipak nadvladani od perzijskih satrapah, Inar bude na križ pribit, Amyrtej pako uzmakne u močvarne preděle. Odatle se vrati on (ili njegov unuk?) istom poslě 42 godine, osvoji Memfis, te protěra sa svojimi Egiptjani Perzijance po *treći put* iz Egipta. Sada ostadoše Egiptjani 64 (?) godine neodvisni pod vladom svojih domaćih kraljevah; istom Artaxerxe III. iz nova ih podjarmi, i pošto mu je to za rukom bilo pošlo, postupaše on još okrutnije nego li isti Kambyz, te još većma vrědjaše egipatske svetinje i običaje. Zato pozdraviše Egiptjani Alexandra Velikoga kao oslobodditelja od nesnosnoga perzijskoga jarma.

§. 23.

Naobraženost Egiptjanah.

1. *Věra* Egiptjanah bijaše s početka monotheistička, t. j. oni štovahu jednoga jedinoga stvoritelja světa; nu kašnje se ta njihova věra izvèrže u polytheizam, kada su naime počeli razna svojstva onoga jednoga boga i njegovo različito dělovanje na nebu, u prirodi i u čověčjem životu kao osobnosti uzimati i kao osobita božanstva štovati. Kad su jednom prešli od štovanja nevidivoga stvoritelja na štovanje njegovih silah, koje vidivim načinom děluju, to ih dovede najprije na obožavanje *sunca* i *měseca* (Osiris i Isis), za čim je zatim slědilo obožavanje ostalih *planetah*, a napokon i *životinjah*.

Kod nijednoga naroda staroga věka nebijaše tako razšireno *štovanje životinjah* kao kod Egiptjanah, jer su oni skoro sve poznate životinje ili po svuda, ili barem u někih predělih kao bogove štovali. Od takovih bi životinjah sve po jednu u hramovih velikom brižljivo-

štju něgovali, i kada bi im takova životinja poginula, balzamirali bi ju i u grob spravili. Najveće štovanje izkazivahu (cèrnomu) biku ili Apisu u Memfisu.

Egiptjanom bijahu osobiti pojmovi o životu poslě smèrti. O tom mišljahu oni ovako. Čim je mèrtvac balzamiran i u sarkofag položen, dolazi on u dolnji svět, gdě Osiris (sa 42 prisědnika) sudi *mèrtvački sud*, metjući sèrdce mèrtvaca na vagu („vagu opravdanja"). Pravednici dolaze sa suda u *kraljestvo blaženih* i tu provode udruženi s Osirisom život, koji je sličan njihovu ovozemnomu, dok se napokon poslě tisućah i tisućah godinah opet nepovrate na ovu zemlju. Odatle se može protumačiti, zašto su Egiptjani tako brižljivo oko toga nastojali, da tělesa sačuvaju od gnjiloće i na sěgurnu městu. Grěšnikom se na sudu odsudi, da im se duše moraju seliti; njihove duše moraju za kazan: da se očiste, kroz sve kopnene i vodene životinje proći, te se istom nakon 3000 godinah povrate u čověčje tělo.

2. *Ustav.* U Egiptu bijaše uvěk naslědna monarkična vlada, tako da su mogli na prěstol doći i ženski članovi vladajuće kuće. Kada je koja vladajuća obitelj izumèrla ili prěstolja lišena bila, tada si izabirahu kralja iz jedne od vladajućih kastah, svetjeničke naime i vojničke; pak ako je kralj bio izabran iz ove potonje kaste, to ga uvèrštjivahu u svetjeničku kastu, jerbo je njihov kralj imao ne samo zakonotvornu, ovèršujuću i vojničku vlast, nego takodjer i svetjeničku. Sudbenost pako izvèršivaše posebni sud, koji je bio sastavljen od 31 člana izmedju najodličnijih svetjenikah, te se je morao strogo zakonika dèržati.

Slobodno *pučanstvo* Egipta bijaše poděljeno na dva plemena: na gospodujuće pleme světle boje, koje je Egipat za davnih vremenah osvojilo bilo, i na pleme pražiteljah tamne boje, koji su bili od prijašnjih nadvladani. Gospodujuće pleme imaše opet dvě kaste, *svetjeničku* naime i *vojničku*. Te dvě kaste dèržahu svu zemlju (svaka bo od njih dobi $\frac{1}{3}$ osvojene zemlje, a kralj opet $\frac{1}{3}$), a tako isto bijahu u njihovih rukuh sve dèržavne

časti. Sve ostalo pučanstvo iliti pražitelje smatraju Stari sada jednom kastom (poljodělacah), sada ih děle na više kastah prema različitu njihovu poslovanju (kao što su umětnici, tèrgovci, obèrtnici, brodari na Nilu, ratari t. j. zakupnici, pastiri).

Svetjenička kasta imaše znatan upliv i u političkih stvarih, jer su njezini članovi bili pèrvi kraljevi savětnici, oni su tumačili orakul i gojili su znanosti. Najugledniji svetjenički zborovi bijahu kod glavnih hramovah u Thebi, Memfisu i Heliopolu.

Vojnička kasta dobi kod diobe zemlje jednu tretjinu (ponajviše u dolnjem Egiptu, jer su neprijatelji najlašnje na tu stranu navaljivali), i s toga razloga zahtěvaše korist samih vojnikah, da zemlju hrabro brane. Ljudi od te kaste neimadijahu drugoga posla, nego da se u oružju věžbaju. Oni bijahu sve sami pěšaci; nu Egiptjani poznavahu i bojna kola na dva kolesa, na kojih je bivao po jedan ravnač i po jedan vojnik.

3. *Umětnost.* Ove tri umětnosti: graditeljstvo, kiparstvo i slikarstvo bijahu kod Egiptjanah uzko spojene, jer su oni svaku znatniju zgradu rezbarijom kao prikrivali, a rezbariju su opet bojami krasili.

Najznatnija děla a) *graditeljstva* bijahu: 1) *hramovi.* To bijaše obično cio skup zgradah (bez ikakova nutarnjega jedinstva), kojih je spoljašnost bila vèrlo jednostavna, nu tim više se umětnosti pokazivaše u nutarnjosti hramovah, u kojih se je vidjala množina raznolikih stupovah. 2) *Palače,* uresene slikami, koje su prikazivale različite historičke predmete. 3) *Katakombe* iliti grobnice za čuvanje mumijah, koje su bile izradjene u libijskoj gorskoj kosi, osobito kod Thebe, te su imale množinu labirinthskih hodnikah. 4) *Obelisci,* t. j. četvero-uglasti, na vèrhu šiljasti stupovi, sagradjeni većinom od jednoga žuljnoga balvana, imajući u visini 50—180 stopah. Te su stupove izsěcali u gorah gornjega Egipta, te su ih onda stavljali na ulaze u hrame i palače, popisavši prije hieroglyfskimi napisi (několiko je

takovih obeliskah kašnje u Rim doneseno, a jedan u Pariz). 5) *Piramide*, koje se nalaze samo u srednjem Egiptu na medji plodovitoga i napučenoga světa i pustare. To su ogromne četverouglaste zgrade, temelj im je širok, a čim se više u vis dižu, tim postaju uže te su na vèrhu kao odsěčene. Obično su sagradjene od vapnenca (a něke samo od opekah); visina im je jako različita (imade ih sa 20—450 stopah ověsne visine i sa 764' kose visine). Najlěpše i najveće stoje u jednom skupu kod Gizeha (tri velike i sedam manjih). Da su te piramide rabile kao grobnice kraljevah stare dèržave, o tom nemože danas biti nikakove dvojbe, pošto su u njihovoj nutrinji našli više grobnicah i sarkofagah.

b) *Kiparstvo.* Nijedan narod nije u takovoj měri uresivao zgrade različitimi tvorinami kiparstva kao egipatski, jer premda je bilo veliko množtvo zgradah na obalah Nila, to ipak neostade ni jedna stěna, nijedan stup, koji nebi bili uresili relifi ili barem hieroglyfami.

Děla njihova kiparstva děle aa) na *samostalne kipove*, koji svojom visinom nadmašuju i najogromnije kipove ostalih narodah (ima ih sědećih sa 60'). Ogromne sfinge, koje obično imadu tělo lavlje a glavu i pèrsi ženske (kao simbol sdružene najviše duševne i tělesne sile), i nědga samo glavu ovna, nalaze se obično kao mirujući stražari pred hramovi, pred palačami i grobovi. bb) *Relifi*, koji prikazuju stranom věrozakonske, stranom historične predmete.

c) U Egiptjanah nebijaše pravoga *slikarstva.* Na zidinah njihovih hramovah, a tako isto i na grobnicah i na lěsovih mumijah nalazi se doduše raznih slikah, ali to nije prava umětnost, buduć da Egiptjani nisu uměli niti sěnčati, niti su razuměli perspektivi.

Pismo, koje su Egiptjani na svojih javnih spomenicih upotrebljivali, bijaše hieroglyfsko iliti slikovno. S početka nebijahu hieroglyfe ino nego slike, prikazujuće

razne predmete; kašnje istom běhu k tomu pridodani znakovi za slovke, a najposlě i znakovi za glasove (pismena).

Buduć da nije bilo u zemlji dèrva za brodove, zato se *tèrgovina* egipatska nemogaše na more upraviti, nego bijaše dugo vremena stegnuta na sam Egipat i na brodarenje po Nilu. Ona se istom onda dalje razprostrani, kada je Psammetich Gèrkom i Foeničanom egipatske luke otvorio, po čem su egipatske plodine i u dalji svět razvažane, što je opet moralo dělovati na bolji razvitak domaćega poljodělstva i obèrta.

Obèrtnost Egiptjanah i njihovo obično poslovanje prikazuju nam kipovi, osobito oni, koji se nalaze u grobnicah. Velika savèršenost njihove tehničke obèrtnosti bijaše kao i kod Indah uzko spojena s uredbom kastah.

II. Karthažani.

§. 24.

Karthažko zemljište.

Medje. U dobi najvećega cvěta dèržave dopiraše karthažko zemljište na sěveru do sredozemnoga mora, na iztoku do Cyrene (medjašno kamenje: arae Philaenorum), na jugu do jezera Tritonisa, napokon na zapadu do Numidije.

Gradovi: 1. *Karthaga* u najnutarnjijem kutu zalěva (koji čine dva predbrěžja), imajući dvojaku luku, jednu vanjsku za tèrgovačke brodove, a drugu nutarnju za bojne brodove. 2. *Utika*, starija od same Karthage. 3. *Thapsus* (gdě je Caesar Jubu nadvladao g. 46).

§. 25.

Vanjski posěd i naselbine karthažke.

U svojem osvajanju i u osnivanju naselbinah imadijahu Karthažani pred očima samo tèrgovačke svèrhe: da

naime *na se povuku tèrgovinu medju Europom i Afrikom.* Buduć pako da je tèrgovina u iztočnoj strani sredozemnoga mora već dospěla bila u ruke Foeničanah i Gèrkah, to se oni stadoše širiti na zapadnoj strani rečenoga mora, gdě se nalaze mnogi otoci s vèrlo lěpimi lukami, koji su im mogli rabiti kao most za njihovo obćenje sa Španijom, Gallijom i Italijom. Osnivajući na tih otocih sve više svojih naselbinah, učiniše se napokon njihovimi gospodari, ne toliko od pohlepe za gospodovanjem, koliko od želje, da što više promaknu svoje tèrgovačke koristi.

A. *Vanjske pokrajine,* kojimi su naměstnici upravljali, bijahu im slědeće:

1) *Sardinija,* koja je bila za nje veoma važna stranom zato, da zadèrže gospodstvo na sredozemnom moru, stranom zato, što je bila veoma prikladnim skladištem za njihovu tèrgovinu sa zapadnom Europom.

2) *Zapadna Sicilija,* gdě su dobili u svoje ruke foeničke naselbine.

3) *Manji otoci u zapadnom sredozemnom moru:* Baleari, Ebusus (Iviza), Melite (Malta).

4) *U Španiji* imadijahu s početka samo několiko městah na južnoj i na zapadnoj obali, i istom onda, kada su bili izgubili Siciliju i Sardiniju, nastojahu o tom, da osvoje cělu tu zemlju.

B. Svoje *vanjske naselbine* na *sěvernoj* i *zapadnoj obali Afrike* i na *zapadnoj obali Španije* dèržahu Karthažani u strogoj odvisnosti, onako isto, kao što su činili sa svojimi vanjskimi pokrajinami; a to im bijaše tim lašnje moguće, što je Karthaga ležala skoro u sredini medju svojimi naselbinami, imajući k tomu jaku i kopnenu i pomorsku silu.

§. 26.

Pověst Karthažanah.

I. Od utemeljenja Karthage do bojevah sa Syrakuzom.

(480 pr. Is.)

Pošto su Sidonci već u 12. věku pr. Is. Byrsu utemeljili, razširi se kašnje Karthaga, kada se je u nju doselilo više plemenitih porodicah iz Tyra oko g. 814. (prisp. §. 10). Skoro poslě toga nadvladaše Karthažani više susědnih narodah, koji su u pokornosti uzdèržavani karthažkimi naselbinami, osnivanimi na njihovu zemljištu. Vanjske pokrajine i naselbine v. u §. 25.

II. Od početka bojevah sa Syrakuzom do bojevah s Rimljani.

(480—264 pr. Is.)

Dèržava se karthažka bèrzo razvijaše i dodje do velike moći i uglednosti; nu ona poče doskora i propadati, a pèrvim korakom u tom padanju njezine moći bijaše bezuspěšni pokus Karthažanah, da obladaju cělom Sicilijom, gdě su već bili dobili u svoje ruke něgdašnje foeničke naselbine. Taj ih njihov pokus uplete u dugotrajne bojeve sa Syrakuzom, koji su se većom stranom na Siciliji vodili, te su potrajali s manjimi i većimi stankami do 200 godinah, a napokon nisu imali po Karthažane sretna uspěha.

III. Od početka bojevah s Rimljani do razorenja Karthage.

(264—146 pr. Is.)

Pèrvi rat s Rimljani 264—241, v. §. 81.

Rat s najmljenici (240—237). Uslěd pèrvoga rata s Rimljani izgubiše Karthažani Siciliju, a osim toga im se blagajne tako izprazniše, da nisu mogli najmljenikom svojim zaostale plaće izplatiti. Zato se dignu najmljenici

na oružje i zadadu Karthažanom mnogo posla, tako da ih je težkom mukom Hamilkar Barkas nadvladao. Za trajanja toga rata, u kojem je Karthaga do tri puta u skrajnju opasnost dolazila, osvoje Rimljani velevažnu Sardiniju.

Da se pribavi Karthagi naknada za izgubljene najlěpše pokrajine, Siciliju i Sardiniju, i da se pomogne financijalnoj nevolji, uze Hamilkar Barkas *Španiju osvajati.* On a poslě njega zet mu Hasdrubal po imenu predobi zbilja cělu južnu Špariju do rěke Ibera (Ebra), i to stranom silom oružja, stranom putem ugovorah. Dobivši Karthažani toliko od Španije, sklopi Hasdrubal s Rimljani ugovor, u kojem su se Karthažani obvezali, da neće ići preko Ibera i da će u miru pustiti Saguntjane, rimske saveznike. Po Hasdrubalovoj smèrti primi zapovědničtvo nad karthažkimi četami u Španiji Hamilkarov sin *Hannibal.* On osvoji Sagunt, i tim dade povod *drugomu ratu s Rimljani* 218—201, v. §. 83.

Hannibal učini osnovu u dogovoru s Antiochom Velikim, syrskim kraljem, kako bi se iz nova na Rimljane boj poveo; nu tu njegovu osnovu izdade pritivna mu stranka, i na to poběgne on k Antiochu, a kašnje k bithynskomu kralju Prusiji, gdě se je otrovao, samo da nepade živ Rimljanom u ruke.

Masinissa, numidski kralj i rimski saveznik, otme Karthažanom, koji uslěd poslědnjega mira nisu směli bez dozvole Rimljanah nikakova rata voditi, dvě pokrajine, pak si još novcem kupi stranku u samoj Karthagi. Ti njegovi privèrženici budu iz grada protěrani, i s toga dodje do rata medju Karthažani i Masinissom. Ovaj potuče karthažku vojsku, obkoli ju i prisili na predaju. Taj rat, u koji su se Karthažani dali bez privoljenja Rimljanah, dobro dodje ovim dobitnikom, te oni skoro poslě toga obnoviše neprijateljstvo proti Karthagi. *Treći rat s Rimljani* 149—146 i propast grada, v. §. 85.

§. 27.

Naobraženost Karthažanah.

Véra Karthažanah bijaše u obće ona ista, koju je imao grad Tyr; nu u kašnjoj dobi uzeše Karthažani štovati još i druge tudje bogove.

Ustav. Dèržavna vlast bijaše u rukuh dvajuh kraljevah iliti *suffetah* i *věća.* Kraljeve biraše narod iz najbogatijih i najodličnijih obiteljih, a věće sačinjavahu zastupnici svih gradjanskih cehovah. Kada se nisu slagali kraljevi i věće u svom mněnju, tada odlučivaše narod u svojoj skupštini.

Tèrgovina: a) *morska.* Radeći Karthažani oko toga, da zadèrže monopol tèrgovine na zapadu, otvarahu brodovom drugih narodah samo luke svoga glavnoga grada, od svojih pako naselbinah odvraćahu druge narode koliko je samo moguće bilo, i to sve samo zato, da se nebi morda koji drugi narod s njimi stao natěcati.

Njihovi brodovi dopirahu skoro k svim obalam i otokom sredozemnoga mora, osobito na njegovoj zapadnoj strani (u Siciliju, južnu Italiju, Melitu, Korsiku, Aethaliju ili Elbu, Baleare, osobito u Španiju, a po svoj prilici i u Galliju). Iz Gadah těrahu oni tèrgovinu preko Herkulovih stupovah u atlantskom moru i na zapadnoj obali Afrike nebijaše im tèrgovina ograničena na same njihove naselbine, jer se znade, da su kriomice dolazili sa svojimi brodovi i do zlatonosnih zemaljah bogate Guinee.

b) *Tèrgovina na kopnu* těraše se karavanami (nomadah medju Sirtami)

1) i to prama *iztoku* u Ammonij i Egipat, 2) prama *jugu* u zemlju Garamantah (u sadanjem Fezzanu) i dalje u nutarnju Afriku (koja je bila bogata cèrnim robljem i solju).

Tretji Odsěk.

Europa.

Uvod.

Europa je najmanja, nu najobrazovanija, najmogućnija i razměrno najnapučenija strana světa. Azija i Amerika nadkriljuju nju doduše množtvom, raznovèrstnoštju i lěpotom prirodninah, ali zato ona opet u mnogom drugom obziru prednjači: položaj joj je naime takov, da je skoro po svuda ne samo za poljodělstvo već i za promet sposobna, jerbo ima toliko i tako lěpo razvijenih obalah, skoro do kopna dopirućih otokah, medjuzemnih morah i brodivih rěkah, da joj za uzdèržavanje najživahnijega obćenja ništa nemanjka. Glavna ipak stvar, kojom sve ostale strane světa nadkriljuje, jest njezina naobraženost: jer akoprem je Azija kolěvka znanostih, umětnostih, obèrtnosti, tèrgovine i dèržavnoga ustrojstva, sve je to ipak istom na europejskoj zemlji postiglo svoj pravi razvitak i podpuno savèršenstvo. Ova duševna prevaga s jedne strane, a vojnička věština s druge mogaše učiniti, te se nije mogao u Europi nijedan inostrani osvojitelj pravo i za stalno ugnězditi, gdě usuprot vidimo, kako Europejci šire na sve strane světa svoju vlast, a s njom i obrazovanost.

A. Zemljopisni pregled Europe.

§. 28.

Medje Europe.

Na sěveru: sěverni ocean ili ledeno more. Na zapadu: atlantsko ili vanjsko more. Na jugu: sredozemno ili nutarnje more. Na iztoku: Tanais (s. Don), Palus maeotis, cimmerski bospor, pontus euxinus, thrački bospor, Propontid, Hellespont i aegejsko more. O veličini Europe imadijahu stari jako nejasne pojmove, jerbo im je sěver bio do najkašnjih vremenah slabo poznat.

§. 29.

Poglavite gore u Europi.

1. Pyrenee (Pyrenaei montes), 2. Alpe (Alpes), 3. Apennin (Apenninus), 4. Haemus (s. Balkan), 5. Karpate (Carpates), 6. hyperborejske gore (s. Ural). Da li je starim bilo poznato i skandinavsko gorje, o tom se još dvoji.

§. 30.

Vode u Europi.

Mora. Ledeno more. Atlantsko m., s němačkim (m. germanicum), svevskim (baltičkim) i britannskim m. (s. Canal). Gaditansko ždrělo (s. Gibraltar) spaja atlantsko more sa sredozemnim. U sredozemnom moru razlikuju se slědeće česti: tuskičko ili tyrrhensko m. (mare inferum), jadransko m. (mare superum), jonsko i aegejsko m. Hellespont, Propontid i thrački bospor spajaju aegejsko more s pontom euxinom, a cimmerski

bospor spaja cèrno more s azovskim, koje se inače zove Palus maeotis. — Najznatniji zalěvi u sredozemnom moru jesu: ligustički (genovezki), tarrentski i tergestinski (tèrštjanski); u jonskom pako moru jest: korinthski (s. Lepanto), a u aegejskom moru: saronski i thermajski (s. solunski).

Jezera: u Italiji: Lacus Verbānus (Lago maggiore), Larius (L. di Como), Benācus (L. di Garda), Trasimenus (L. di Perugia). U Helveciji: Lacus Brigantinus (Bodansko jezero), Lemanus (Genevsko jezero). U Gèrčkoj: Kopais.

Rěke: 1. u *atlantsko more* utiču: Baetis (Guadalquivir), Anas (Guadiana), Tagus (Tajo), Durius (Duero), Garumna (Garonne) i Liger (Loire); 2. u *britannsko more:* Sequăna (Seine); 3. u *němačko more*: Rhenus (Rhein), Visurgis (Weser) i Albis (Laba); 4. u *svevsko more*: Viadrus (Odra) i Vistula (Visla); 5. u *sredozemno more*: Ibērus (Ebro), Rhodanus (Rhone), Arnus (Arno) i Tiberis (Tevere) i još k tomu dobiva ono s jadranskim morem: Athesis (Adige, Ečava) i Padus (Po); 6. u *cèrno more:* Ister ili Danubius (Dunav), Tiras (Dněstar) i Borysthenes (Dněpar), — a s Maeotidom dobiva još: Tanais (Don).

§. 31.

Pokrajine u Europi.

A. *Na kopnu*: 1. Gallia, 2. Germania, 3. južnopodunavske pokrajine (Vindelicia, Raetia, Noricum i Pannonia), 4. Dacia, 5. europejska Sarmatia.

B. *Poluotoci*: 1. četiri južna: a) tri veća (kao što i na jugu Azije): Hispania, Italia i gèrčki poluotok (Illyria, Moesia, Macedonia, Thracia i Gèrčka), i b) jedan manji: taurijski Chersonez (s. Krim). Dva sěverna: cimbrijski

poluotok (s. Jütland) i Skandinavia (s. Švedska i Norvežka).

C. *Otoci*:

1. U *atlantskom* moru: Britannia, Hibernia (Irska).

2. U *sredozemnom* moru: Balearski otoci, Sardo ili Sardinia, Kyrnos ili Korsika, Trinakria ili Sicilia, Melite (Malta).

3. U *jonskom* moru: Korcyra (Krf), Ithaka (Theaki), Kefallenia (Kefalonija).

4. U *aegejskom* moru: Kreta (Kandija), Cykladski otoci, Euboea (Negroponte).

B. Naobraženi narodi Europe.

I. Gèrci.

a) Zemljopis Gèrčke.

§. 32.

Obćeniti zemljopisni pregled Gèrčke.

Ime. Gèrci sami nazivahu svoju zemlju *Helladom* (Hellas); nu to ime naznačivaše s početka samo Thessaliju i srednju Gèrčku, a poslě istom běše protegnuto na ostalu Gèrčku i na otoke, te se imenom Hellenah nazivahu svi Gèrci, toli oni, koji su stanovali u staroj domovini, koli oni, koji su živěli u naselbinah. Ime *Graeci* znamenovaše izvorno, kao što se čini, samo jedno hellensko pleme u prédělu Dodone u Epiru, poslě ga pako Rimljani uvedoše u običaj, da se njim imenuju sva hellenska plemena. Ime *Achaje* dobi Gèrčka istom onda, kada je postala rimskom pokrajinom.

Poluotoci. Zalěvi. Otoci. Cěli gèrčki poluotok razpada se (usléd toga, što na dva města a s obadvě strane more dublje u-nj prodire) na tri manja poluotoka,

od kojih je sěverni razstavljen od srednjega ambračkim i malijskim zalěvom, a južni od srednjega korinthskim i saronskim zalěvom. Srednji poluotok iliti prava Hellada děli se opet na dva pomanja poluotoka (Akarnaniju naime i Attiku), a južni iliti Peloponnez děli se dapače na četiri manja poluotoka, te tako razvitak obalah raste od sěvera prama jugu i najveći je u Peloponnezu. Isto tako imade i mnogo *otokah* oko obalah jonskoga i aegejskoga mora. Ti otoci čine, izuzam dva veća: Kretu na jugu i Euboeu na iztoku, cěle gromade otokah: naime jonsko otočje na zapadu, cykladsko i sporadsko na iztoku.

Nizine. Gore. Èrtovi i Rěke. A. U *sěvernoj* se *Gèrčkoj* gore protežu stranom kao kose pravcem od sěvera prama jugu, stranom pako kao medjašne gore medju pojedinimi pokrajinami pravcem od zapada prama iztoku. Onakovom kosom jest goli i skoro uvěk osněženi *Pind* (medju Thessalijom i Epirom), koji luči vode, tekuće u dva mora: jonsko naime i aegejsko. Iz njega izlaze kao medjašne gore a) na sěveru *keraunske*, koje slěde zapadni pravac, i *kambunske*, koje teku iztočnim pravcem, b) na jugu *Othrys*, koji ide prama iztoku.

B. U *srednju Gèrčku* puštja Pind dvě medjašne gore prama jugo-iztoku: a) Oetu, s klancem thermopylskim, koji čini more i jedan ogranak Oete, i b) *Parnass.* Dalje od Parnassa prama jugo-iztoku imade više osamljenih manjih gorah, kao što je šumom zarašteni *Helikon* i neprijatni *Kithaeron.*

Osim srednjega, kontinentalnoga gorja imade u sěvernoj i srednjoj Gèrčkoj jošte *primorskih gorah* na iztoku, kamo spada: *Olymp*, *Ossa*, *Pelion*, *Knemis* i kosa na Euboei.

C. *Peloponnez* imade svoje sasvim odlučeno i samostalno gorje: naime u sredini toga poluotoka ležeću

visočinu (Arkadiju) okružuju više okrajne gore, koje se na sěveru i na zapadu postupno spuštaju prama uzkomu primorju, dočim se na jugu i na jugo-iztoku dalje razgranjuju kao posebne kose, te se završuju sa četiri velika šila ili manja poluotoka.

Najviša (7400') i najdulja od tih odděljenih kosah jest *Tayget*, koji slědi onaj isti pravac, koji imadu kontinentalne gèrčke gore, jer se proteže kao i Pind od sěvera prama jugu. On se zavèršuje predbrěžjem Taenarom (Cap Matapan), južnim koncem Europe.

Kao što u svakoj bregovitoj zemlji, tako imade i u Gèrčkoj dosta *rěkah*, nu buduć da je zemlja zbog raznih morskih zalěvah uzka, zato su i te rěke neznatne, pak k tomu imadu ono tako malo vode, da ih više lěti i presahne. Lahko je odatle razabrati, da te rěke nemogu nositi brodovah. Najznatnije su ipak medju njimi ove: 1) *Penej* (Peneus), izlěva se u thermajski zalěv, 2) *Achelous* (s. Aspropotamo), koji je najznatniji medju rěkami, te se izlěva u jonsko more, 3) *Kefis* (Kephissus), utiče u jezero Kopais, 4) *Alfej* (Alpheus), izlěva se u jonsko m., 5) Eurota, utiče u lakonski zalěv.

Razděljenje zemlje: a) *sěverna Gèrčka* i u njoj 1) Thessalija, 2) Epir. — b) *Srednja Gèrčka* ili prava Hellada i u njoj 1) Akarnanija, 2) Aetolija, 3) Dorida (Doris), 4) Lokrida (Lokris), 5) Fokida (Phokis) 6) Boeotija, 7) Attika, 8) Megarida (Megaris). — c) *Južna Gèrčka* ili Peloponnez (s. Morea) i u njoj: 1) Korinthija, 2) Sikyonija, 3) Achaja, 4) Elida (Elis), 5) Messenija, 6) Lakonika, 7) Argolida (Argolis), 8) Arkadija. — d) *Otoci.*

§. 33.

Sěverna Gèrčka.

1. *Thessalija* imade na sve strane točno označene prirodne medje, te sastoji ponajvećom stranom od dvijuh

(Othrysom razstavljenih) kotlinah, od kojih je veća něgda bila, kao što vele, jezero, dok nije potres razstavio Ossu od Olympa, čim je dobio Penej otvoren put uzkom ali dražestnom dolinom Tempe. *Gradovi:* 1) *Farsal* (poběda Caesarova g. 48); nedaleko nalaze se brežuljci *Kynoskefalae* (bitka g. 197). 2) *Lamia* na južnom podnožju Othrysa (lamijski rat g. 323). 3) *Jolkus* na poluotoku Magnesiji (tu se skupiše Argonauti).

2. *Epir* s najstarijim gèrčkim proročištem u *Dodoni.* Na jugu bijaše *Ambracia*, Pyrrhova prěstolnica.

§. 34.

Srednja Gèrčka.

1. *Akarnanija* s gradom *Stratom* na Achelou.

2. *Aetolija* s gradom *Thermom*, gdě je bilo ročište aetolskoga saveza.

3. *Dorida*, medju Oetom i Parnassom, sa 4 manja grada (tako zvanom doranskom tetrapolom).

4. *Lokridom* se nazivahu dvě pokrajine, koje su bile napučene od tri lokranska plemena: a) u *zapadnoj Lokridi* na korinthskom zalěvu stanovahu *ozolski Lokrani.* Gradovi: aa) *Amfissa* (od Filipa II. razorena), bb) *Naupakt* (Lepanto), odakle su se Dorani prevezli, kada su se selili u Peloponnez; poslě su to město Athenjani osvojili i predali Messenjanom, priběglim iz Ithome. b) U *iztočnoj Lokridi* na euboejskom moru i na malijskom zalěvu prebivahu *opuntski Lokrani* (tako prozvani od njihova glavnoga města Opunta = Opus), a dalje na sěveru sve do Thermopylah *epiknemidski Lokrani* (tako nazvani od gore Knemida.)

5. *Fokida* se prostiraše od korinthskoga zalěva do euboejskoga mora, na kojem je dělila epiknemidske

Lokrane od opuntskih. Gradovi: a) *Delfi* na južnom obronku Parnassa, sa slavnim hramom i proročištem boga Apollona. Ovdě bijaše središte delfijske amfiktyonije, koja je pribavila tomu gradu veliku znamenitost, tako da je bio něko vrěme glavom cěle Hellade osobito u věrozakonskih stvarih. b) *Krisa* sa svojom lukom *Kirrhom;* u Solonovoj dobi razorena i njezino zemljište delfijskomu bogu posvetjeno. c) *Elatea* u dolini rěke Kefissa, na južnom izhodištu prevažnoga klanca, koji vodi iz sěverne Lokride u Fokidu: zato je to město smatrano ključem srednje Gèrčke.

6. *Boeotija* je većom stranom kotlinasta nizina, okružena na sěvero-zapadu Helikonom, a na jugu Kithaeronom, i zato je tu bivalo poglavito razbojište za srednju Gèrčku. Gradovi: a) u dolini Kefissovoj: *Chaeronea* (bitka g. 338 i 86) i *Orchomen* (Sullina poběda g. 85.); b) Kopaisu na jugu: *Koronea* (bitka g. 394) i *Haliart* (bit. g. 394); c) na južnoj strani: aa) *Thespiae* na podnožju Helikona; blizu toga grada otvoreno město *Leuktra* (bit. g. 371), bb) *Plataea* (bit. g. 479), cc) *Theba* s akropolom Kadmeom, koju je Kadmo utemeljio. Ovaj grad razori Alexander Veliki (g. 335), nu Kassander ga opet podiže; d) na moru: jedina luka *Aulida* (Aulis, — sbiralište gèrčkoga brodovlja za trojanski boj.)

7. *Attika* je kèršan poluotok u sredini gèrčkoga světa, ali je od ostaloga kopna odcěpljen neprohodnimi gorami (Kithaeronom i Parnassom), dočim je usuprot s morske strane lahko pristupan zbog svojih dobrih lukah. Slabo natapano, kamenito zemljište te pokrajine těraše njezino mnogobrojno stanovničtvo (pol milijuna, a od toga $\frac{2}{3}$ robovah) na napetu marljivost, koja je medjutim lěpo plaćana osobitim plodom (uljikami i smokvami). Isto tako pružahu osamljene kose u nutarnjoj strani te pokrajine osobito dobre gradje za umětnost i obèrt (Pen-

telik mramora, Laurion srebra). Najlěpše ravnice otvarahu se prama obali morskoj, te zato privabljivahu ljude, da se tu izkèrcavaju; tako bijaše naročito sa tri strane gorami okružena ravnica, u kojoj leži *Athena*. Iz te se ravnice uzdiže osamljena pećina Hymett i athenska akropola, u kojoj su bila samo javna svetišta (kao Parthenon). Oko nje postade s vremenom dolnji grad. Kimon spoji grad dvěma dugima zidinama s lukami: Faleronom, Munichijom i Pirejom.

Athenskoj ravnici na zapadu bijaše *eleusinska*, koja je takodjer sa tri strane gorami okružena i samo prama jugu otvorena. Tu bijaše grad *Eleusis*, na zalěvu istoga toga imena, koji je štitjen otokom Salaminom. Na iztočnoj strani Attike protezaše se uz jedan zalěv euboejskoga mora mala *marathonska* ravnica (bit. g. 490).

8. *Megarida* ili malo okružje grada *Megare*. Zbog kamenita zemljišta i zbog položaja te pokrajine na dvajuh morskih zalěvih, moradoše se Megarani dati na morsku tèrgovinu, i uslěd toga osnovaše oni više naselbinah na zapadu (u Siciliji) i na sěvero-iztoku (na thračkom bosporu).

§. 35.

Peloponnez (s. Morea).

1. *Korinthija*, pokrajina prěčbe na saronskom i korinthskom zalěvu, s gradom *Korinthom* na podnožju stèrmoga brěga, na kojem je ležao Akrokorinth, najjača gèrčka tvèrdja i ključ Peloponneza.

Korinth bijaše već po svojem položaju naravskim stovarištem kopne tèrgovine medju sěvernom i južnom Gèrčkom, a još više morske tèrgovine medju Italijom i Azijom, u koju su potonju svèrhu brodove iz jednoga zalěva u drugi prevlačili po kopnu po putanji, za to pri-

redjenoj. Mummij razori taj grad do tvèrdjave (g. 146), nu Caesar ga opet sagradi. Na isthmu bijaše Poseidonov hram i uza-nj stadium i kazalište, gdě su slavili isthmijske igre.

2. *Sikionija* s gradom *Sikionom* (gdě je mědo lěvano).

3. *Achaja* iliti sěverno primorje Peloponneza. To je jedina gèrčka pokrajina, u kojoj su svi iole znatniji gradovi bili poredani uz morsku obalu, tako 1) *Aegij* (gdě je bilo doněkle središte achajskoga saveza). 2) *Patrae* (sada Patras) ima jedino dobro pristanište u vanjskom korinthskom zalěvu, i uslěd toga je naravsko stovarište zapadnoga Pelopónneza; taj se je grad skoro jedini od svih achajskih gradovah sve do najnovijih vremenah uzdèržao.

Stari glavni grad *Helike* propade (g. 373 pr. Is.) uslěd potresa, koji često biva na tom primorju.

4. *Elida* sastoji od zapadnoga obronka arkadske visočine i od ravna primorja, u kojem neima lukah. U predělu na uštju Alfeja iliti u pokrajini Pisatidi bijaše ravnica (a ne grad) *Olympia* s hramom Zeusa olympijskoga, u kojem se je nalazio od Fidije od zlata i slonove kosti načinjeni i do svoda dopirući kip rečenoga boga; tu bijaše i stadium i tèrkalište za olympijske igre.

5. *Messenija* ima dvie ravnice, jednu višu od druge, a obě okružene visokimi gorami. U gornjoj ravnici bijaše tvèrdja *Eira* (na samoj sěvernoj medji), gdě su u drugom messenskom ratu stanovnici zadnje utočište našli. Od te gornje ravnice razstavlja dolnju brěg *Ithome*, koji su Messenjani za pèrvoga rata utvèrdili, a kada je kašnje Epaminonda pozvao razpèršene Messenjane, da se vrate u svoju domovinu, osnova on na podnožju toga brěga grad *Messenu*. Jedina luka na

jednoličnoj zapadnoj obali bijaše u *Pylu*, koje je město bilo središtem Nelejom osnovane dèržave, i svoju je zaštitu imalo u otoku *Sfakteriji*, koji mu leži naproti.

6. *Lakonika*, najjužnija pokrajina. Njom se protežu dvě iz arkadske visočine dolazeće uzporedne kose (Tayget i Parnon), koje obuhvatjaju dolinu rěke Eurote i u daljem svojem nastavljenju lakonski zalěv, te se zavèršuju južnimi èrtovi Europe (Taenarom i Maleom). Osrednja zemlja na Euroti, koja je imala prednost pred ostalom toli zbog svoje plodnosti, koli zbog svoga sěgurna položaja, bijaše sědištem vlade: tu bo je bila *Sparta*, otvoreno město, ili bolje govoreć grad sastojeći od 4—5 městah. U plodnih nizinah na uštju Eurote bijaše *Helos*.

Lakonski zalěv zatvara na jugu otok *Kythera*, koji su Foeničani naselili stranom zbog lova ribah, stranom zato, da odatle uzmognu dalje prama zapadu ploviti.

7. *Argolida* je sěvero-iztočna strana poluotoka, ima obale dobro razvijene i u blizini svojoj više otokah. Kao što u Messeniji i Lakoniji, tako i ovdě tvori središte pokrajine ravnica (na Inachu), koja je samo prama jugu otvorena, dočim ju sa svih ostalih stranah gore okružuju. Ta se ravnica nazivaše naročito *Argos*. Města su, idući od sěvera prama jugu, slědeća: a) *Mykenae* s najstarijimi spomenici gèrčkoga graditeljstva (kiklopske zidine i vrata, riznice i grobnice u pećinah) i kiparstva (lavovi nad vrati). b) *Argos*. c) *Tiryns*. d) *Nauplia*, jedina luka, te zato naravsko stovarište za Argos i iztočnu Arkadiju.

8. *Arkadija*, jezgra i središte svega poluotoka. Okrajne gore, koje ju okružuju, puštjaju u nju više svojih ogranakah, te joj čine povèršinu raznolikom. U toj je bregovitoj zemlji podneblje oštro; nu ona ima

vèrlo lěpih pašnjakah. Gradovi: 1) *Mantinea* (bit. g. 418 i 362). 2) *Megalopolis*, najmladji i najveći arkadski grad, podignut na světovanje Epaminondino.

§. 36.

O t o c i.

Gèrčki otoci leže ponajviše blizu kopna a u većih i manjih skupih. Čini se, da su oni někoč bili okrajci toga kopna, od koga su odtèrgnuti prirodnim prevratom (silom budi vulkanskom ili pako neptunskom).

I. *U jonskom moru*:

1. Veliki otok *Korcyra* (s. Kèrf) s glavnim gradom *Korcyrom*. Za perzijskih bojevah bijaše tu najznatnija pomorska sila osim athenske. 2. *Leukadija* (s. S. Maura). 3. *Ithaka* s gradom istoga imena (prěstolnica Ulyssova). 4. *Kefallenija* (s. Kefalonija). 5. *Zakynth* (s. Zante).

II. *U aegejskom moru:*

a) *na zapadnoj strani*: 1. *Kalaurija*, gdě je Demosthen preminuo. 2. *Aegina*, mali otok, koji se je bio oko g. 500 pr. Is. pèrvom pomorskom silom u aegejskom moru učinio. 3. *Salamina* medju Megarom i Athenom (bit. g. 480). Ova se tri otoka nalaze u saronskom zalěvu. 4. *Euboea* (s. Negroponte), *Euripom* od kopna odděljena, s gradovi *Chalkidom* i *Eretriom*.

b) *na sěvernoj strani: Thasos* (něgda zlatne i srebèrne rude).

c) *na iztočnoj strani*: 1. *Lesbos*, najveći otok uz zapadnu obalu Male Azije, s gradom *Mitylenom*. 2. *Chios*. 3. *Samos* s gradom istoga imena (moćan i ugledan osobito za Polykrata). 4. *Rhod* (s mědenim gorostasom na luci grada *Rhoda*); pošto je Alexander

Veliki Tyr razorio, postade Rhod uslěd svoga položaja na ulazu u archipelag gospodarom iztočnoga sredozemnoga mora, te zadèrža tu svoju važnost čitav jedan věk.

d) *na južnoj strani:* aa) *Ciklade* (12) iliti okružni otoci, koje potonje ime odatle imadu, što su u okrugu poredani oko svetoga *Delosa*, mythičnoga rodišta Apollona i Artemide.

Najveći je medju njimi *Naxos*, koji je bio zbog svoje plodnosti malom Sicilijom nazivan. *Paros* bijaše važan za brodarstvo zbog svojih dobrih lukah, a osim toga bijaše na glasu zbog svoga vèrlo lěpa běloga mramora, koji se je tu u izobilju nalazio.

bb) *Kreta* (s. Kandija), skoro kao kakovo malo kopno; njom se na jugu zavèršuje i zatvara otočje aegejskoga mora. Ovim se otokom proteže od zapada prama iztoku vulkanskom silom raztèrgana kosa, u kojoj je najvišim vèrhuncem Ida. Medju mnogobrojnimi gradovi bijaše najvažniji *Knossus*, koji je ležao u sredini sěvernoga lukami obilujućega primorja (prěstolnica Minova).

b) Pověst Gèrčke.

Pèrvo doba.

Od najstarijih věstih do seobe Doranah (1104 pr. Is.).

§. 37.

Najstarije stanovničtvo Gèrčke.

Najstariji stanovnici Gèrčke bijahu *Pelagi*, koji spadaju medju azijske narode, te su se iz Azije u Europu doselili, gdě su zatim napučili osim Gèrčke još i obale aegejskoga i marmorskoga mora, dapače i samu Italiju.

O gèrčkih Pelasgih znamo, da su bili dopèrli do někoga stupnja naobraženosti. S tim su narodom u plemenskom srodstvu *Helleni*, kojim se imenom u historičkoj dobi označuju svi stanovnici Gèrčke. Za rana se naime odlučiše od Pelasgah něka osobito darovita plemena, koja su uslěd kašnjega doseljenja na gèrčke Pelasge i na njihovo naobraženje moćno uplivala, te su Gèrčkoj njezin sjajni razvitak pribavila. Ta plemena jesu: *Dorani*, koji su se, ostavivši Aziju, u Thessaliji spustili, zatim *Jonjani*, koji su si uzeli obitališta na Malo-azijskih obalah, napokon *Aeoljani* i *Achajci*.

Na pelasgičke Gèrke uplivahu najprije Malo-azijski iliti jonjanski, koji su u svojoj domovini u Maloj Aziji raznimi imeni nazivani, kanoti *Karani* (koji su bili poměšani s Foeničani), *Lelezi* itd. Jonjani sami pako primiše mnogo od Foeničanah, najsmělijih mornarah onih vremenah, i pošto su se od njih mnogomu naučili, iztisnuše ih s otokah archipelaga, te tako dodjoše u doticaj sa svojimi suplemenici u Gèrčkoj. Uplivanje Karanah bijaše od manje blagodarnih poslědicah, buduć da su se oni više bavili gusarstvom nego li morskom tèrgovinom. Lelezi usuprot spuštahu se na obalah Gèrčke i tako promicahu širenje naobraženosti i prama nutarnjoj Gèrčkoj. S njihovim naseljenjem dobi i mythologija veći razvitak, buduć da su oni uveli štovanje i drugih bogovah osim onih, koje su Pelasgi poznavali. Buduć da su se Gèrci spominjali, koliko su toga naučili od Foeničanah preko rečenih naseljenikah, i buduć da su oni rado sve uredbe i proměne svadjali na stanovite osobe, zato je priča izmislila, da je Kadmo iz Foenicije u Gèrčku došao i da je Gèrke učio věštinam i umětnostim mira i rata. Nu pošto su se Gèrci kašnje s Egiptjani i s njihovom prastarom naobraženoštju upoznali,

nedavahu više priči o Kadmu tolike važnosti, nego radje iskahu svoje učitelje u Egiptu, pri čem su osobito *Kekropsa* i *Danaja* spominjali.

§. 38.

Najstarije dèržave.

Gèrčka povêst nezna za stariju uredjenu dèržavu od one, što je bila osnovana *na otoku Kreti.* Stanovnici i toga otoka bijahu Pelasgi, nu tako, da se je k njim pridružilo putem naseljenja mnogo Foeničanah i azijskih Gèrkah. Dèržavni red uvede na tom otoku kralj *Minos*, i tu se zatim ponajprije uvrěži čisto gèrčka naobraženost, koja je poslě i drugim Gèrkom uzorom bila.

I medju Malo-azijskimi Gèrci postade više dèržavah uz upliv susědnih Frygijanacah i Lydijanacah. Ovamo spada ponajprije *Dardanidska dèržava*, koja se je prostirala oko gore Ide, te je prěstolnicom imala *Troju*.

U pravoj Helladi imenuju *Minijce* kanoti onaj narod, koji je najprije uveo dèržavnu uredbu. Oni stanovahu najprije u Thessaliji, a odatle predjoše u Boeotiju i osnovaše ondě grad *Orchomen.* Junakom toga naroda jest *Jason*, koga priča pokazuje kanoti vodju Argonautah (v. §. 39). — Uza dèržavu Minijacah postade u Boeotiji još *thebanska dèržava*, kojoj se osnovateljem *Kâdmo* smatra. Po svoj prilici utemeljiše tu dèržavu valjani naseljenici iz Krete, a njihovo se naseljenje u Kadmu samo poosobljuje. Od njegova plemena bijaše *Oedip*, kojega su sgode davale gèrčkim tragikom toliko gradiva za žalostne igre (v. §. 39).

Priča smatra Kadma sinom foeničkoga kralja Agenora i bratom Europe. Bivši njegova sestra od Zeusa oteta, iskaše ju on, i na tom

svojem putu dodje u Gèrčku. Delfijsko proročište odgovori ga od daljega iskanja i naloži mu, da jedan grad sagradi. Uslěd toga sagradi on *Thebe*, kojoj je akropola po njem Kadmeom prozvana.

U Peloponnezu postade najviše dèržavicah u pokrajini *Argolidi*. Po starom gèrčkom pričanju donese na tu stranu něku naobraženost najprije *Danaj* iz Egipta. Medju njegovimi naslědnici nastodoše razpre, porad kojih se je dèržava morala razcěpiti na više dělovah, a uslěd toga nisu se oni mogli obraniti, kada su u Argolidu provalili Achajci pod vojvodstvom svojih knezovah. Ti Achajci dodjoše iz Thessalije, te se putem osvajanja razširiše po južnoj strani Peloponneza. Jedan od njihovih knezovah, *Agamemnon* po imenu, dobi vlast nad cělom Argolidom, a brat mu *Menelaj* dobi *Lakoniju*.

Praotcem tih knezovah bijaše *Pelops*, Tantalov potomak, i od njega debi Peloponnez svoje ime.

§. 39.

Něke priče o heroih gèrčkih.

Priče o heroih spadaju stranom na sav gèrčki narod, stranom samo na pojedina plemena, a odnose se na postanak gèrčkoga naroda, na osnovanje pojedinih dèržavah, na bojne podhvate proti silnim neprijateljem, ili napokon na težkoće, koje je trebalo svladati, da se zemlja učini prikladnom za obdělavanje. Po izvornih nazorih Gèrkah bijahu *heroi* bogom slična bitja, poslě se pako uzimaše, da su oni bitja na pola božjega, na pola čověčjega početka.

Priča o Deukalionu. Buduć da je čověčanstvo bilo propalo u bezbožnost, odluči Zeus, da će ga uništiti. Neprestana kiša stavi sve pod vodu, samo se spasi *Deukalion* sa svojom ženom *Pyrrhom* na vèršku Parnassa. Buduć da im se nije dalo samim živěti, zapověди im Zeus, da za se bacaju kosti svoje matere. Deukalion se dosěti

smislu tih rěčih, te uzkliknu: „Zemlja je naša mati, a kamenje — to su kosti njezine.“ Na to stanu bacati kamenje preko sebe, i od onoga, što je Deukalion bacao, postadoše mužkarci, a od drugoga žene. Tako postade kameno čověčje pokolěnje. Stupivši Deukalion na zemlju iz korablje, u kojoj se je spasio, prinese Zeusu žèrtvu i postavi u Thessaliji više žèrtvenikah na čast velikim bogovom na Olympu.

Priča o Heraklu. Herakle, sin Zeusa i Alkmene (žene tyrinskoga kralja Amfitryona), pokaza već kao děte izvanrednu silu, zadavivši dvě zmije, koje je Hera k njegovoj zibci bila poslala. Kada je već pod upravom pèrvih junakah svoga vremena odrasao i kušnju na razkrižju sretno savladao, zapovědi mu Zeus, da stupi u službu Eurysthena, kralja u Mykeni. Taj mu kralj naloži 12 nadčověčnih dělah, koja su směrala na savladanje škodljivih i nasilnih bitjah i na osvojenje tudjega dragocěnoga imanja, te koja je on sva sretno izvèršio.

1. Zadavi nemejskoga lava. 2. Ubi lernejsku hidru s devet glavah. 3. Ulovi košutu Artemidinu, koja je imala zlatne rogove i mědene noge. 4. Artemidi posvetjenoga divljaka, koji je oko Erymantha mnogo škode činio, donese u Mykenu. 5. Očisti pojate elijskoga kralja Augije, u kojih je bilo 3000 govedah, a nisu čištjene više godinah. 6. Poplaši grabežljive ptice, koje su oko Stymfalskoga jezera u Arkadiji světu i marhi svojimi željeznimi krili, kljunovi i pandjami mnogo škode činile. 7. Pred Eurysthena donese živa bika, što ga je bio Mino kralj u Kreti bogu Poseidonu oteo i koji je bio zbog toga poběsnio. 8. Isto tako svlada i dotěra pred Eurysthena mesom stranih ljudih hranjene konje Thračanina Diomeda. 9. Nadvladavši junačke Amazonke u Pontu dobi prepasač njihove kraljice. 10. Čorde triglavoga gorostasa Geryona potěra iz Španije preko Alpah kroz Italiju i tuděr ubi Kaka, zatim prepliva s njimi u Siciliju i vrati se u Gèrčku. 11. Nakon mnogih prigodah (oslobodjenje Prometheja i t. d.) dodje u zapadnu zemlju pokraj velikoga mora k zlatnim jabukam Hesperidah, koje mu je Atlas donio, a on je medjutim město Atlasa na svojih plećih svod nebeski dèržao. 12. Red tih svojih dělah završi on pobědonosnim povratkom iz dolnjega světa, odakle je Cerbera svezana dopèrtio. — Još i onda, kada se je već bio oženio s Dejanirom, kćerju aetolskoga kralja, koju je morao oteti potočnomu bogu

Achelou, idjaše on za izvanrednimi prigodami, dok nije napokon poběsnio od otrovane centaurove kèrvi, uslěd česa si je sam dao načiniti lomaču na brěgu Oeti, koju je morao na njegov zahtěv pod njim podpaliti prijatelj mu Filoktet. Zato taj naslědi njegovo poběd osno oružje, a on se napokon u Olympu pomiri s Herom, te dobi za ženu njezinu kćer Hebu, božicu věčne mladosti.

Priča o Theseju. Thesej, sin athenskoga kralja Aegeja, prikazuje nam se u priči isto tako kao i Herakle, koga si je on bio već u mladosti za uzor uzeo, kano osobiti prijatelj i dobročinitelj ljudih, budući da je i on po Gèrčkoj uništavao škodljive ljude i grabežljive živine.

Thesej si tim steče najveću slavu, što je Athenu oslobodio od jedne težke i sramotne dužnosti. Athenjani se naime běhu někoč obvezali nakon nesretna boja, da će svakih devet godinah pošiljati kralju Minu na Kreti po sedam mladićah i sedam děvojakah, da to bude zadovoljština za ubijenoga kraljeva sina. Da oslobodi Athenjane od toga kèrvnoga harača, uputi se Thesej na Kretu, te tu ubije pomoćju Arijadne, kćeri Minove, Minotaura, koji je spomenute athenske žèrtve dobivao i proždirao, i zatim se sretno spasi iz labyrintha. Raztuživši se nad gubitkom Arijadne, koju mu je bio bog Dionyz oteo, zaboravi on, vratjajući se u Attiku, cèrna jedra s bělimi zaměniti, i tim dade povod, te mu se je otac Aegej u more bacio, koje je zatim po njem prozvano aegejskim. Vrativši se u Athenu postade on kraljem, i kao takov sdruži odděljene pojedine obćine u jednu dèržavu; zatim poděli sve pučanstvo, kako dalje priča pripověda, na plemiće, poljoděice i zanatnike, i uvede štovanje Athene kanoti boginje zaštitnice. Sa svojim prijateljem Pirithoom podje on u dolnji svět, da tu otme za toga svoga prijatelja Plutonovu ženu Proserpinu, nu Pluton ih ondě zadèrži, i samo Theseja poslě Herakle oslobodi. Kada se je u Athenu povratio, opazi sa žaloštju, kako se proti njemu podložnici bune, zato ostavi svoju dèržavu, i ode na otok Skyros, nu tu ga ondašnji kralj himbenim način om s hridi u more sruši.

Argoplavci.

Athama, kralj u Orchomenu, odpusti svoju pèrvu ženu (Nefelu) i oženi se s Inom, Kadmovom kćerju. Ta lukava žena nagovori svoga muža, da žèrtvuje obodvoje děce iz svoga pèrvoga braka, Frixa

naime i Hellu. Lahkovĕrni Athama bio bi to i učinio,da nije onu děcu spasila njihova prava mati, poslavši po nje ovna zlatoruna, koji ih je u zrak odnesao; nu Hella pade u more, koje je po njoj prozvano Hellespontom, Frixo pako dodje sretno u Kolchidu, i tu žèrtvuje svoga ovna, a njegovo runo pokloni kralju Aeetu, koji je to runo stavio u posvetjeni gaj, gdě su ga čuvali jedan zmaj i dva oganj rigajuća bika.

Sin Jolskoga kralja Jason po imenu zaištje po smèrti svoga otca kraljevsku stolicu, nu njegov vladohlepni stric i skèrbnik (Pelija) odgovori mu, da će mu predati vladu samo onda, ako zlatno runo iz Kolchide donese. Zato se uputi Jason na brodu Argu prama Kolchidi, imajući u svojoj družbi najveće junake svoga vremena (Herakla, Theseja, Pirithoa, Kastora i Poluxa, pěvača Orfeja i d.). Pomoćju *Medee*, kćeri kralja Aeeta, ovèrši on sretno sve mučne poslove, koji su mu bili naloženi, osvoji runo i otme Medeu, koju je sa sobom u Europu poveo. Saznavši Aeete što je učinjeno, podje za njimi u potěru, a Medea, da spasi sebe i svoga otmičara, ubije i na komade saseče svoga maloga brata (Absyrta), kojega je bila sa sobom uzela, da tim načinom zabavi progonitelja, otca, pobiranjem sinovih kostih.

Ova priča doista nenaznačuje ništa inoga, nego smionu plovitbu, u kojoj su se usudjivali po malo ići i preko cèrnoga mora, od koga su prije toliko zazirali.

Dva boja na Thebu.

1. *Boj sedmorice na Thebu.* Thebanskomu kralju Laju proreče Apollonovo proročište, da će poginuti od ruke svoga sina i da će se taj oženiti sa svojom rodjenom materom. Da se to nesbude, dade Lajo probosti noge svomu sinu *Oedipu*, koga mu je rodila žena Jokasta, i onda ga takova dade izložiti na Kithaeronu. Nu nesretnjak Oedip bude spašen i doveden u dvor

korinthskoga kralja, gdě je zatim bio odhranjivan. Kašnje ubije on zbilja svoga otca, koga medjutim nije poznao, i oženi se sa svojom materom, pošto je bio rěšio zagonetku sfinge, te poslě toga postane kraljem u Thebi. Doznavši istom kašnje, što je počinio, izkopa si oči, ostavi prěstolje i ode po světu kao slěpac bluditi sa svojom kćerju (Antigonom). Jokasta se u sdvojenju oběsi. Oedipovi dvojci, *Eteokle* i *Polinik*, zavade se poradi vladanja, koje su imali izměnice dèržati; s prěstolja izključeni Polinik pozove si u pomoć šest slavnih junakah, i tako dade povod boju sedmorice na Thebu. U tom boju probode jedan brat drugoga, a i ostali vitezovi padu do jedinoga Adrasta. Po Eteoklovoj smèrti predje kraljevska vlast na njegova sina, nu buduć da je on bio još nejak, zato vladaše u njegovo ime ujak mu (Kreon).

2. *Boj Epigonah.* Sinovi onih junakah, štono su bili ostali na bojnom polju pod Thebom, udare poslě 10 godinah iz nova na taj grad, da osvete svoje otce, te zbilja i osvoje Thebu Polinikovu sinu (Thersandru).

Trojanski boj.

(1194—1184?)

Sin trojanskoga kralja *Priama Paris* po imenu dodje kao poslanik svoga otca k špartanskomu kralju Menelaju, i tom prilikom otme Menelajevu ženu Helenu. Razjaren zbog toga Menelaj sdruži se sa svojim bratom Agamemnonom, silnim kraljem u Mykeni, i s većinom ostalih gèrčkih knezovah (Nestorom iz Pyla, Odyssejom iz Ithake, Achillom, vladaocem Myrmidonah u Thessaliji, Diomedom iz Arga, dva Ajaxa i d.), da sjedinjenom silom udare na Troju. Kada se je gèrčka brodnica (od 1186 brodovah sa 100.000 ljudih?) u luci Aulidi saku-

pila, posla Artemida, koja se je bila na Agamemnona razsèrdila zbog jedne ustrěljene sèrne, takovu tišinu morsku, da se brodovlje nije moglo ganuti; uslěd toga odluči Agamemnon (po savětu svetjenika Kalche) svoju kćer Ifigeniju bogovom žèrtvovati, da samo utaži njihovu sèrdjbu. Već běše on nož tèrgnuo, ali se u isti čas Artemida zèrtvi smilova, te odvede Ifigeniju u oblaku na Tauridu, da ondě bude svetjenicom u njezinu hramu. Na to se odputi gèrčka brodnica prama Troji. Kada su Gèrci do Troje došli, zahtěvaše Menelaj zadovoljštinu za pretèrpljenu sramotu, ali zahman. Zato se započe neprijateljstvo i boj. Trojanci si běhu u pomoć prizvali više svojih susědah, imenito pako Dardance s Aeneom (sinom Anchisa i Venere). Vojevanje pod Trojom potraja 10 godinah; nu tomu se neima tako razuměti, kao da su se neprijateljske vojske za to vrěme više putah u velikih bitkah tukle, nego su to bile pojedine navale i dvoboji ponajboljih junakah. Pošto su tako bili i na jednoj i na drugoj strani ponajhrabreniji junaci pali (Hektora, glavnoga vodju trojanskoga, ubi Achill na mejdanu, a ovoga obali streljica, koju je Paris odapeo a Apollon ravnao), odluči napokon varka. Odyssej se uvuče u grad preobučen na prosjačku, i ukrade tu palladij (kip gradske zaštitnice Pallade); na njegov savět bude sagradjen dèrveni konj, u koga se je on s drugimi Gèrci sakrio i koga su Trojanci sami u svoj grad uvukli. Po noći izadju Gèrci iz toga konja, te otvore gradska vrata gèrčkoj vojski, koja se je bila na izliku něšto oddaljila. Gèrci obrate Troju u prah i pepeo. Priama ubiju pred Zeusovim žèrtvenikom; něki se od Trojanacah spase běgom, kao naročito Aenea, koji je svoga otca Anchisa kroz plamen sretno iznio, nu veća strana pade u sužanjstvo.

I gèrčkim se knezovom sbiše razne zgode što na povratku, što u njihovoj domovini:

Agamemnona, koji je bio sa sobom doveo proročicu Kassandru, kćer Priamovu, umori njegova žena Klytaemnestra i prijatelj joj Aegistho; to dvoje pako pade od ruke Agamemnonova sina Oresta, koga je pri tom pomagao Pylad. Orest, zbog toga čina od furijah progonjen, podje sa svojim prijateljem Pyladom po savětu delfijskoga proročišta k Artemidinu hramu na Tauridi; tu ga je imala žèrtvovati njegova sestra Ifigenija kao svetjenica Artemidina, nu ona ga spozna, te oboje poběgnu u Gèrčku, gdě je on zatim od Diomeda zapušteni Argos sdružio sa svojom otčevinom (koju je morao oteti Aegisthu), te je još k tomu kao zet Menelajev špartanskim kraljem postao. Njegova sina Tisamena prětoraju Dorani, v. §. 40.

Ob Odysseju pripověda ovako gèrčki pěsnik Homer: Kada se je Odyssej u domovinu vratjao, baci ga bura u Afriku (k Lotofagom), a odanle dospije u Siciliju k Cyklopom, gdě mu je jednooki gorostas Polyfem (Poseidonov sin) šest drugovah požderao, za što je Odyssej njemu, kada je pijan ležao, i ono jedno oko izbio. Poslě dodje Odyssej, zbog toga svoga čina od morskoga boga (Poseidona) progonjen, na plivajući Aeolov otok, ali ga odatle bura baci k ljudožderom Laestrygonom, koji su mu sve brodove osim jednoga jedinoga uništili. Na tom sačuvanom brodu dodje on na otok (Aeaea) čarobne Circe, koja mu je sve pratioce u svinje pretvorila, nu kašnje im je na njegovu grožnju opet čověčju sliku povratila. Zatim otide u podzemni svět, i tude mu Tiresija kazuje, što ga još u budućnosti čeka, a poslě se vrati, izběgne Sirenam i sretno prodje izmed Scylle i Charybde. Prigodom brodoloma izgubi svoju pratnju, te dodje nakon devet-dnevnoga plivanja po moru na otok (Ogygiju) nymfe Kalypse i tude se sedam godinah zadèrži, jer ga je ona uměla zamamiti obećanjem neumèrlosti i věčne mladosti. Napokon ga ipak svlada želja za domovinom i suprugom, i Kalypso ga morade pustiti na zapověd Zeusa. Nakon mnogih borbah s burami prispije na otok Faeačanah Scheriju, a Faeačani ga prevezu na Ithaku, gdě ga nije bilo već 20 godinah. Tu ga Athena pretvori u prosjaka; kao takov pripověda svinjaru Eumeju ob Odysseju. Napokon se pokaže svomu sinu Telemachu i poubija njegovom pomoćju prosce (98) svoje věrne žene Penelope.

Drugo doba.

Od seobe Doranah do perzijskih bojevah.

(1104—500 pr. Is.)

§. 40.

Seoba gèrčkih plemenah, naročito pako Heraklidah ili Doranah. (1104?)

Thessalci, *Boeotjani* i *Dorani*. Seobom Minijacah i Achajacah nebijaše zavèršeno gibanje medju gèrčkimi plemeni, nego se ono i poslě nastavi i to uslěd povodah, koji su sa sěvera dolazili i koji su uzrokovali, te je nastala golema proměna u obitalištih gèrčkih plemenah. *Thessalci* naime, koji su se bili ponajprije spustili u Epiru, ostave ta svoja obitališta i predju u Thessaliju. *Boeotjani* i *Dorani*, koji su odprije u Thessaliji stanovali, neimajući dovoljno snage, da im se opru, uzmaknu pred njimi radje nego da izgube svoju neodvisnost, i pèrvi od njih, t. j. Boeotjani predju u Boeotiju, koja je od njih i svoje ime dobila, te sruše tu starije gospodstvo Minijacah i Kadmejacah; Dorani pako, kojih su knezovi svoju lozu izvodili od Herakla (v. §. 39), upute se takodjer u Helladu, i spuste se u Doridi, koja je tako od njih nazvana.

Seoba Heraklidah ili Doranah u Peloponnez.

Viděli smo u priči o Heraklu, da je on svojim potomkom zadobio pravo na Peloponnez; zato dolaze sada Heraklide ili Dorani, da svoju baštinu, Peloponnez naime, zauzmu.

Heraklova otca, Amfitryona, běše protěrao mykenski kralj (Sthenel) iz Tyrinsa. Sav napor njegovih potomakah, da opet dobiju kraljevinu

svoga babajka, bijaše uzaludan, dok se nisu 80 godinah po trojanskom boju tri Heraklova potomka: *Temen, Kresfont* i *Aristodem* u tu svèrhu složila.

Budući da *Dorani* nisu mogli imati dovoljno prostora u pokrajini Doridi, zato se jedna strana toga plemena izseli u *Peloponnez* (1104?). Priča im daje pri toj seobi kanoti vodje tri brata, *Temena, Aristodema* i *Kresfonta*. Ova tri junaka skupe *Dorane*, (Aetoljani su pod Oxylom slědili), ukèrcaju se s njimi kod Naupakta, prebrode preko korinthskoga zalěva, pobědé Achajce (kojim je na čelu bio Orestov sin Tisamen) i poděle medju se osvojenu zemlju. Temena kao najstarijega brata zapade Argolida, stara baština Heraklidah, Kresfont dobi Messeniju, a gromom ubijenoga Aristodema sinovi, Prokle i Eurysthen, Lakoniju. Kašnje utemelje Dorani i u Sikyonu, Korinthu i Megari doranske dèržave; a i u Attiku bi dopèrli bili, da ih nije uzdèržalo požèrtvovanje kralja Kodra (g. 1068), koji je naime sám pošao u neprijateljski tabor, te je tu kavgu zametnuo i uslěd toga u borbi pao: a to je učinio zato, jerbo je bio začuo, da je proročište reklo Doranom, da će predobiti Attiku, ako neubiju kralja neprijateljskoga. — Aetoljani, koji su bili stupili u družbu s Dorani, osvojiše Elidu. Achajci ostanu stranom kao podložnici Doranah u svojem starom zavičaju, stranom pako zauzmu sěvero-zapadnu stranu Peloponneza, u kojoj su Jonjani odprije stanovali, i koja se je sada Achajom nazvala; Jonjani se pako izsele k svojim suplemenikom u Attiku, na otoke i u Malu Aziju. — Na taj način dobi sav poluotok, izuzamši Arkadiju, nove stanovnike.

S preseljenjem Doranah u Peloponnez nezavèrši se seoba gèrčkih plemenah, koja je do sada išla iz Male Azije na iztočne obale Gèrčke, ili sa sěvera Thessalije prama jugu. Ta se seoba dapače i dalje nastavi, ali dru-

gim pravcem, i to nazad u *Malu Aziju*. *Aeoljani* naime, koji su već prije doranske seobe na azijske obale zalazili, nastavljahu sada još i češtje to svoje seljenje, dočim su se u isto doba i *Jonjani*, *Achajci*, pak i isti *Dorani* sličnim načinom na one strane uputjivali. Tim se seljenjem směraše na osvojenje Malo - azijskih obalah i otokah na aegejskom moru, što dakako nije moglo biti izvedeno bez boja. *Aeoljani* i *Achajci* běhu si učinili glavnom zadaćom osvojenje *dardanidske dèržave*, dočim su *Jonjani* i *Dorani* svoje sretne navale upravljali na obale, koje leže toj dèržavi na jugu. Najžeštjim borbam dade povod navaljivanje na dardanidsku dèržavu i osvojenje *Troje*. Priča veli, da su se dobitnici nakon osvojena grada u Gèrčku povratili (v. §. 39), nu oni se u istinu ondě stalno směstiše. Gèrci, koji su u svojoj staroj domovini tako često razpoznavali svoju plemensku razlikost, počeše se u Aziji sve više i više smatrati kao jedan narod.

§. 41.

Život gèrčkoga naroda u heroičkoj dobi.

U toj dobi vladahu pojedinimi plemeni *kraljevi*, kojim je po boku bivalo po više podčinjenih vodjah. Kralj bijaše vojvodom u ratu, sudcem u pravdah i posrednikom medju bogovi i narodom, prinašajući on u ime naroda žèrtve i molitve. On imadjaše veći posěd nego itko drugi u zemlji, te dobivaše od plěna, koji bi se dušmaninu oteo, svoj dio, a od naroda stanovite darove. Njemu se narod pokoravaše bez prigovora; nu od njega se očekivaše, da imade stanovita plemenita svojstva, da bude naime hrabar, mudar i rěčit. Vlast njegova nebijaše neograničena, nego stegnuta zakonom i običajem.

U *narodnu* su *skupštinu* dolazili slobodni muževi, kada ih je kralj sazvao, da im što obznani, ili da se s njimi posavětuje. — Osim slobodnih ljudih bijaše i *robovah*, kojih je stanje bilo dosta podnosljivo. — Narod se je bavio najviše poljodělstvom, timarenjem stoke i ribarstvom.

Nije bila sramota ni po odlične ljude i žene, da obavljaju svakdanje poslove. O Nausikaji, kraljevskoj kćeri, pripovědaju, da je rublje prala sa svojimi služavkami. Penelopa, Odyssejova žena, poznata je kao vèrstna prelja i tkalja.

Hramovah bijaše valjda u svakom gradu, a žèrtvenikah i po mnogih kućah. Za žèrtve bi uzimali razne domaće životinje.

Vojničtvo. Gèrci su se ovo doba borili i pěške i na kolih; nu na kolih su vojevali samo odličniji muževi. Veći dio vojske bijaše lahko oružan. U borbu bi sèrtali skupa na redove i na falange, poput kosacah, kada s protivnih stranah uzmu kositi žito na polju; a onda bi se sastali, udarili štitom o štit, kopljem o koplje, dok je kèrv rěkom potekla na bojnom polju. Nu većinom bi stajali u priličnoj daljini i bacali bi s obijuh stranah koplje, strěle, kamenje i drugo orudje. Kadkada bi se borili samo pojedinci u dvobojih budi na kolih, budi pěške, a ostale bi čete mirno gledale.

§. 42.

Postanak republikah.

Politička pověst Gèrčke u dobi od seobe Heraklidah do perzijskih bojevah pokazuje nam velevažno gibanje, uslěd kojega su skoro sve gèrčke dèržave dobile *republikanski ustav*, koji je zatim različitim načinom razvijan. S prestankom naime junačke dobe prestade

takodjer vladanje plemenskih kraljevah, i to stranom tim, što su něke kraljevske obitelji izumèrle, stranom opet zato, što su kraljevi bili ograničeni ili na silu prognani, napokon tim, što je postalo toliko novih dèržavah. Na město monarhičkoga ustava dodje skoro u svih gèrčkih dèržavah ponajprije *aristokratički*, a zatim *demokratički*, u kojem se opet pokazuju velike razlikosti. Plemstvo, koje je bilo, kao što smo rekli, ponajprije vlast zadobilo, nezadèrža za dugo svoje moći, jerbo nije na to mislilo, kao što su něgda kraljevi činili, da bude prama svemu narodu pravedno. Tečajem 8. i 7. věka dizaše se narod proti toj oligarchiji, te uslěd toga postadoše tako zvani *tyranni*, kojim su imenom Gèrci sve one vladare prozvali, koji su si po gradovih najvišu dèržavnu vlast posvojili, te su gledali, da ju sačuvaju svojim obiteljim kanoti baštinu. Nu to podje malo komu za rukom, pak gdě je i izvedeno, nemogaše zadugo potrajati: jerbo su se nemudri naslědnici zlom porabom posvojene vlasti sami lišavali svoga gospodstva, — a kada je to njihovo gospodstvo dokinuto, něgdě su opet dobili oligarche svoju prijašnju vlast, dočim su narodu něšto po volji učinili, a drugdě je uvedena demokracija.

Gèrčka se uslěd svega toga razpade na mnogo malih dèržavah. Da te dèržave ostanu u medjusobnoj svezi, za to bijahu od važnosti ove dvě narodne ustanove:

1. *Amfiktyonije*, t. j. savezi susědnih plemenah, sklopljeni s naměrom medjusobne obrane i skupna svetkovanja saveznih svetkovinah.

Najznatnija bijaše delfička amfiktyonija, ka kojoj je već za rana spadalo 12 gèrčkih plemenah u Thessaliji i srednjoj Gèrčkoj. Poslanici ovih plemenah sastajali bi se dva puta u godini, jedan put kod Thermopylah, a drugi put u Delfah. Savezni sabor imaše nadzorničtvo nad delfičkim hramom i nad pythijskimi igrami; nastojaše o tom, da se medjunarodna prava sveto obdèržavaju i rešavaše prepirke, koje su se medju saveznimi dèržavami radjale.

2. *Četiri velike narodne igre:* a) *olympijske*, najglasovitije medju svimi igrami, dèržane su početkom svake olympijade u Olympiji na

čast Zeusa; b) *pythijske*, na čast Apollona kod Delfah (svake 4. godine); c) *isthmičke*, na čast Poseidona, na korinthskoj prečbi; d) *nemejske*, na čast Zeusa, u Nemei (obě potonje svake 2. godine). Igre, koje su kod tih svečanostih izvadjane bile, děle se na gimnastičke i junačke borbe. Na gimnastičke borbe spadaše izpèrva samo natèrkivanje, a kašnje běše k tomu dodano skakanje, hèrvanje, bacanje diska i šakanje; k junačkim borbam spadaše natěcanje na konjih i na kolih. Junak, koji je kod takovih borbah svoga protivnika svladao, dobio bi za odlikovanje věnac. Akoprem se čini, da je to odlikovanje neznatno, to ipak bijaše ono Gèrkom veoma važno, jerbo nisu veće slave poznavali, nego u Olympiji věnac zadobiti. Koliko su Gèrci olympijske junake cěnili, vidi se najbolje odatle, što bi onaj grad, na koji je takov junak spadao, s najvećom slavom slavio povratak svoga junaka.

§. 43.

Šparta.

Dorani su u znatnom broju preostale Achajce svojoj vlasti podložili i Lakedaemonjani prozvali; samo je několiko městah bilo, a medju njimi naročito Helos, koja su se špartanskomu gospodstvu zadugo opirala, ali su ipak i ona napokon nadvladana i stanovnici su im nevoljnici (helotami) učinjeni. Na taj je način u Lakoniji postalo trovèrstno stanovničtvo:

1. Gospodujući Dorani iliti *Špartanci*, koji su prebivali ne samo u otvorenoj Šparti, nego u cěloj ravnici rěke Eurota.

Medju nje běše poděljena osvojena zemlja, i to na 9000 jednakih ždrěbah, ali ne kao prava svojina, nego bez prava kupiti oli prodati, pokloniti oli drugim načinom odsvojiti. Tim načinom imaše biti zaprěčena razlika medju bogatimi i siromasi, kanoti izvor razprah i razdora; svi bo morahu imati jednaka prava, ali i jednake terete. Ždrěb, koji je koga zapao i s kojim je bila spojena vojna dužnost, prelažaše nerazděljen od otca na sina, te ako nije bilo mužkih baštinikah, tada padaše na dèržavu i kralj ga davaše opet komu drugomu.

2. *Lakedaemonjani* oliti stariji stanovnici te zemlje, koji su prebivali po gorah i oko zemljištah španskih, te zato bijahu nazivani *perioiki.*

Oni zadèržaše svoja zemljišta kao svojinu, platjahu poreze i ovèršivahu vojnu službu, nu neimadijahu prava uplivati na vladanje zemlje.

3. *Heloti* bijahu na ždrěbih Španacah stanujući dèržavni nevoljnici.

Oni bijahu priděljeni kanoti sluge pojedinim španskim obiteljim; nu Španac ih nemogaše niti prodati, niti pokloniti, jerbo su bili smatrani pravom svojinom dèržave, kao što i ona zemlja, koju su obradjivali. Zakon odredjivaše stanovitu měru žitka, vina i ulja, koju su morali davati od svakoga ždrěba njegovu gospodaru, što je pako preko toga bilo, to se smatraše njihovim.

Lykurg, iz obitelji Proklidah, dade svojim zemljakom s privoljenjem delfičkoga proročišta takov ustav, koji s velike česti nije bio nov, nego je samo mnogim starim običajem krěpost zakonah poděljo. I po tom njegovu ustavu imadoše u Šparti ostati *dva naslědna kralja* (v. st. 89), a tako isto běše pridèržano i prije spomenuto děljenje pučanstva na tri stališa.

Ono *věće* (γερουσία), štono je kraljem po boku stajalo, dobi od Lykurga drugojačije uredjenje, i to tako, da ga nisu više kraljevi sastavljali, nego je narod naznačivao po 28 najmanje 60 godinah starih muževah, koji su zatim do smèrti kao věćnici ostajali. Njihov glas bijaše isto toliko vrědan, koliko i kraljevski, te je kralje išla samo čast predsědnička. Ta gerusija (koja je ujedno s kraljevi imala 30 članovah) imaše o svih važnih dèržavnih poslovih věćati, a ob onih, koji su se pred narodnu skupštinu za rěšenje iznosili, imaše ona shodne predloge priugotoviti; k tomu bijaše gerusija i najvišim sudištem.

Narodna skupština bijaše sastavljena od samih Špartanacah neporočna značaja i starih najmanje 30 godinah. Ona zaključivaše o predlozih gerusije povladjivanjem ili zaněkavanjem (a bez govorah i borbe). Sazivahu ju kraljevi navadno o svakom punom měsecu, i osobito onda, kada se je radilo o miru ili ratu, ob ugovorih ili novih zakonih; ona biraše takodjer geronte i druge činovnike.

Lykurgove odredbe u pogledu *privatnoga života* směrahu na to, da se u Špartancih razvije i uzdèrži bojna vèrlina. Dèržava si pridèrža pravo, da može slabu i kèržljavu děcu na Taygetu izložiti. Već u sedmoj godini bijaše děčak uziman od svojih roditeljah i predavan dèržavnomu odgojitelju mladeži, koji ga je odhranjivao, upućujući ga pomalo u bojnoj věštini i starajući se za okrepljenje njegova těla. Život mladićah i muževah bijaše priličan taborskomu životu: sve bo se je tu zajedno u oružju věžbalo, zajedno se je i jelo; proměnom mu jedinom to bijaše, što su něgda puštani na lov u šumah Taygetovih. Da Špartanci nezamèrznu na takov život, gledajući običaje drugih narodah, zato im bijaše obćenje s inostranci otegotjeno (željezni novci), a izseljenje bijaše kažnjeno smèrtju.

§. 44.

Dva pèrva messenska boja.

a) *Pèrvi messenski boj* (743—724?). Lěpo obradjena suseďna Messenija, koja je u achajsko doba na Lakoniju spadala, dražila je špartansko vojničto, da ju opet osvoji, i to tim više, što se je ono uzdalo u svoju moć i věštinu. Povod boju dade kavga, koja je nastala medju rečenimi susědi prigodom svetkovine, dèržane kod hrama Artemidina na Taygetu. Nutarnje spletke medju samimi Messenjani olahkote posao Špartancem, te oni osvoje bez mnogo muke bogate ravnice u Messeniji; nu poslě ipak odbijahu Messenjani neprijatelja vèrlo hrabreno sa svoje gore Ithome. Istom u dvadesetoj godini boja

pade ithomska tvèrdja, i usled toga bude Messenija s Lakonijom sjedinjena, njezini stanovnici izgube veliku čest svoga zemljišta, koje je medju Špartance na ždrěbe poděljeno, a od onoga, što im je ostalo, morahu davati Špartancem polovicu prihoda.

b) *Drugi messenski* iliti *Aristomenov boj* (685—668?). Gornja Messenija, koja je morda bila slobodnom ostala, dade povod pokusu, kojim se je imao stresti špartanski jaram. Na čelo ustanka stupiše sinovi i unuci ithomskih junakah, a poime mladi *Aristomen*, koji je bio od kèrvi kraljevske obitelji. Oni dobiše u svoj savez Argivce i i Arkadjane, koji su takodjer već bili osětili pogibelj susědstva špartanskoga; nu buduć da su ipak u koječem bili različiti interesi tih saveznikah, to mogaše Špartancem za rukom poći, da odvrate od Messenjanah arkadskoga kralja Aristokrata, — koji je i zbilja, podmitjen od Špartanacah, u odlučnoj bitci svoje saveznike iznevěrio. Kao što u pèrvom boju, tako isto i sada nemogoše se Messenjani zadugo odèržati na otvorenom polju, nego se moradoše povući u gore, u tvèrdu *Eiru*, odakle se je Aristomen po više putah smiono spuštao u Lakoniju, da uznemiruje dušmane svoje otačbine. Nu nakon jedanaest godinah pade i Eira (kao što vele izdajom), njezini branitelji povuku se na arkadsko zemljište; stanovnici primorja odplove preko mora (stranom u Siciliju, stranom na Rhod), a žitelji srednje zemlje padu u robstvo špartansko, da svoju vlastitu zemlju obdělavaju za svoje gospodare.

Reforma Lykurgova ustava. Špartansko se plemstvo poboja, da kraljevi neće dugo podnositi onoga ograničenja svoje vlasti, koje je bilo ustanovljeno Lykurgovim ustavom, nego da će pokušati, da sruše moć plemstva pomoćju perioikah i helotah, koje će za se predobiti, ako im obećaju jednaka prava s njihovimi dosadašnjimi gospodari. U toj svojoj skèrbi i da si osěgura svoje gospodstvo, ograniči plemstvo još većma vlast kraljevsku, i to tim, što je ustanovilo *pet eforah*,

koji su imali stranom sudačko, stranom redarstveno zvanje, nu povèrh toga su dobili pravo vèrhovnoga nadzorničtva nad samimi kraljevi. Efori mogahu kralje preda se pozvati, te ih ukoriti i na novčane globe osuditi; ako bi pako kraljevi što težka skrivili, tako da je s njihova postupanja dèržavi kakova pogibelj grozila, tada bijaše dužnost eforah, da ih obtuže pred gerusijom, i ako je bila prěka nužda, da ih i zatvore.

§. 45.

Athena.

Poslě Kodrove smèrti g. 1068 (v. §. 40) porodi se svadja zbog prěstolja medju njegovimi sinovi, a to jedva dočeka plemstvo, da kraljevsku vladu barem po imenu dokine; nu prelaz od kraljevske vlade k aristokratičkoj nebijaše na jednom izveden, nego po malo i postupno. Najviša vlast naime ostade još dugo u Kodrovoj obitelji, dapače kao naslědna, i čini se, da je od nje bila odděljena samo čast veliko-svetjenička. Vladari se nazivahu sada archonti.

1. *Doživotni archonti* (1068—752) bijahu svi iz Kodrove obitelji.

2. *Archonti na deset godinah* (752—682). Istom tri věka kašnje nakon dokinuta kraljestva (752) dodje do većega ograničenja najviše vlasti, dočim su naslědni i doživotni archonti ukinuti, te je odlučeno, da se unaprěd imadu birati archonti na deset godinah. Pèrvi izmedju tih novih archontah bijahu opet od Kodrova plemena.

3. *Devet archontah zajedno na jednu godinu* (od 682). Odstupivši plemstvo od stare kraljevske kuće, nezadèrža dugo niti deset-godišnjega archontata, već ga pretvori u jedno-godišnji; pak da se što više plemićah užije vèrhovne vlade, ustanovi ono, da se svake godine bira po devet odgovornih archontah, — nu ipak tako,

da su ponajveću stranu najviše vlasti imala samo tri pèrva archonta.

Ova proměna dèržavnoga ustava bijaše učinjena samo plemstvu u prilog, te je ono sada u svojih rukuh imalo i vladu i sudstvo. Buduć da je plemstvo u pomanjkanju pisanih zakonah sudnost izvèršivalo samo na korist svoje stranke, te je tlačilo svojom samovoljom niže stališe, zato nastade u obćinstvu veliko i pogibeljno nezadovoljstvo. Da se zaprěči buna, dade plemstvo po archontu *Drakonu* (624) napisati pravne ustanove, koje su odprije samo ustmeno predavane. On to i izvede, ali neublaži u ničem prijašnje strogosti tih ustanovah.

Uslěd toga se stvoriše u dèržavi tri stranke: jedna (stranka naime bogatih posědnikah) směraše na to, da se zadèrži oligarchija, druga (onih, koji su manje posědovali) zahtěvaše demokraciju, a tretja (uměrena) zahtěvaše ustav, koji bi bio sastavljen od aristokratičkih i demokratičkih živaljah.

Solon, koji je već i prije bio dušom javnih podhvatah, dobi nalog, da novimi zakoni povrati mir medju zavadjenimi strankami.

On si běše stekao pověrenje svojih sugradjanah: 1. tim, što je *opet predobio Salaminu* (oko 604). Athenjani běhu naime Salaminu izgubili, i svi njihovi pokusi, da ju otmu Megaranom, ostadoše bez uspěha, tako da je bilo pod smèrtnu kazan zabranjeno samo i predložiti, da se opet ide za tim poslom. Nu Solon se na to odvaži: pričinivši se ludom razpali on lěpom elegijom svoje sugradjane, da se opet late oružja. On sam stupi na čelo vojske, premami Megarane u Attiku, te ih dade poubijati, — i kada je poslě prepušteno bilo Špartancem, da rěše razpru poradi Salamine, veli se, da je Solon tim dobavio svojoj otačbini taj otok, što je u Ilijadu jednu vèrstu umetnuo. 2. Svoj ugled poveća si on još tako zvanim *pèrvim svetim ratom*. Krisejci naime namitahu u Delfe idućim tèrgovcem i hodočastnikom težke danke, te i sam Apollonov hram porobiše, a strane ljude, koje su ondě zatekli, pomoriše. Solon sklone amfiktyone na boj proti Krisi: taj grad bude nadvladan, nu njegova luka Kyrrha dugo se dèržaše,

jerbo je dobivala hrane s morske strane. Napokon pade i ona, te ju poběditelji razore, žitelje joj prodadu u roblje, a zemljište prikažu bogu Apollonu.

Solon tim najbitnije *proméni athenski ustav,* što je *svim* slobodnim gradjanom pribavio pravo, da mogu uticati u vladanje zemlje, odredivši naime, da se odsele u tom neima paziti na rod, nego samo na imetak, i to na čisti dohodak od zemljišta. On učini u tu svèrhu četiri razreda po imetku gradjanah. U 1. razred (πενταχοσιομέδιμνοι) spadahu oni, koji su dobivali na godinu po 500 medimnah ječma, ili pako priměrnu měru vina ili ulja; u 2. bijahu oni, koji su dobivali 300 měrovah i koji su mogli po jednoga konja za rat dèržati (ἱππεῖς); u 3. bijahu oni, koji su dobivali po 150 měrovah (ζευγῖται), a u 4., koji su manje dobivali, ili im je sav imetak bio u glavnicah (ϑῆτες). Pèrva tri razreda sačinjavahu vojnu silu, te zato mogahu samo ljudi tih razredah birani biti za javne službe i u *véće od 400* članovah (βουλή), u koje je svaka fyla dala po 100 članovah; najviše pako dostojanstvo, archontah naime bijaše pridèržano samo pèrvomu razredu. Svi razredi imadijahu jednako pravo, da dolaze na *narodne skupštine,* na kojih je prava dèržavna vlast izvèršivana: jer su tu činovnici birani, tu je odlučivano o zakonih, ratu i miru, i tu su napokon i sudovi stvarani.

Solon je mislio, da je nuždno, da se věću, koje je bilo pravo govoreć samo odbor iz narodne skupštine, postavi za ograničenje konservativni živalj u tako zvanom *areopagu,* t. j. u oblasti, koja je bila sastavljena od doživotnih članovah, i to sve samih izsluženih archontah, te je imala vèrhovno nadziranje nad cělom dèržavnom upravom i sudnost nad ubojicami i palikućami.

Da se taj novi ustav proglasi i izvede, dobi Solon god. 594 archontat s izvanrednom punomoći. On izloži nove zakone na akropoli svakomu na razgled i uze od

Athenjanah zavět, da neće deset godinah ništa u oglašenih si zakonih měnjati. Zatim ostavi Athenu, da s daleka motri, kako će novi zakoni dělovati. O njegovu putovanju po Egiptu i po prednjoj Aziji znade priča mnogo čudnovita pripovědati.

Pisistrat po tri puta tyran (560—527).

Siromašniji stanovnici Attike, koji su se nadali od novoga ustava izjednačenju zemljištnoga posěda, prevariše se u svojoj nadi. Od tih nezadovoljnikah stvori si *Pisistrat*, čověk plemenita roda, jaku stranku i osvoji pomoćju svoje tělesne straže akropolu. Proti njemu se sdruže doduše obadvě druge stranke, te ga i protěraju; ali buduć da su se one opet razdvojile, vrati se on po dva puta i napokon zadèrži vladu u svojoj ruci. Tu svoju vladu utvèrdi Pisistrat koristnimi uredbami. On pusti, da i dalje postoje Solonovi zakoni; zatim udari temelj athenskoj pomorskoj sili povećavši brodnicu, razširivši tèrgovinu i sklopivši prijateljske sveze sa stranimi dèržavami; napokon razširi on i grad Athenu, te ga učini središtem gèrčke književnosti i umětnosti.

Njegovi sinovi *Hippija* i *Hipparch* vladahu od g. 527, ali nipošto u duhu i načinom svoga otca, nego si u svojoj oholosti dopuštahu svaku samovolju i nepravdu. Hipparch odbije sestru někoga plemića, Harmodija po imenu, prigodom obće athenske svečanosti; zato se Harmodij sdruži s prijatelji svojimi, da unište tyrane. Mladji brat pade zbilja od mača urotnikah, Hippija pako, da se odèrži u vlasti, stane mnoge iz domovine progoniti i ubijati, dok ga nije prognala (510) srednja stranka, kojoj je na čelu bio Kleisthen (u savezu sa Špartanci, svakoj tyranidi neprijatelji). On poběže zatim sa svojim blagom k perzijskomu kralju Dariju I.

Kleisthen uze dalje razvijati postojeći ustav podpunim izjednačenjem stališah. U tu svèrhu poděli on sve pučanstvo na 10 fylah,

od kojih je svaka po 50 članovah svake godine u věće slala. Věće dobi na taj način 100 članovah više nego što je prije imalo. Da se izběgne strančarenju i spletkam kod izborah, ukinu Kleisthen izbore činovnikah i město toga uvede ždrěbanje (medju kandidati) za archontat i za druge dèržavne časti. Poslě ždrěbanja valjalo je, da se izpita, da li su sposobni oni, koji su izždrěbani.

Da se Athena za uvěke obrani od tyranide, uveden je po svoj prilici uplivom Kleisthena *ostrakizam*, po kojem su se mogli na deset godinah iz grada odagnati takovi ljudi, koji su svojim prekoměrnim uplivom i množtvom svojih pristašah dèržavi pogibeljni postajali.

§. 46.

Gèrčke naselbine.

U ovo doba (naročito medju 750—650) pada osnivanje mnogobrojnih gèrčkih naselbinah, koje su izvadjane na otocih i na obalah sredozemnoga mora, zatim na Propontidu i na cèrnom moru, — a izvadjane su stranom zato, da se zaprěči preveliko umnožavanje pučanstva i političko komešanje, stranom zato, da se posěd i moć metropolah razširi i tèrgovina njihova što više promakne. U pèrvom slučaju bijahu naselbine od svoje matere većinom neodvisne, u drugom pako pokazivaše se u koječem njihova odvisnost.

Množinom osnovanih naselbinah odlikuju se osobito jonski gradovi *Milet* i *Chalkis*: pèrvi bo je utemeljio do 80 naselbinah, poglavito na Hellespontu, na Propontidu (Kyzik) i na Pontu; a drugi je ne samo na poluotoku medju thermajskim i strymonskim zalěvom 32 města (Olynth itd.) utemeljio, po čem je cěli taj poluotok Chalkidikom prozvan, nego je i na zapadu osnovao najstarije gèrčke naselbine u dolnjoj Italiji (Cumae, Rhegium), a kašnje i na Siciliji (Zankle, Katania, Leontini).

I *Achajci*, kojih je domovina bèrzo bila prenapučena, osnovaše više naselbinah na zapadu, a tako isto i *Dorani*, naročito Korinth i Rhod. Achajske su naselbine u dolnjoj Italiji (Sybaris, Kroton), a doranske na jugoiztoku (Syrakusa) i na jugu Sicilije (Gela, a odatle Agrigent). — Gèrčke naselbine dopirahu tija do Gallije (Massilia), Španije (Saguut) i Afrike (Cyrene).

Tretje doba.

Od perzijskih bojevah do propasti gèrčke neodvisnosti.

(500—338 pr. Is.)

§. 47.

Perzijski bojevi 500—449.

Ustanak Jonjanah 500—494.

Miletski tyran Histiej, koji je spasio kralja Darija I. i njegovu vojsku, sačuvavši most na Istru, běše zato dobio jedan komad zemlje na Strymonu (gdě je bilo mnogo dragih kovinah, lěsa i dobrih lukah). Kada je on počeo u tom svojem predělu jedan grad graditi, da odatle svoju vlast dalje širi, pobudi tim sumnju perzijskoga kralja, tako da je bio u Susu odazvan i ondě zadèržan. Njegov zet *Aristagora* po imenu, koji mu je bio naslědnikom u tyranidi miletskoj, běše odsudjen, da naknadi troškove rata na Naxos, na koji je bio nagovorio perzijskoga satrapa u Sardesu (Artaferna, brata kralja Darija I.). Da se od toga oslobodi, odluči on *Jonjane* proti perzijskomu gospodstvu pobuniti. Bivši na to pobudjen i od svoga tasta, podje u Gèrčku, da tu pomoći potraži; nu dobi samo od (jonskih dèržavah)

Athene i Eretrije něšto malo brodovah. Nakon tih pripravah bude doduše grad Sardes zauzet i spaljen; nu poslě toga bude gèrčka vojska na povratku dostignuta i (kod Efesa) potučena. Aristagora ostavi tada Jonjane i ode na imanja svoga tasta na Strymon, da opet drugom sgodom nastavi njegove osnove; nu pade u borbi s Thračani neslavnom smèrtju. Pošto je i zadnja brodnica, koju su mogli Jonjani smoći, stranom raztepena, stranom uništena, bude njihova zemlja iznova sasvim podjarmljena.

A. Obranbeni boj s Perzijanci 493—479.

Pèrvi rat 493. Darij, da se osveti Athenjanom i Eretrejcem, što su Jonjanom pomoć poslali, odpremi g. 493 svojega tasta, malo-azijskoga satrapu Mardonija, proti Gèrčkoj; nu kod predbrěžja Athosa raztepu se skoro svi Mardonijevi brodovi, a drugu stranu vojske, koja je kopnom išla i brodnicu pratila, potuku hrabri narodi u Thraciji.

Druga perzijska vojna 490. Poslě nesretno dovèršena pèrvoga rata pošalje Darij svoje vodje *Datisa* i *Artaferna* još s većom vojskom. Ova vojna směraše ponajprije na srednju Gèrčku, naročito pako na Athenu i Eretriju, tako ipak da bi prije valjalo otok Naxos pokoriti. Gèrci, domaćimi bojevi zabavljeni, nepripraviše se na zajednički odpor, dapače dadoše ne samo otoci (osim Naxa), već i manje dèržavice na kopnu znakove pokornosti, vode i zemlje naime; samo Šparta i Athena odbiše zahtěve perzijskoga kralja, te izružiše i ubiše njegove ulake (koji su bili u Šparti pobacani u zdenac, a u Atheni u ponor). Artaferne uzme najprije bez odpora Naxos, zatim nadvlada nakon opetovanih jurišah i Eretriju, bivši mu u tom i izdajstvo na pomoć, te ju

spali. Poslě toga izkèrca se perzijska vojska (u kojoj je bilo najmanje 100.000 pěšakah i 10.000 konjanikah) u Attici, te se utabori na *marathonskoj* ravnici po savětu Hippije, koga su Perzijanci naměravali opet učiniti tyranom u Atheni. Buduć da su Špartanci svoju pomoć odgadjali (do preko propisane slave uštapa), zato moradoše sami Athenjani (njih 10.000) sa još 1000 Platejacah u boj poći proti strašnoj neprijateljskoj sili. Bitka, u kojoj je *Miltijad* vojvodom bio, a Aristid i Themistokle medju pèrvimi borioci stajao, běše dobivena poglavito tim, što su Gèrci uměli hitro svoju navalu izvesti. Perzijanci, na brodove zatěrani, pokušaše još jednom, da Athenu u odsutnosti njezinih gradjanah napadu; nu Miltijad ih sretno preteče kopnim putem, i oni se zatim vratiše na svojih brodovih u Aziju.

Poslě Miltijadove smèrti osnuje *Themistokle* osnovu, kako će Athenu osěgurati proti perzijskoj osveti, koje se je morala svakako bojati. U tu svèrhu valjaše po njegovu mněnju jaku *pomorsku silu* stvoriti (od dohodka rudah u Laurionu) i za službu na brodovih četvèrti stališ (thete) upotrěbiti, komu bi se zato veća politička prava za nagradu podělila. Aristid se opiraše tim naměram, jer je u njih nazrěvao sebične svèrhe Themistoklove i jer se je bojao, da bi se tako sav dosadašnji vojni i dèržavni ustav porušio. Borba izmedju te dvojice znatnih muževah běše rěšena ostrakizmom, koji je Aristida na prognanstvo odsudio.

Tretja perzijska vojna 480. Sin i naslědnik Darijev, kralj *Xerxe*, poprimi opet Mardonijevu osnovu, da se naime na Gèrčku udari u isto doba i s mora i po kopnu. Dočim su Foeničani i Egiptjani dva mosta od brodovah preko Hellesponta uda ali i dočim je èrt Athosa prokapan, skupljahu se velike vojske iz iztoka (već jeseni g. 481) u Kappadociji, i sam Xerxe povede ih u zimske stanove u Sardes. S prolětja g. 480 krene Xerxe s tom svojom vojskom, koja je sedam danah

prelazila preko Hellesponta, gdě su se bile takodjer našle brodnice podložnih primorskih narodah. Poslě běše dèržan pregled cěle vojske (kod Doriska u Thraciji), te je se nadje do 1,700.000, premda taj broj nipošto nemože biti smatran kao posve izvěstan. Kopnena vojska, koju je brodovlje uvěk pratilo, dodje Thracijom i Macedonijom do Olympa. To najsěvernije branište Gèrčke nedade se odèržati, buduć da su se Thessalci ponajvećom stranom očito Perzijancem pokorili (davši im kao znak pokornosti svoje zemlje i vode). Zato běše odlučeno na gèrčkoj strani, da se brani drugi naravni bedem Hellade, Oeta naime. Špartanski kralj *Leonida* uzme samo 7000 ljudih (medju kojimi je bilo samo 300 Špartanacah), te se s nijimi uputi, da će braniti *thermopylski* klanac; a drugi Špartanac, Eurybijad po imenu, dobi zapovědničtvo nad brodovljem, koje je směstio blizu sěvero-iztočnoga èrta Euboee. Dva dana udaraše Xerxe na thermopylski klanac, nu sve bez uspěha, dok ga nije izdajica Efialt jednom stazom Gèrkom za ledja doveo. Vidivši to Leonida, odpusti kući svoje saveznike, da se kèrv zahman neprolěva, i zadèrži si samo několiko talacah iz Thebe. Odmah po odlazku saveznikah navali sa svih stranah perzijska vojska. Malena gèrčka četa pripravi se na zadnji junački boj, koji je doskora slavnom smèrtju i zavèršila. — Dok je trajala borba kod Thermopylah, pobije se kod Arthemisija i gèrčko brodovlje s perzijskim. Borba bijaše neodlučna; nu kad je Gèrkom věst stigla, da je Leonida sa svojimi drugovi pao, povuku se oni natrag kroz Eurip, da brane domaće obale. — Tako propade i druga bojna osnova, te srednja Gèrčka bijaše Perzijancem otvorena. Zato nagovori Themistokle Athenjane, da opuste svoj grad, pak da se uteku na Salaminu, Xerxa pako navede, da udari na gèrčko brodovlje kod *Salamine*, poručivši mu, da će

Gèrci izmaći. U bitci, koja je uslěd toga nastala, odèrža Themistokle sjajnu pobědu. Perzijski kralj, novom varkom Themistoklovom zaveden (kao da će mu biti put preseěčen) pohiti s većom stranom svoje vojske natrag u Aziju, nu ipak ostavi Mardonija s jezgrom kopnene vojske (u Thessaliji), da nastavi osvajanje gèrčkoga kopna.

Godina 479. Mardonij pokuša najprije (preko macedonskoga kralja Alexandra), nebi li kako razstavio Athenjane od saveza s Peloponnezci, buduć da su upravo oni prošle godine Gèrkom pobědu pribavili. Nu buduć da mu to nije za rukom pošlo, zato prodre (sa 350.000 ljudih) tija do Athene, nenašavši nigdě valjana odpora. Opetovano opustošenje Attike od Perzijanacah sklonu napokon i Špartance, da priskoče svojim srodnikom u pomoć. Mardonij se opet povuče iz opustošene Attike u prijaznu si Boeotiju, nu tu ga potuku kod *Platee* Athenjani pod vojvodstvom (natrag pozvanoga) Aristida i Špartanci pod Pausanijom: vojska mu se razprši, a on sam ostane na bojnom polju. To bijaše najodlučnija poběda u svem dosadanjem vojevanju.

Gèrčko brodovlje, kojim je upravljao špartanski kralj Leotychid, buduć da nije bilo dosta jako, nastojaše početkom ove godine samo o tom, da zaprěči Perzijance, da nepriteku na svojem brodovlju Mardoniju u pomoć. Kada je pako gèrčki zapovědnik dobio glasove po poslanstvu iz Samosa, da sva Jonija željno očekuje došaštje gèrčkoga brodovlja, da se s njegovom pomoćju digne na Perzijance, odjedri on put rečenoga otoka. Perzijanci běhu svoje brodove kod *mykalskoga* èrta na kopno izvukli i jakimi nasipi ogradili. Upravo na dan bitke kod Platee izkèrca se Leotychid na očigled neprijatelja, koji je na kopnu imao svoju vojsku već u bojni red postavljenu. Gèrci odmah udare na neprijatelja i

svladaju ga, pri čem su se osobito odlikovali Athenjani pod Xanthippom, ali je i to pomoglo, što su Jonjani k svojim sunarodnikom priběgli. Perzijsko brodovlje běše spaljeno.

Athena běše (478) pod upravom Themistokla u većem obsegu s nova sagradjena i uzprkos protivljenju zavidnih Špartanacah (koje je Themistokle umio svojimi poslanstvi obsěniti) velikom bèrzinom utvèrdjena; ujedno pako běše i pirejska luka svèršena i utvèrdjena. Gradjanom četvèrtoga razreda pribavi sada „pravedni" Aristid jednaka politička prava s ostalimi razredi, da se tako nagradi njihovo domoljublje i požèrtvovanje, koje su pokazali prigodom perzijskih bojevah.

B. Navalni boj na Perzijance 477—449.

Savezno brodovlje nastavi rat pod zapovědničtvom Pausanije, da iztěra Perzijance iz Thracije, gèrčkih otokah i naselbinah prednje Azije, te predobi skoro cěli Cypar i Byzant. Pausanija uvrědi medjutim svojim oholim ponašanjem saveznike, i zato predje pèrvenstvo na moru (t. j. glavno zapovědničtvo nad saveznici) od Šparte na Athenu. Tim uvrědjena Šparta pozove natrag svoga vodju i nehtědne više učestvovati u ratu, koji su medjutim Athenjani sa svojimi saveznici pod vojvodstvom Kimona (Miltijadova sina) sretno nastavili. Kimon protěra Perzijance iz Thracije, Karije i Lykije, te pobědivši i morsku i kopnenu perzijsku vojsku na uštju rěke *Eurymedona* g. 469, pribavi Gèrkom prevagu i u Maloj Aziji. Od plěna, što ga je tom prilikom zaplěnio, polěpša Athenu i spoji „dugim zidom" Pirej s gradom.

Themistokle imaše medju athenskom vlastelom mnogo dušmanah, a i Špartanci kopahu pod njim jamu potajnimi načini. Ovi ga njegovi neprijatelji tako omraze s narodom, da je najposlě ostrakizmom iz

domovine prognan bio. — Pausanija, koji je naměravao perzijskom pomoćju u Šparti efore dokinuti i neograničeniju kraljevsku vlast uvesti, imaše biti uhitjen, ali se spasi u jedan hram, medjutim ni tu si nemogaše života sačuvati, nego umre od glada. — Aristid umre u takovu siromaštvu, da nije ni toliko ostavio, od česa bi mu bili mogli troškove pokopa namiriti.

Prigodom *tretjega messenskoga boja* (465—456), koji je tim počeo, što su se helote s Messenjani proti Šparti sdružili, dodje Kimon s athenskom vojskom Špartancem u pomoć, nu bude od njih natrag poslan, jerbo mu nije za rukom pošlo Ithomu zauzeti. Kimon imaše i bez toga neprijateljah u Atheni, koji su jedva dočekali, da se je sa sramotom vratiti morao: zato oni pobune narod i on bude prognan. Nadjačanim Messenjanom ustupe Athenjani Naupakt, koji su malo prije bili predobili. — Kimon nije dugo u progonstvu čamio, jer su ga njegovi zemljaci bèrzo natrag pozvali i vojsku mu opet predali. Vrativ se u domovinu otide on s vojskom, da otok *Cypar* predobije; on sâm umre u taboru, nu vojska mu i na kopnu i na moru potuče Perzijance kod *Salamine na Cypru* g. 449, te tako oslobode Gèrci svoju bratju u Maloj Aziji od perzijskoga gospodstva, premda nije bio nikakov pravi mir s Perzijanci ugovoren.

§. 48.

Periklovo doba.

Po Kimonovu prognanstvu uze mah u Atheni prosti narod i njegovi vodje, medju kojimi je Perikle (Xanthippov sin) najglasovitiji. On si znade silom svojega duha toliko upliva pribaviti, da je kao govornik i vodja kroz 40 godinah (468—429) athenskom dèržavom upravljao, premda nije nikada bio archontom. Njegova poli-

tika idjaše za tim, da najpèrvo utvèrdi gospodstvo puka, i po tom da osěgura svoj upliv kao pouzdanik i vodja naroda. Dobro sredstvo za izvedenje svojih naměrah nadje on u bojnoj blagajni saveznikah (koju je iz Dela u Athenu preněti dao pod izlikom, da je onde nesěgurna). Prinesci saveznikah běhu smatrani kao danci i o njihovu upotrebljivanju nepolagahu se računi. Athena uze dapače i vèrhovnu sudnost nad saveznici. Iz savezne blagajne dade Perikle Athenu veličanstvenimi sgradami urěsiti, a osim toga odredi, da se siromašnijim gradjanom iz te iste blagajne daje stanovita plaća za polazenje narodnih skupštinah i sudovah, — da ih tako većma potakne na udioničtvovanje kod javnih poslovah. U njegovoj težnji, koja je na to směrala, da niže gradjanstvo čim više podigne i da po njem vlada, bio bi mu jedini areopag na put stati mogao, zato on izposlova, da je areopagu oduzeta (po predlogu někoga Efijalta) vlast sudačka za někoje slučaje i nadziranje nad ponašanjem gradjanah i nad dèržavnom blagajnom. — Buduć da je Perikle vele podupirao umětnost i u těsnu savezu stajao s najglasovitijimi pěsnici, govornici, historici i filosofi, to se Athena učini glavnim gradom sve Gèrčke i u duševnom pogledu.

Već za perzijskih bojevah běše se porodilo neprijateljstvo medju Špartom i Athenom s toga, što je pèrvenstvo na Athenu prešlo i što su Athenjani i neobzirući se na protivljenje Špartanacah svoj grad učvèrstili; na to odprave Špartanci sa sramotom onu athensku vojsku, što im je prigodom tretjega messenskoga rata u pomoć bila došla, i tim moraše ogorčenje još većma rasti. Tako dodje malo po malo i do odpèrta rata medju Špartom i Athenom. Thebanjani naime tražiše něku vèrhovnu vlast nad boeotjanskimi gradovi, a Špartanci im poslaše u to ime pomoći; nu kad im se

je vojska natrag vratjala, udare na nju Athenjani i potuku se s njom kod Tanagre (457), ali ipak poběda bijaše na špartanskoj strani; ali u drugoj bitci (kod Oenofite) budu Boeotjani potučeni, i veća strana njihovih gradovah bude prisiljena, da stupi u savez s Athenom. Poslě ovih dogadjajah učine Athenjani i Špartanci mir na 30 godinah, nu to nije moglo preprěčiti, da se medju Athenom i Špartom još žalostniji i pogubniji boj nezametne.

§. 49.

Peloponnezki boj 431—404.

Athenjani pripomognu Korcyrejcem, koji su se bili s Korinthjani (rad Epidamna) zavadili, a poslě obkole i nadvladaju korinthsku naselbinu Potidaeu, koja je bila od athenskoga saveza odpala i u Korinthjanah i Macedonacah pomoći našla: zato pozovu Korinthjani Peloponnezce na skupštinu (u Špartu) i sklonu ih, te su izrekli, da su Athenjani sklopljeno primirje povrědili i da im se zato rat navěštjuje, da bude Gèrčka oslobodjena od athenske prevlasti. — Na strani Šparte bijahu skoro sve dèržave na kopnu, naročito one, u kojih su još vladala plemićka plemena; na athenskoj pako strani stajaše većina otokah i primorskih gradovah, koji su medjutim kao prisiljeni saveznici samo priliku čekali, da stresu sa sebe mèrzki si jaram.

I. Deset-godišnji rat do Nikijina petdeset-godišnjega primirja 431—421.

Na početku rata nije bilo većih bitakah, nego su Peloponnezci pod špartanskim kraljem Archidamom čeŝtje na Attiku navaljivali i po njoj harali, a tako su isto Athenjani na svojih brodovih peloponnezke obale uznemirivali. Budući da su se Athenjani ugibali svojim

neprijateljem na kopnu, kao što su se opet Špartanci njim na moru uklanjali, zato nisu mogli ni jedni ni drugi odlučne poběde oděržati, nego se je boj dalje zavlačio.

Oni stanovnici Attike, koji su bili ponajbliže od Špartanacah zagroženi, povuku se po Periklovu savětu u Athenu; nu ondě se porodi kuga, u kojoj je medju inimi mnogimi žèrtvami i Perikle poginuo (429). — Athenjani predobiju iznova Potidaeu, koju su već prije bili obkolili, a tako im se isto morade i otok *Lesbos* pokoriti, prije nego li mu je pomoć od Špartanacah stigla. Athenjani, razjareni nad odpadnicom Mitylenom, odluče po Kleonovu savětu, da se svi muževi u tom gradu smaknu, nu već drugi dan ublaže svoju osudu na toliko, da su samo vodje urote smèrtju kaznili; ali pored svega toga běše ipak preko 1000 sve samih odličnih Mitylenacah u Atheni smaknuto, a zemlje im běhu razděljene medju athenske gradjane (428).

Da se dodje u boju što bèrže do kakove odluke, predloži Demosthen osnovu, po kojoj je valjalo Špartance napasti ondě, gdě im se je moglo najlašnje do živa doći. Zato, dočim su Peloponnezci sve jednako još na Attiku navaljivali, izkèrca se jedna strana athenske vojske u messenskom Pylu i učvèrsti to za napredovanje Athenjanah na Peloponnezu vèrlo važno město. Nu i Špartanci uvidiše, kako bi to za nje pogibeljno bilo, kad bi se Athenjani ondě oděržali, zato udare s kopna na Pyl, a ujedno zauzmu naproti ležeći otok Sfakteriju ; ali obkoljene Athenjane oslobodi Eurymedon, a Kleon ulovi sve Špartance, koji su bili na Sfakteriji.

Sreća, koja je Athenjanom u boju do sada prijala, zavede Demosthena, te je hotio napasti još jedinu pogibeljnu vlast u srednjoj Gèrčkoj, Boeotiju naime, da tako mèrženu Thebu pokori; nu thebanska falanga oděrži podpunu poběda kod Delija (424). Tim se opet i Šparta ohrabri, te Brasida započe navalni boj, istina ne proti

samoj Atheni, nego proti athenskim naselbinam u Thraciji, koje su mu rado vrata otvarale. Athenjanom bijaše mnogo do tih gradovah, i zato pošalju svoga vodju Kleona u Macedoniju; nu on bude u bitci kod *Amfipola* (422) od Braside potučen. Budući da su ova dva vodje malo poslě umèrla, zato podje Nikiji za rukom na 50 godinah mir sklopiti, uslěd koga su si imale neprijateljske stranke medjusobno povratiti, što su bile u boju predobile i zaplěnile.

II. Od ponovljena rata do konca sicilijanske vojne 418—313.

Někojim doranskim dèržavam nebijaše po volji Nikijin mir, nego zahtěvahu povoljnije uvěte za dobitnike: zato sklope Athenjani i Špartanci savez, da se rečeni mir uzdèrži. Za kratko se vrěme porodi opet novo nesporazumljenje med Špartom i Athenom, jer je jedna drugu bědila, da pogodbe mira nedèrži: to olakša posao *Alkibijadu*, koji je više na rat nego na mir sklon bio, te on nagovori Athenjane, da se kane Šparte i da pristupe k savezu peloponnezkih srednjih dèržavah; nu Lakedaemonjani potuku vojsku tih saveznikah kod Mantinee (418) i tako raztepu taj nenaravski savez.

Sicilijanska vojna (415—413). Već oddavna směrahu Athenjani na to, da svoju morsku vlast osvojenjem Sicilije i preko zapadne strane sredozemnoga mora razšire. Njim se pričini, da su za to sada našli dobru sgodu. Sicilijanski grad Segesta pozove naime Athenjane proti Syrakuzi (i Selinu) u pomoć, i prošnja mu bude, najviše Alkibijadovim nastojanjem uslišana. U lěpoj nadi, da će strovaliv Syrakuzu moć svoju na zapadu razprostraniti, pošalju Athenjani vodje Alkibijada, Nikiju i Lamacha sa znatnom pomorskom silom u Siciliju. Jedva što su se bili oni u Siciliji izkèrcali, dodje po Alkibijada salaminski (za sveta poslanja odredjeni) brod i donese mu zapověd, da se u Athenu na sud vrati, jerbo su ga ondě obtužili, da je Hermesove stupove

porušio i otajstva obezčastio. Razuměvši takovu zapověd dade se Alkibijad na povratak, nu kada je čuo, da su ga u Atheni na smèrt odsudili, otide u Špartu i nagovori Špartance, da Syrakuzi u pomoć priteku i da uzmu u Attici Dekeleju. Medjutim odèrža Nikija jednu pobědu pod zidinami Syrakuze (kojom je prilikom Lamach pao) i obsěde taj grad, koji se je skoro već predati imao, kadno mu iznenada *Gylipp* s peloponnezkimi brodovi u pomoć dodje i Athenjane obkoli. I Athenjanom stiže doduše pomoć pod Eurymedonom i Demosthenom; ali zabadava. U odlučnoj pomorskoj bitci bude mala Eurymedonova mornarica potučena; Demosthen se zahman napinjaše, da na silu iz luke provali, te bude na uzmaku ujedno s Nikijom uhitjen; oba se vojvode pogubljenju ugnu samokrvi; ulovljene Gèrke zatvore dobitnici u kamenolome, odakle su ih kašnje u roblje prodavali.

III. Dekelejski rat 413—404.

Nesreća, koja je Athenjane u Siciliji postigla, doda smělosti saveznikom, te su počeli od njih odpadati, a Špartance podbode, da ponove vojnu. Dok su se Athenjani u Siciliji tukli, prodru Špartanci u Attiku, zauzmu i učvèrste po Alkibijadovu savětu Dekeleju, i ostave u njoj posadu, koja bi neprestano po Attici harala i plěnila; i u isto vrěme sklope savez s perzijskimi satrapi Tissafernom i Farnabazom, jerbo su tako mogli dobiti za savèršenu pobědu potrebitu pomorsku silu, te su ujedno mogli preněti vojnu u Hellespont, da Athenjanom bude presěčen dovoz iz Ponta. Athena se tada nadje u najvećoj smetnji, i zato bude Alkibijad u domovinu pozvan i na zahtěvanje pomorske vojske zapovědnikom athenske brodnice učinjen. S njim se i sreća k Athenjanom vrati, on bo je kod *Cyzika* špartansko brodovlje

od luke odrezao i vojsku, koja je bila na obalu potekla, u žestokoj bitci porazio (410). Po ovoj pobědi i nakon dovèršena boja u pontičkih stranah otide Alkibijad u Athenu, vozeći sa sobom velik plěn brodovah i novca, te bude s velikim slavljem primljen; nu za kratko vrěme izgubi opet vèrhovno zapovědničtvo, zato što je Špartanac Lysander u njegovu odsutju podvodju mu Antiocha (kod Notija) potukao. Deset vodjah, a med njimi Konon, dobiju zatim vèrhovno zapovědničtvo nad athenskom vojskom, koja je kod *arginuskih* otokah špartanskoga vodju Kallikratida (406) potukla. Nu oligarche u Atheni učiniše, da su ne samo pobědom ověnčani vojvode sbačeni, zato što nisu spasili ljude, koji su prigodom brodolomlja u opasnost života pali, nego da su šestoricu od njih, koji su se vratili u Athenu, upravo pogubili. Dočim se je tako Athena sama lišila svojih najboljih vojvodah, udari Lysander na jedinu athensku brodnicu u njezinu nepovoljnu položaju kod města *Aegos Potamos* (405). Iz bitke se spasi samo glavni zapovědnik Konon s 9 brodovah. Lysander predje zatim u Gèrčku i svlada gladom Athenu. Ona morade sve svoje brodove (osim 12) predati, duge zidine i utvèrdjenja na Pireju srušiti, Špartancem pomoć u svih bojevih obreći i njihovo vèrhovno zapovědničtvo priznati. Vlada běše predana u ruke 30 oligarchah (tako zvanih tyranah), koji su osam měsecih samovoljno i okrutno vladali, dok ih nije Thrasybul na čelu prognanih Athenjanah protěrao. Od tih kèrvolokah oslobodjeni Athenjani uvedu opet demokratiju i oproste svim svojim sugradjanom, koji su poslědnje vrěme zlo činili. — Alkibijada ubiše iz potaje u Frygiji na podticanje špartansko.

§. 50.

Pèrvenstvo Šparte.

Malo-azijski Gèrci pristanu u savezu sa Špartanci uz mladjega Cyra, koji je bio naumio svomu bratu Artaxerxu II. prěstolje oteti (v. str. 44); nakon poraza i smèrti Cyra u bitci kod Kunaxe povede *Xenofon* Gèrke, koji su bili na svojem krilu pobědili, uz neizrečene težkoće natrag u Malu Aziju. Kada je zatim perzijski satrap Tissaferne na Jonjane navalio zbog toga, što su pomagali mladjemu Cyru, zauzmu se Špartanci za svoju bratju; kralj im *Agesilaj* potuče Perzijance i već stane misliti, kako će perzijsku dèržavu uništiti, ali se medjutim u samoj Gèrčkoj porodi rat, koji ga je u domovinu odazvao. Špartanskim pèrvenstvom nezadovoljni i perzijskim zlatom podmitjeni demokrate u Argu, Korinthu i Thebi slože se proti Šparti, te tako nastane tako zvani

Korinthski rat (394—387). Pošto su Thebanjani Lysandrovu vojsku kod *Haliarta* potukli, bude Agesilaj iz Azije natrag pozvan, jerbo su Špartanci lašnje mogli pregorěti nesěgurno gospodstvo u Aziji, nego svoje pèrvenstvo u Gèrčkoj. On dodje preko Thracije bez mnogih zaprěkah do Boeotije, zataji svojoj vojsci poraz špartanskoga brodovlja kod Knida, o kojem su mu baš onda věsti došle, i potuče saveznike kod *Koronee* (394). — Po odèržanoj kod Knida, pobědi obnovi Konon perzijskim novcem duge athenske zidove i pribavi opet svojoj domovini na kratki čas gospodstvo nad morem.

Da odvrate Perzijance od saveza s Athenom, pošalju Špartanci Antalkidu k perzijskomu dvoru, da mir pod ovim uvětom skopi: azijsko kopno (i Cypar) neka bude perzijskomu kralju, a otoci i sve ostale gèrčke dèržave da budu sasvim neodvisne. Perzijanci pristanu

na taj uvět, i tako bude g. 387 tako zvani *Antalkidin mir* učinjen, kojim su Špartanci postigli, da je svako pèrvenstvo u Gèrčkoj prestalo.

§. 51.

Boj medju Špartom i Thebom 378—362.

Prigodom olynthskoga rata udare Špartanci pod Foebidom preko Boeotije i posědnu, pozvani od thebanskih aristokratah, Kadmeu (383). Protěrani demokrate poběgnu u Athenu, nu za kratko se vrěme vrati u Thebu *Pelopida* s jedanaestoricom svojih prijateljah; oni poubijaju više vodjah aristokratičke stranke prigodom něke časti, prisile špartansku posadu u Kadmei na predaju i povrate demokratiju (378). Na to skupe Špartanci vojsku i udare na Boeotiju, ali sve zabadava; u bitci kod *Leuktre* bude im kralj Kleombrot svladan věštinom *Epaminonde* i hrabroštju svete čete *Pelopidine* (371).

Već prije vladaše veliko nezadovoljstvo medju špartanskimi saveznici, a sada, kada su čuli, da su Špartanci kod Leuktre potučeni, stanu mnogi izmed njih misliti, kako bi od Šparte odpali. U tom odluče Thebanjani, da će nastojanje špartanskih saveznikah iz svih silah podpomagati, da samo Špartu oslabe, i, ako bi moguće bilo, unište, te da na njezinih razvalinah svoju vlast u Peloponnezu uzdignu. Njihovi vodje, Epaminonda i Pelopida, *prodru u Peloponnez*, zagroze Šparti, oslobode Messenjane i povrate im njihovu pèrvašnju dèržavnu neodvisnost; zatim nagovore Arkadjane, da sagrade Megalopol, kao saveznu tvèrdju proti Šparti. Kada su četvèrti put u Peloponnez prodèrli, bude Epaminonda u odlučnoj bitci kod *Mantinee* g. 362 ranjen i izpusti dušu, baš kada su mu glasovi o pobědi stigli. — Ovi su

gradjanski bojevi tako oslabili gèrčke dèržave, da su morale mir učiniti, u kojem je Šparta nakon mnogoga odpora neodvisnost Messenije priznala.

§. 52.

Uměšavanje Macedonacah u gèrčke poslove.

1. *Fočanski rat* (355—346). Amfiktyonski savez odsudi Fočane na golemu novčanu globu, zato što su jedno u Solonovoj dobi delfičkomu hramu posvetjeno polje u Kirrhi obradjivali; buduć pako da oni ne samo nisu platili, nego su još i delfički hram posvojili, zato bude Thebanjanom (i Lokranom) naloženo, da amfiktyonsku osudu izvèrše. Kada je već bilo do toga došlo, uzmu Fočani iz delfičke blagajne zlata, koliko su trebovali, te si skupe dovoljnu najmljenu vojsku, kojom su zasebice tri brata (Filomel, Onomarch, Fayl) upravljala. Fočani su se prilično sretno borili, dok nisu Thebanjani macedonskoga Filipa u pomoć pozvali. Ovaj je umio Fočane, koji su takodjer u njega pomoći tražili, tako zavarati, da su mu se mnogi njihovi gradovi i sami predali, a drugi su lahko nadvladani. Konačnu odluku nad Fokidom predade Filip amfiktyonom, koji su dosudili: da se moraju porušiti zidovi fočanskih gradovah i oni da moraju vratiti delfičkomu hramu ugrabljeno blago, a glas Fočanah i Delfijacah u amfiktyonskom savezu da dobije kralj Filip. Nu nakon malo godinah běhu fočanski gradovi većom stranom opet ponovljeni i njihov savez povratjen.

2. *Sveti boj proti Amfissi* (339). Nitko se nije tako nad neslogom Gèrkah veselio kao što macedonski kralj Filip, koji je spoznao, da će mu jedino ta nesloga otvoriti put u Gèrčku, za kojom je toliko čeznuo. Kada je bio već

više gèrčkih gradovah na obalah Macedonije i Thracije (Amfipol, Pydnu, Olynth) i Thessaliju (kao branitelj proti tyranom u Feri) zauzeo, tražio je nov povod, da sa svojom vojskom u Gèrčku dodje: zato sklone (po govorniku Aeschinu) amfiktyone na to, da su zaključili rat proti Lokranom u Amfissi, koji su jedno za starodavnih vremenah delfičkomu bogu posvetjeno polje u Kirrhi obradjivali. Filip bude pozvan, da odluku amfiktyonah izvèrši. On dodje sa znamenitom vojskom u Gèrčku, dovèrši rat s Amfissom, nu pokaza ujedno zauzetjem Elatee, ključa od Boeotije, da imade još sasvim drugih naměrah glede Gèrčke.

3. Propadnutje neodvisnosti Gèrčke. Kada se je po Gèrčkoj glas raznio, da je Filip Elateu zauzeo, jedini je Demosthen u Atheni imao smionosti, da pozove svoje suplemenike, da dignu kopnu i pomorsku vojsku; zatim je pohitio na čelu poslanstva u Thebu, da i Thebanjane na obranu domovine pozove i 's Athenom složi. Njegove rěči nadvladaju glas Filipom podmitjenih govornikah i macedonsku stranku; pak na skoro pristupi i više drugih dèržavah k tomu savezu. Filip nadvlada ipak najprije Amfissanom iz Athene i Thebe u pomoć poslanu četu, te razori Amfissu. Za tim je slědio *odlučni boj* u Boeotiji. Macedonska falanga potuče saveznike kod *Chaeronee* god. 338, gdě je mladi Alexander svetu thebansku četu čisto uništio i tim pobědu odlučio. Theba je strogo kažnjena za svoje odmetničtvo i morala je primiti u Kadmeu macedonsku posadu. Athena usuprot, koja se je još oružala na skrajnji odpor, dobila je priličan mir (da se duljim ratom s njom nezategne vojevanje u Aziji), a manje su dèržave pohitile, da si milost kupe. Napokon bude Filip na gèrčkoj skupštini u Korinthu glavnim vodjom Gèrkah proti Perzijancem imenovan.

§. 53.

Naobraženost Gèrkah.

1. *Věra.* U starijoj dobi obožavahu Gèrci poput drugih azijskih narodah prirodne sile; nu, upoznavši se kašnje s običaji drugih narodah, uzimahu i oni bogove kanoti poosobljenje ili personifikaciju ćudorednih pojmovah, i ti im bogovi bijahu *viša čověčja bitja,* nadarena velikom snagom i neumèrloštju, ali ujedno odana tělesnim požudam i strastim. U dobi svoje najveće moći i svoga cvětanja věrovahu Gèrci u više nadprirodnih bitjah, vladajućih prirodom i ljudmi, kojih se milost može zaslužiti čestitim ponašanjem, a gubi se nevaljalim. Stari običaji odlučivahu, koji se bogovi imadu u kojoj dèržavi štovati.

Věrozakonske nazore Gèrkah usavèršiše poněšto i pěsnici, a iz rodoslovja bogovah, kako ga nalazimo u pojedinih pěsnikah, možemo razabrati, kako su si Gèrci predstavljali postanak světa i savez medju bogovi. Tu nije svět stvoren, nego je postao iz tamnih počelah, iz kojih su i bogovi niknuli. Ponajprije zavlada *Uranos,* za njim *Kronos,* a najposlě njegov sin *Zeus,* oko koga se zatim vèrti cěla gèrčka mythologija. Bogovi se gèrčki najbolje dadu razrediti po njihovu prebivalištu; po tom se naime oni děle na *nebesne, zemne* i *vodene* bogove. Nu oni nebijahu svi jednako moćni; najsilniji izmedju njih smatraju se pravimi bogovi. Osim tih bijaše i drugih manje važnih bitjah, kojim je i moć bila slabija, a zovu se imenom *daemonah.* Osobitu vèrst viših stvorovah sačinjavahu još *heroi.*

Nebesni su bogovi najmožniji i stoluju na Olympu. Na najvišoj glavici sědi Zeus, a palače ostalih bogovah nalaze se na obroncih i po jarugah Olympa. *Zeus* je

najviši bog, otac ostalih bogovah, vèrhovni gospodar i vladalac světa. *Hera*, kraljica neba, Zeusova žena i sestra, šilje blagoslov, plodi zemlju, sklapa i brani ženitbu. *Hefaistos* je bog ognja. *Athena*, zaštitnica Attike, jest boginja toli fizičke, koli duševne světlosti. *Apollon* jest bog sunca i světla.

Medju bogovi mora i vodah ide pèrvo město *Poseidona*, koji morem vlada i stolujući u dubljini morskoj zapověda svim vodam, kao što Zeus zapověda nebu. Njegovom je ženom *Amfitrita*.

Medju nadzemnimi i podzemnimi bogovi jest: božica *Gaea*, ponajprije zemlja u obće, a kašnje mati svih bogovah i svega, što živi. *Pluton* bijaše bog zemne dubljine i podzemlja.

Heroi bijahu većinom napol ljudskoga a napol božjega postanka, jer su im otcevi bili bogovi, a matere umèrle žene, ili obratno (v. §. 39). Kašnje uvèrštjivahu u broj heroah i druge odlične osobe po njihovoj smèrti. Takovini heroi bijahu n. pr. Kadmo, Kekrops; Minos, Thesej, Lykurg; Achill, Diomed, Agamemnon; Orfej, Dedal itd. a nada sve *Herakle*.

Bogoslužje. Najstariji Gèrci nisu imali kipovah, već su štovali svoje bogove u različitih symbolih, klanjajući se n. pr. prostim i neotesanim kumirinam, za koje se je věrovalo, da su s neba pale. Kašnje su predstavljali bogove samo s někimi značajnimi čestmi ljudskoga těla, kao što su glava, ruke ili noge; napokon su počeli podpune kipove praviti od dèrva, mramora, ili kova.

Hramovi nisu města za sastanke štovateljah božanstva, ili za obavljanje bogoslužnih dělah, nego su tu samo čuvani kipovi i stupovi dotičnih bogovah.

Glavnu stranu *službe božje* sačinjavahu *molitve* i *žèrtve*, koje su svetjenici bogovom prikazivali. Molitve bijahu kratke i prema različitim potrebam različite, a

izgovarale bi se stojeć, glasno i u vis podignutima rukama.

Za žèrtve upotrebljivahu stranom živine (nĕgda po jednu, a drugda i mnoge-hekatombe), stranom bezživotne stvari, kano vino, med, mlĕko, voće, kadila itd.; za starodavnih vremenah žèrtvovahu i ljude. Osim žèrtvah i molitvah spadahu još na službu božju, zavĕtni darovi, svečani obhodi, nabožni plesi. Svi ovi nabožni čini smĕrahu na to, da se milost bogovah izprosi, a gnjev utaži.

I kod Gèrkah nalazimo više sredstvah, po kojih su volju bogovah saznati nastojali; dapače oni su u tom dalje išli, nego li ikoji drugi narod. Ovamo spadaju najprije orakula ili *proročišta*, medju kojimi su bila najglasovitija: Zeusovo u Dodoni i Apollonovo u Delfah. Do proročišta dèržaše Gèrk vèrlo mnogo, jerbo je mislio, da mu iz njega govori sam bog, te je zato ono imalo upliva na sav gèrčki život. Osim toga mišljahu, da se volja božja može saznati iz crĕvah za žèrtvu opredĕljenih živinah, iz leta i glasa nĕkih pticah, iz prirodnih pojavljenjah, sanjke itd.; nu tomu nebijaše u Gèrkah onolika važnost, koliku je imalo u Rimu.

2. *Ustav.* V. §. 41.

3. *Umĕtnost.* U graditeljstvu i rezbarstvu nenadkrili Gèrkah nijedan narod. *Graditeljstvo* se razvijaše vèrlo polagano, kao što nam o tom svĕdoče najstariji spomenici gèrčkoga graditeljstva, tako zvani kyklopski zidovi. Kod gradjenja takovih zidovah uzimali bi Stari ogromne, više putah i neotesane kamenice, pa bi ih smĕlo metali jednu na drugu, niti ih nevežući skupa ikakovim mazom. Takove proste zidine vide se još dan današnji u Mykeni i Tyrinsu. S vremenom postajaše graditeljstvo sve umĕtnije. Nakon doranske seobe razlikovahu se tri različita sloga: prosti *doranski*, bogato izkitjeni *korinthski*, napokon *jonski*, koji stoji u sredini medju oba pèrva. Najviše savèršenstvo pako postiže za

Perikla po umětniku Fidiji i dr. Medju najsavèršenija děla gèrčkoga graditeljstva spadaju hramovi (Zeusov u Olympiji, Minervin ili Athenin u Atheni, Dijanin u Efesu i dr.), kazališta, odeoni, gimnazije, palače.

U *rezbarstvu* postigoše Gèrci veliku savèršenost, kao što se to najbolje može viděti na kipovih njihovih bogovah. U najstarije doba rezahu takove kipove iz dèrveta, kašnje ih salěvahu iz kovinah, a još kašnje ih rezahu iz zlata, slonove kosti i mramora. U toj se struci odlikova: Fidija (Zeus u Olympiji i ogromna Minerva na akropoli u Atheni), Polyklet, Skopa, Praxitel, Lysip i dr.

Mnogo se kašnje nego li obě spomenute umětnosti razvi *slikarstvo*, koje je istom poslě perzijskih bojevah došlo do prave savèršenosti. Medju najizvèrstnije slikare spada: Polygnot, Zeuxis, Parrhasia, a osobito Apell.

4. *Književnost.*

a) *Pěsničtvo.* Epsko i lyričko pěsničtvo procvate najprije u naselbinah u Maloj Aziji, a drammatičko se razvi u materi domovini, navlastito u Atheni. *Epos* je već oko god. 900 pr. Is. na vèrhuncu savèršenosti u Homerovoj Ilijadi i Odysseji. *Poučno pěsničtvo* usavèrši Hesiod, a bajku Aesop. Kao prelaz od epskoga na lyričko pěsničtvo može se smatrati *elegija*, u kojoj su se Tyrtaej, Solon, Simonid proslavili. *Lyričko* pěsničtvo u užem smislu děli se na *aeoljansku lyriku*, u kojoj je samo jedan čověk uz sprovadjanje strunena nastroja, s priměrenim kretanjem těla, pěsmu kazivao, i na *doransku lyriku*, koja se je uz igru (ples) pěvala. U pèrvoj se proslaviše Alkaej i Sappho, a u drugoj Ibyk, Simonid, a osobito Pindar. U *tragoediji* dotèraše najdalje Aeschyl, Sofokle i Euripid, a u *komoediji* Aristofan.

b) *Govorničtvo* cvatijaše najlěpše u Atheni, gdě su se u njem proslavili Perikle, Lysija, Isokrat, Aeschin i nedostiživi Demosthen, koji je 14 godinah svojom težko stečenom věštinom proti Filipu II. vojevao.

c) Medju *znanostmi* bijaše najranije *mudroslovje* obradjivano. Thale, jedan izmed sedam tako zvanih mudracah, i Pythagora utemeljiše mudroslovne škole; mudroljub Sokrat, po izreci delfičkoga proročišta najmudriji medju svimi ljudmi, nastojaše svojim naukom i priměrom, da izopačene Gèrke na bolji put navede i da ih nauči, kako imaju misliti o sebi, o svojem znanju i o svojih dužnostih; nu njegovi ga protivnici obtužiše, da mladež kvari i da staru věru podkapa, zato běše odsudjen na smèrt, i morade god. 399 otrov popiti. Nu njegovom se smèrtju neizgubi i njegov nauk; učenik mu Platon postade početnikom nove mudroslovne škole, a tako si isto i Platonov učenik Aristotel pribavi osobitu slědbu. — Pravu *pověst* napisa pèrvi Herodot u svojem dělu, u kojem priprostim načinom pripověda o borbi izmedju Gèrkah i Perzijanacah; nu mnogo věštije napisa Thukydid pověst peloponnezkoga rata; Xenofon je već mnogo lošiji. — U *lěkarstvu* učini početak Hippokrat, a u *prirodopisu* Aristotel.

5. *Tèrgovina.* Do trojanskoga rata podnašahu Gèrci, da im se Foeničani po obalah šire; nu po rečenom ratu protěraju oni Foeničane i sami se stanu marljivije tèrgovinom baviti. U najvećoj měri těrahu tèrgovinu Korinth, Aegina, gradovi u Joniji i na Cykladah. Za veće razprostranjenje svoje tèrgovine utemeljivahu naselbine, sklapahu saveze; a mnogo im pomagaše u tom obziru i gostoljubivost, koja je starim narodom sveta bila. — Nakon perzijskih bojevah postade Athena pèrvim tèrgovačkim gradom.

II. Macedonci.

§. 54.

Zemljopis Macedonije.

Medje: Na jugu kambunske gore i aegejsko more; na iztoku Strymon (a počamši od Filipa II. Nestus); na sěveru skardske gore; na zapadu Illyrija.

Zemlja. Nutarnja Macedonija sastoji od više sa tri strane gorami okruženih ravnicah, kojih se vode izlěvaju u thermajski zalěv. Kao što u Gèrčkoj tako je i ovdě iztočna strana, ležeća naprama Aziji, mnogo vrednija. Město jednostavnoga primorja prodire ovdě daleko u more (medju uštji Axija i Strymona) bregoviti poluotok *Chalkidike* sa svoja tri manja poluotoka.

Gradovi: Pydna (bitka g. 168), *Pella* (prěstolno město), *Thessalonike* (s. Solun, Salonichi, Ciceron u prognanstvu), *Potidaea* (v. §. 49), *Olynth* (Filipom II. razoren), *Amfipolis* na Strymonu (athenska naselbina, bitka g. 422), *Filippi* (bitka g. 42).

§. 55.

Macedonska pověst do Alexandra Velikoga.

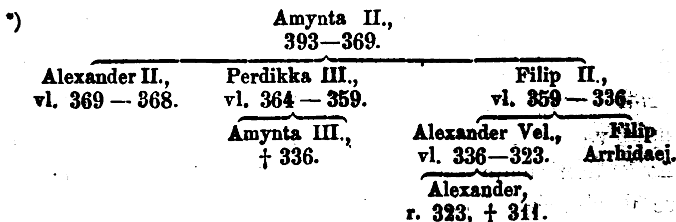
O *utemeljenju macedonske dèržave* ništa se pravo nezna; jedni vele, da joj je početnikom bio Temenid Karan iz Arga, a drugi opet kažu, da je to bio Perdikka I., takodjer Temenid.

Istom od onoga vremena, kako je Macedonija pala pod perzijsku vlast, znademo više o njezinoj pověsti. Kralj *Amynta I.* dade perzijskomu satrapu u Thraciji Megabazu po imenu znakove podložnosti (zemlje i vode), te ostade sve ostalo vrěme svoga vladanja perzijskim

satrapom. Na silu učestvovaše njegov sin *Alexander* u vojni Xerxovoj, te kao poslanik Mardonijev ugovaraše bez uspěha s Athenjani, kojim je prije bitke kod Plateah izdao naměru njihovih neprijateljah. Slavnim poslědkom te bitke okoristi se i Alexander, oborivši se na ostanke perzijske vojske, kada su preko Macedonije běgali. — Osnivanje athenskih naselbinah na macedonskih obalah probudi nenavist kralja *Perdikke II.*, te je on zbog toga za peloponnezkoga boja opetovano stojao na strani Špartanacah. Njegov naslědnik *Archelaj* nastojaše oko razširenja gèrčke naobraženosti u Macedoniji. Nakon njegove smèrti trajaše několiko godinah uzbunjeno stanje, dok se nije na prěstol popeo *Amynta II.*, iz druge loze kraljevske obitelji (393—369); nu i po njegovoj smèrti opet se ponoviše nemiri zbog naslědstva, koje je Pelopida izravnao.

Filip II. (359—336). *)

Filip probavi tri godine u Thebi (u Epaminondinoj kući?) i tu se upozna s gèrčkom naobraženoštju, prouči thebansku vojničku věštinu, ali ujedno opazi, da gèrčke dèržave medju sobom u velikom neprijateljstvu živu. Umèrvši njegov stariji brat, *Perdikka III.*, u boju s Illyri, dobi on vladu, ponajprije samo kao skèrbnik sinovca si (Amynte III.), poslě pako uze na zahtěv Macedona-

*)

cah kraljevski naslov. Pošto je svoju vojsku uvedenjem (ili poboljšanjem?) falange (težko pěšačtvo s dugimi sarissami) preustrojio, dobi pobědom nad Illyri svu zemlju do jezera Lychnita (358).

Čini se, da si je on taki na početku svoga vladanja stavio kao glavnu zadaću, da *perzijsku dèržavu strovali:* zato poče nastojati oko toga, da thračku obalu osvoji i da zadobije vèrhovnu vlast nad Gèrčkom, jerbo je u njoj vidio mnogo snažnih mišicah, koje bi u boju s Perzijanci dobro upotrěbiti mogao. To postiže stranom tim, što je umio dugo vremena prikazivati se Gèrkom kao branitelj njihove slobode i samovlade, pače kao štitnik gèrčkih bogovah; stranom pako pomoćju podkupljivosti pojedinacah i slaboće, takmenja i strančarenja gèrčkih dèržavah (v. §. 52). Čim su ga Gèrci glavnim vodjom imenovali, sakupi umah vojsku; nu kad su mu prednje straže bile već u Aziji, ubi ga něki njegov tělesni stražar (zato što mu nije Filip pravde dosudio).

§. 56.

Alexander Veliki (336—323).

Alexander se rodi g. 356 onu istu noć, kada je Herostrat Dijanin hram u Efesu upalio. Učiteljem mu bijaše Aristotel, uza koga je osobito obljubio pěsničtvo, a naročito Homerove pěsni. U dvadesetoj godini zasěde na macedonsko prěstolje. Čim je kraljevsko žezlo u ruke primio, podje u Gèrčku, da upokori Gèrke, koje je Demosthen bio pobunio proti njemu i njegovoj hegemoniji; u bèrzo svèrši svoj posao, i bude glavnim vodjom Gèrkah proti Perzijancem priznat. Vrativ se u Macedoniju spremi opet vojsku i udari na sěverne barbare, koje je takodjer hotio lišiti nade, da bi opet mogli biti svoji i slobodni, te predje čak preko Istra, i nadvlada natrag se vratja-

jući někoja illyrska plemena (Taulante), koja su se bila odmetnula od macedonskoga gospodstva po smèrti njegova otca. Dok je on tako sretno vojevao, raznese se po Gèrčkoj glas, da je u bitci poginuo; na to ustanu Thebanjani, da se od Macedonije oslobode, kad na jedan put Alexander u Boeotiju dodje i Thebu razori, oprostivši samo hramovom i kući pěsnika Pindara, a stanovnike joj (30.000) prodade u roblje.

Vojevanje na Perziju.

Umiriv Gèrčku predade Alexander upravljanje Macedonije i Gèrčke Antipatru, sâm pako podje s 35.000 momakah u Aziju, da *Perziju uništi*, koja se je od svoje nutarnje slaboće već sama razpadala. God. 334 predje preko Hellesponta i pobědi kod *Granika* Darijeve šatrape (Klitho mu život spasi). Napredujući dalje uz zapadnu i južnu obalu Male Azije bijaše skoro posvuda kao osloboditelj od perzijskoga jarma pozdravljan. Prezimovavši u plodnoj *Frygiji*, koju je vodja mu Parmenij predobio bio (i razsěkavši u Gordiju glasoviti čvor), udari g. 333 na Ciliciju, oboli u Tarsu (uslěd kupanja u Cydnu), nu bude izbavljen od svoga lěčnika Filipa, koga su bili ružnom klevetom potvorili. Kod *Issa*, na syrskoj granici, pobědi Darija, koji je težkom mukom sužanjstvu izběgao; 100.000 Perzijanacah ostane na bojnom polju; bogati tabor s mnogovrědnim šatorom, mati, žena, sestra, dvě kćeri i jedan sin Darijev padu poběditelju u ruke, koji je s njimi po svojem običaju čověčno postupao. Medjutim je bio Darij tja za Eufrat poběgao, odakle je Alexandru sve zemlje do Eufrata nudio, samo da mir učini; nu Alexander neprimi te ponude, nego nastavi dalje svoj pobědonosni put. Godine 332 predobije *Syriju, Cypar, Foeniciju*, gdě mu se je samo grad Tyr na otoku tako junački na odpor postavio, da ga je istom nakon sedam-měsečnoga obsědanja na juriš zauzeti mogao; za-

tim osvoji *Palaestinu* i *Egipat*, gdě su ga kao osloboditelja od perzijskoga jarma primili. U Egiptu utemelji za osěguranje svoga gospodstva Alexandriju, koja je ponajvećom stranom dobila gèrčko stanovničtvo. Odatle podje s jednim dělom svoje vojske kroz libijsku pustaru k hramu Zeusa Ammona (gdě su ga svetjenici Ammonovim sinom proglasili). — Vrativ se u Aziju potuče Darija kod *Gaugamele*, blizu Arbele (1. listopada) 331. Po bitci poběgne Darij u nepristupne sěvero-iztočne pokrajine svoje dèržave, a Alexander zauzme medjutim bogate i važnije jugo-iztočne zemlje: *Babyloniju*, *Susijanu* i *Perzidu*. Poslě toga se vrati natrag preko Medije, da perzijskoga kralja potraži, nu nadje ga u Baktriji od baktrijskoga (Bessa) i arachoskoga satrapa ubijena. Kad je Darij već mèrtav ležao, nebijaše ništa više, što bi bilo perzijske velmože prěčilo, da se poběditelju u naručaj nebace. I tako podje Alexandru za rukom *perzijsko-macedonsku dèržavu utemeljiti* većma mudrom politikom nego li sjajnimi pobědami.

Tri su poglavita sredstva, koja su Alexandru pomogla, što je iztočnu stranu perzijske dèržave tako bèrzo predobio: 1. on potvèrdi one satrape, koji su ga gospodarom iztoka priznali, u njihovih satrapijah; 2. da Perzijancem čim više ugodi, primi nošnju i običaje perzijskih kraljevah i dvor si tako uredi, kao što je bio za perzijskih vladarah; 3. uze mnogo blažije vladati i narodnosti više stovati, nego što su perzijski kraljevi igda činili.

Prošavši iztočne perzijske pokrajine podje Alexander za Darijevim ubojicom, satrapom Bessom, koji se je medjutim bio kraljem nazvao i ime Artaxerxa IV. uzeo; ulovivši ga u Sogdijani dade ga smaknuti. — Kada je već bio na sěvero-iztočnoj medji perzijske dèržave, odluči, da će još dalje poći sa svojom pobědonosnom vojskom i da neće počinuti, dok nepredobije cěle Azije, činilo bo mu se je, da već i onako nemora daleko biti

od njezina kraja. Zato se spremi na vojnu proti tako zvanim *Skythom* i proti *Indiji*; nu prošavši preko Jaxarta opazi, da će dalje napredovanje biti spojeno s golemimi težkoćami. Ondašnja se plemena nehtědoše naime nikako u bitku pustiti, a preděli sami ukazivahu mu se vèrlo divlji: zato odluči, da će se natrag vratiti; nu medju na Jaxartu učvèrsti što je bolje mogao.

Medjutim se pojavi medju najodličnijimi Macedonci, koji su bili s Alexandrom u Aziji, něko nezadovoljstvo, zato što su viděli, da Alexander perzijskim velikašem satrapije děli i da potrebuje od svojih Macedonacah, da mu kao naslědniku perzijskih kraljevah božansko štovanje izkazuju. Nu loša bijaše sreća ovim nezadovoljnikom, jer ih je više svoje nezadovoljstvo platilo smèrtju, a medju ostalimi velezaslužni Parmenij, njegov sin Filota, Klito i Kallisthen.

Alexandrovo vojevanje u zapadnoj Indiji (327 i 326).

Godine 327 sastavi Alexander iz najhrabrijih barbarah poveliku vojsku, u kojoj su Gèrci i Macedonci samo jezgru sačinjavali, pa predje s njom preko indijske medje, misleći, da će skoro doći do iztočnoga kraja Azije. Medju neprestanimi i ljutimi borbami s divljimi ali hrabrimi narodi Pengaba dopre do Hyfasa. Nu težko bi bio i tako daleko dospio, da nisu poglavice sěverne Indije medju sobom nesložne bile i da mu nije bilo pošlo za rukom bogatimi obećanji někoje moguće kraljeve (Taxilla, Pora) na svoju stranu predobiti. Osvědočiv se, da Indija nije tako malena, kao što si je on bio mislio, i vidivši, kako mu vojska s velikih naporah i težkih borbah sve više propada, prestane misliti na ozbiljno podjarmljenje Indije. Sada obrati svu svoju pozornost samo na to, da pronadje zgodniji put, kojim bi drugda mogao udariti na Indiju. Na Hyfasu svrati svoju vojsku od iztoka prama jugu (vele, zbog nezadovoljstva same vojske?). S jednom stranom svoje vojske odplovi na

mornarici (1800—2000 brodovah), koja je bila na Hydaspu sagradjena i Nearchom upravljana, niz Hydasp i Acesin, i pošto su nadvladani hrabri Malli, doplovi Indom, komu je uštje proiskano, u indički ocean. Nearch udari dalje s jednom stranom vojske po erythrejskom moru prama perzijskomu zalěvu (nadje Tigrovo i Eufratovo uštje); Alexander pako povede veću stranu vojske kopnom preko Gedrosije i Karamanije prama Perzidi.

Stražnje dneve svoga života provede Alexander uredjujuć svoju dèržavu i pripravljajuć se na boj, po svoj prilici proti Indiji; nu uslěd prekoměrna napora i neuredna života, koji je vodio u družbi svojih prijateljah, umre u 32. godini svoje dobe u Babylonu 323 pr. Is.

§. 57.

Razděljenje Alexandrove dèržave.

Po smèrti Alexandra Velikoga běhu odredjeni naslědnicî njegov duhom slabi polubrat Filip Arrhidaej i posmèrtni sin Alexander, nu tako, da im bude skèrbnikom Perdikka, komu je Alexander Veliki na samèrti bio ostavio svoj pečatni pèrsten. Zapadne pokrajine poděliše medju se Alexandrovi vojvode: *Antipater* zadèrža Macedoniju i Gèrčku; *Lysimach* dobi Thraciju; *Ptolomej Lagi* Egipat; *Antigon* i *Eumen* někoje strane Male Azije itd. Kod ove diobe ostade cěla iztočna strana Alexandrove dèržave neproměnjena.

Proti Antigonu, koji je azijska naměstničtva poděljivao po svojoj volji i sve očitije pokazivao, da se želi učiniti samovladaocem, sdružiše se ostale vojvode. Antigon se dugo branijaše sa svojim sinom Demetrijem Poliorketom proti zapadnim satrapom, nu u bitci kod *Ipsa* u Frygiji, koju obično stavljaju u g. 300, potukoše

ga vojvode Lysimach i Seleuk (babylonski satrap) i poděliše si njegove zemlje; Lysimach uze Malu Aziju s ovu stran Taura, a ostalo zapade *Seleuku*, koji je već 312 (Aera Seleucidarum), osvojivši iznova Antigonom si oteti Babylon, syrskoj dèržavi temelj položio, te ju tija do Indije razprostranio. Po Lysimachovoj smèrti zapade mu i ono, što je ovaj imao u Maloj Aziji. Tim načinom postadoše napokon iz Alexandrove države *tri monarkije*: jedna u Europi, druga u Aziji, a tretja u Africi.

§. 58.

Macedonija i Gèrčka (323—146).

Athenjani pokušaše učiniti se slobodnimi, i tim dadoše povod *lamijskomu ratu* (323 i 322), koji se je nakon bezuspěšna obsědanja Antipatra u gradu Lamiji po nje zlo svèršio. Demosthen bi bio morao predan biti Macedoncem, nu otruje se sam na Kalauriji.

Kraljevi *novo-macedonske dèržave* uvidiše, da im nije ni misliti na novo predobitje Azije, te zato obratiše svu svoju snagu na to, da Gèrčku, koja je još něšto slobode uživala, učine pravom macedonskom pokrajinom. Nu akoprem su oni neumorno nastojali oko te obljubljene misli svih macedonskih kraljevah počam od Filipa II., to im se ta želja nikada sasvim neizpuni; jer akoprem su više putah već tako daleko bili dotěrali u svojem nastojanju, da se je činilo, da će jamačno Gèrčkom zavladati, to se ipak svagda něšto nadje, što im je posao smelo. Medju takove zapreke spadaju čeŝtje borbe o krunu, ratovi sa sěvernimi barbari, a imenito s Galli, a kašnje uměšavanje Rimljanah.

G. 280 dodjoše *Galli* pod svojim Brennom u Macedoniju, a odatle provališe u Gèrčku plěneć i harajuć tija do Delfah, nu tudě běhu stranom potučeni, stranom gladom pomoreni; samo několiko čoporah

poběže u Thraciju, gdě su sa zaostalimi svojimi rodjaci gallsku dèržavu utemeljili, a drugi podjoše u Malu Aziju i naseliše se u pokrajini, koja je od njih prozvana Gallacijom.

U isto vrěme utemeljiše Gèrci proti nasilničtvu macedonskih kraljevah dva saveza: 1. *aetoljanski*, koji je u Thermu dèržao svoje godišnje skupštine; 2. *achajski*, koji je postao iz staroga saveza achajskih gradovah. K ovomu savezu spadahu iz početka samo četiri grada, a poslě deset ih; nu pravu važnost zadobi on istom onda, kada je Arat s njim spojio Sykion, Korinth, Argos i istu Athenu. Nu Aetoljanom se dade na žao, što achajski savez tako raste, jerbo su oni želěli, da cělu Gèrčku pod svojim načelničtvom sjędine. Odatle se porodi gradjanski rat medju oba rečena saveza, u kojem se je radilo o novoj hegemoniji u Gèrčkoj, i u kojem su Achajci izpèrva tako nesretni bili, da su onoga u pomoć pozvali, proti kojemu su upravo i bili svoj savez sklopili.

Odnošaje Macedonije i Gèrcke prama Rimu v. §. 84.

§. 59.

Syrska dèržava za Seleucidah (312—64).

Syrska, Seleukom I. (Nikatorom) utemljena, dèržava (v. §. 57) naraste za kratko vrěme tako, da su na nju spadale sve azijske pokrajine Alexandra Velikoga; po bitci naime kod Ipsa dobi Seleuk glavne Antigonove pokrajine, a po Lysimachovoj smèrti dobi one zemlje, koje je ovaj u Aziji dèržao (nu Coelesyriju, Palaestinu i Foeniciju izgubi u bèrzo, te one predjoše k Egiptu). Nu ta dèržava bijaše sastavljena od prerazličitih čestih, koje se nisu dale lahkim načinom zajedno pod jednom vladom zadèržati. Ako su Seleucide želěli, da si sačuvaju dèržavu, to bi se bili morali čisto iztočnim načinom

vladanja Azijcem sve više i više priljubljivati; nu oni nisu htěli tim pravcem udariti, nego su zamislili, da će Aziju s Europom spojiti i u njezinoj sredini macedonsko-gèrčku vladu uvesti: s toga su gradili na zapadnoj strani svojih dèržavah nove gradove, u kojih su, zametajuć svoje prave podložnike — Azijce —, same Gèrke i Macedonce oko sebe kupili. Takovo postupanje morade im odtudjiti iztočne narode. Daleki sěvero-iztok (Parthija i Baktrija) odpade za kratko vrěme (250); vladaoci na sěveru Male Azije (u Bithyniji, Paflagoniji, Pontu i Kapadociji), kojih niti Alexander nije svladao, odèržaše se u neodvisnosti i razširiše medje svojih pokrajinah, pače isti gèrčki satrapi (kao n. p. u Pergamu) iznevěriše se oslabljenim i razkošnim Seleukovim naslědnikom i posvojiše one strane Male Azije, koje još nisu bile pale pod egipatsku vlast. — Da ne bi za *Antiocha III. Velikoga*, propala bi bila Syrija prije reda; nu ni njemu nepodje za rukom, da joj pribavi one medje, koje je imala za pèrvih Seleucidah; medjutim dobi on ipak natrag Coelesyriju, Foeniciju i Palaestinu. Kada je htio, da opet posvoji one strane Male Azije, koje su bili njegovi predšastnici izgubili (a Egiptjani i Pergam dobili), stadoše mu Rimljani na put. Porodivši se zbog toga rat (v §. 84.) ote mu pol Male Azije i dade podjedno priliku satrapom Velike i Male Armenije, da se od Seleucidah čisto odmetnu. — *Antioch IV. Epifan* prouzroči proganjanjem judejske věre odpadnutje Judejah g. 167. Medju njegovimi naslědnici porodi se više kèrvavih borbah o naslědstvo, koje su tim groznije postajale, čim su se više Rimljani u nje měšali. Ovimi nutarnjimi nemiri běše dèržava tako oslabljena, da su joj Parthi mogli sve pokrajine oteti; napokon osvoji Cnejo Pompej g. 64 i samu Syriju i učini ju rimskom pokrajinom.

Isto tako predobiše Rimljani i one dèržave, koje su bile od Syrije neodvisne, ili su se od nje odmetnule; samo se odèrža Parthija i Baktrija, koje su poslě činile *jednu* dèržavu.

Palaestina bijaše a) iz početka sada pod *egipatskimi*, sada pod *syrskimi kraljevi.* Prigodom razděljenja Alexandrove dèržave zapade ona syrskomu naměstniku, nu malo kašnje ju osvoji Ptolomej I. Kada se je Antioch Veliki zaratio s Egiptom, prestupe Židovi rado na njegovu stranu, jer im nije bilo moguće podnositi egipatsko gospodstvo, te tako ostanu (od g. 203) pod syrskimi kraljevi sve do Antiocha IV. Epifana, koji je svojim postupanjem prouzročio, da su se od njega odmetnuli. Medju Židovi naime bijaše ono vrěme jedna stranka, koja se je gèrčkim običajem sve više priljubljivala, i Antioch predade toj stranci veliko svetjeničtvo i htěde, da i ostali Židovi, koji su se još dèržali stare svoje věre, poprime gèrčko bogoštovlje. Nu ovi nehtědoše odstupiti od svoje věre, nego se skupiše oko svetjenika Matathije i njegovih pet sinovah, a po imenu oko sina mu Jude Makkabeja, i oslobodiše se pod predvodničtvom ovih muževah od syrskoga jarma.

b) Za *Makkabejacah* (167—39.) Do četèrdeset godinah (167—130) morahu se Židovi boriti za svoju slobodu, i u tom im dobro dodje, što su onda u Syriji bile ljute domaće borbe, koje su njihove neprijatelje prěčile, te se nisu mogli svom snagom na nje oboriti.

Nu i medju Židovi nastade nutarnji razdor. Uplivom hellenizma běše se stvorila medju njimi jedna tako zvana prosvětjena stranka, *Sadducejah* naime, koji su se dèržali samo slova zakona, te su zametavali ugled novih zakonoslovacah, *Farizejah*, i njihovo tumačenje zakona (tradiciju). Ova razpra medju timi strankami (a

nipošto slědbami) imaše poslědicom gradjanski rat. Obě stranke zvahu Rimljane u pomoć; Pompej dodje drage volje u Palaestinu (63), osvoji Jerusolim i predade veliko svetjeničtvo vodji farizejske stranke, Hyrkanu II. Od to doba bijaše Palaestina pod rimskom zaštitom, za koju je morala Rimljanom svake godine něšto plaćati. Buduć da se Hyrkan nije ništa brinuo za Judeu, zato bude ona pověrena Idumejcu Antipatru, za koga se je Caesar vèrlo zauzimao. Antipater predade Galileu svomu istom petnaest godinah staru sinu *Herodu*, koji se je u njoj pomoćju Rimljanah uzpèrkos svemu navaljivanju Farizejah odèržao, te je poslě bio od rimskih triumvirah *kraljem judejskim* imenovan.

c) Za *Herodijanacah* (39 pr. Is. — 70 po Is.) Buduć da je *Herod Veliki (!)* kao od tudjinacah narinuti kralj svim strogim Židovom mèrzak bio, to se mogaše on na prěstolju dèržati do 37 godinah uzza svu svoju okrutnost samo tim, što se je čvèrsto Rimljanah dèržao i što je stare židovske običaje i uredbe rušio. Predstražnje godine njegova kraljevanja i 4. (?) prije početka našega računanja godinah rodi se u Betlemu *Isukrst, spasitelj světa*. Nakon kratka kraljevanja trijuh Herodovih sinovah běše Judea s rimskom pokrajinom Syrijom sdružena, ali tako, da je i nadalje dobivala svoje osobite prokuratore, medju kojimi je najbolje poznat Pontij Pilat, za koga je Isus naučao i umro g. 33. Bezdušni prokuratori ugnjetavahu Židove tako, da su se oni g. 66 proti Rimljanom pobunili, ali u zao čas po se; Tito dodje s velikom vojskom i razori g. 70 nutarnjom neslogom oslabljeni Jerusolim. Veli se, da je tom prilikom poginulo do 1,100.000 Židovah, koji su se ondě bili sakupili, da paschu svetkuju.

Kada je car Hadrijan na onom městu, gdě je něgda Jerusolim bio, jednu naselbinu utemeljivao i hram kapitolinskoga Jupitra

gradio, ustanu Židovi (133) još jedan put na oružje; tom prilikom pade ih opet do pol milijuna, a Aelia capitolina bude ipak sagradjena. — Razsulo Židovah.

§. 60.

Egipat 323—30.

Egipat doživi za pèrva tri *Ptolomeja* (s pridëvkom: Lagi ili Soter, Filadelf, Euerget, od 323—221) novu dobu svoga cvëtanja. Oni predobiše Foeniciju, Palaestinu, Coelesyriju, Cypar, a do najveće vanjske moći dodje Egipat za Ptolomeja III., jerbo je on imao na zapadu Cyrenu, a na sëveru najvažnije luke na južnoj i zapadnoj obali Male Azije, nëke gradove u Thraciji, morda dapače i Cyklade, na jugu napokon jedan dio Aethiopije. Alexandrija bijaše to vrëme središtem svëtovne tèrgovine i ujedno gèrčkih znanostih i umëtnostih. S Ptolomejom IV. (Filopatrom) poče dèržava bèrzim korakom padati: kraljevi predavahu svoje poslove svojim ljubimcem, a sami življahu u razkoši i razpuštenosti, izvanjske pokrajine stadoše jedna za drugom odpadati (v. §. 59), a u kraljevskoj se obitelji radjahu borbe o krunu, koje su Rimljanom jedva dočekanu priliku pružile, da i ondë rëše svojom moćnom rëčju sudbinu kraljevah. Rimljani postaviše kraljicom Kleopatru, a po njezinoj smèrti učiniše Egipat svojom pokrajinom g. 30. (v. §. 96. 97).

§. 61.

Naobraženost macedonske dobe.

U Macedoniji se udomaći gèrčka naobraženost još prije Filipa II., a u Syriju i Egipat predje s macedonskom vladom. Pësničtvo, govorničtvo i lëpe umët-

nosti propadahu u ovoj dobi, ali se zato *znanosti* dalje razvijahu, osobito pako u Alexandriji. Iz ove je dobe glasovit u mathematici Euklid, u zemljopisu Eratosthen, a u gramatičkoj znanosti Zenodot i Aristarch, od kojih je svaki svoju znanost sustavnim načinom obdělavao. Doba Ptolomeja II. Filadelfa bijaše dobom cvětanja alexandrinske naučnosti.

Glavna térgovačka skladišta bijahu u Rhodu i Alexandriji. Za olakšanje tèrgovine medju Indijom i sredozemnim morem sazidaše Ptolomeji na arapskom zalěvu više gradovah, kao što je Arsinoe, Berenike i Myos Hormos. Nasuprot se čini, da je Ptolomejom II. zavèršeni prokop (Neka) iz cèrvenoga mora u Nil bèrzo bio zapušten, jerbo sěverni dio arapskoga zalěva imade preveć klisurah.

III. Rimljani.

a) Zemljopis Italije.

§. 62.

Zemljopisni pregled stare Italije u obće.

Po svojem *obsegu* děli se Italija na: 1) *gornju* ilitì kontinentalnu, koja dublje zasiže u europejsko kopno nego li druga dva poluotoka južne Europe, 2) *srednju*, koja se može smatrati kanoti truplo bez mnogih članakah, i 3) *dolnju*, koja je većma člankovita sa znatnih zarezah morskih na zapadu, a osobito s dubokoga prodiranja tarentinskoga zalěva nu jugu.

Po *povèršju* svojem pako děli se Italija na: 1) *italsku nizinu* iliti ravnicu rěke Pada, koju na zapadu i na sěveru okružuju *Alpe*, a na jugu manje visoki i stèrmi *Apennin*, dočim je na iztoku otvorena prama moru, te dobiva obilne vode od dvě glavne rěke i od njihovih pritokah, zatim od prokopah i od četiri veća jezera.

2) Na *italski poluotok*, kojim se po cěloj njegovoj dužini proteže Apennin.

S *Alpah* dobiva italska nizina dvě *glavne rěke*: *Padus* i *Athesis*.

1. *Padus* (Pad, Po) izvire u zapadnih Alpah, protiče italsku nizinu u njezinu najvećem prostranstvu (od zapada prama iztoku) i prati južno podnožje Alpah skoro uvěk u jednakoj oddaljenosti od njih. On prima u se sve vode, što ih zapadne Alpe šalju na iztok, centralne na jug, i sěverni Apennin na sěver, izuzam jedinu Ečavu, koja mu se samo približi, nu nespoji se s njim.

Pad dobiva od Alpah i od Apennina trideset pritokah, kojih je mulj njegovo korito po malo poviš priležeće nizine uzdigao, te se ona mora braniti sve višimi nasipi. Najznatniji pritoci jesu: a) s Alpah: *Ticinus* (s. Tessino, — pèrva poběda Hannibalova 218), *Addua* (s. Adda) i *Mincius* (s. Mincio). Svi ovi pritoci protiču znatnija sěverotalijanska *jezera* (lacus *Verbanus* iliti Lago Maggiore, lacus *Larius* ili Lago di Como, i lacus *Benacus* ili Lago di Garda), te se iz njih spuštaju do Pada; b) s Apennina: *Trebia* (Hannibalova druga poběda 218.) Isto tako kao što ostale tri velike alpinske rěke (Rajna, Rhone, Dunav) tvori i Pad u področju svoga uštja mnogotračnu deltu, koja je samo za rižu sposobna, a zbog svoga nezdrava zraka nemože biti napučena.

2. *Athesis* (Ečava) provaljuje kod Verone u lombardezku ravnicu i izlěva se u jadransko more.

Apenninski potoci. Budući da se Apennin neuzdiže do področja věkovita sněga, zato imadu potoci, koji tu izviru, veliku stranu godine po malo vode, dapače něki lěti čisto i presahnu. Oni izmedju tih potokah, koji izviru na iztočnoj strani, imadu kratak, ali bèrz, něgda i derući tek; potoci pako na zapadnoj strani, a po ime: *Arnus* i *Tiberis*, imadu dalji tek i više vode.

Tiber, najznatniji potok pravoga poluotoka, nosi istom několiko miljah povèrh Rima male ladjice. Kod Ostije se děli na dva traka, od kojih samo sěverni brodove nosi.

Razděljenje.

A. *Gornja Italija* obsizaše one pokrajine, kojih nisu Rimljani prije konca republike k Italiji brojili, a to jest: 1. Liguria, 2. Gallia cisalpina, 3. zemlja Venetah i Karnah i poluotok Istria.

B. *Srednja Italija*, koju Apennin na dvě pole dělì, od kojih svaka ima tri pokrajine, a te jesu: a) na zapadnoj strani: 1. Etruria, 2. Latium, 3. Campania; b) na iztočnoj strani: 1. Umbria, 2. Picenum, 3. Samnium.

C. *Dolnja Italija* imaše četiri pokrajine, i to: a) na zapadnoj strani: Lucaniju i Bruttium; b) na iztočnoj strani: Apuliju i Calabriju.

D. *Otoci:* Sicilia, Sardinia, Corsica; osim toga više manjih otokah.

§. 63.

Gornja Italija.

1. *Liguria* iliti primorje na ligustičkom zalěvu, dopiruć na sěveru do Pada; glavni grad *Genua*, poglavito tèrgovačko město Ligurah.

2. *Gallia cisalpina* ili togata; Pad ju děli na dvě strane, na *cispadanu* s gradovi: *Parmom*, *Mutinom* (Modena, bitka 43), *Bononijom* (Bologna) i *Ravennom*, i na *transpadanu* s gradovi: *Augusta Taurinorum* (Turin), *Mantuom* i *Veronom.*

3. *Zemlja Venetah* Ečavi na iztoku, medju Alpami, dolnjim Padom i jadranskim morem, s gradom: *Pataviom* (Padua). Počam od Augusta spadaše još ka gornjoj Italiji: a) zemlja *Karnah* s gradom *Aquilejom* i b) *Istria* s gradom *Tergestom* (Tèrst).

§. 64.

Srednja Italija.

1. *Etruria.* U toj pokrajini, koja leži medju Apenninom, Tibrom i morem, stanovahu sa centralnih Alpah nadošli Etrusci, koji su se svojimi znanostmi, umětnostmi i tèrgovinom medju starodavnimi narodi proslavili. Došavši u Etruriju sagradiše oni 12 većih gradovah, od kojih je svaki svoj poveći kotar imao i u njem po několiko manjih gradovah, a vladan je bio od svoga kralja. Najznamenitiji medju onimi većimi gradovi bijahu ovi: *Veji*, *Tarquinii*, *Clusium*, *Perusia* (s. Peruggia, bitka 309), koji su ležali po današnjem pustom i samotnom predgorju apenninskom, komu se vulkanska narav poznaje po izgorělih rigalih, koja se danas prikazuju kao jezera (kao što je Trasimenus, bitka 217).

2. *Latium.* I ova pokrajina imade kao i Etrurija, od koje ju děli dolnji tek Tibra, predgorjah apeninskih (albanska i sabinska gora) s jezerskimi kotlinami (albansko jezero) i prostranih močvarnih predělah (pomptinska močvara). Gradovi *Latinah*: a) *Rim* (Roma) něgda na lěvom brěgu Tibra, na sedam brežuljakah, od kojih su Capitolinus, Aventinus, Caelius i medju njimi ležeći Palatinus sasvim za se stojeći i dolinami odděljeni bregovi, dočim se Esquilinus s Viminalom i Quirinalis na iztoku u visočinu sdružuju; k tomu dodje od Aurelijanovih vremenah Collis Hortorum (Monte Pincio) i s onu stran Tibra Janiculum.

Na *Capitolinu*, najmanjem od sedam rečenih brežuljakah, bijaše hram, koji je Tarquinij Prisko podigao na čast Jupitru capitolinskomu, i koji je po tri puta izgorio (84 pr. Is., 69. i 80. po Is.), te ga je napokon Domicijan po četvèrti put sagradio nikada prije nevidjenim velelěpjem. Na podnožju Capitolina bijaše *Forum Romanum* (s. Campo Vaccino) s govornicom (rostra). Tu nisu dèržane samo na-

rodne skupštine i sudovi, nego takodjer i borbe gladijatorske. Curia Hostilia, koju je Tullo Hostilij za senatske sědnice ustupio, izgori onom prigodom, kada je sažgano mèrtvo tělo Clodijevo, te Octavijan sagradi za senat Curiju Juliju. Na *Palatinu* bijaše od Augustovih vremenah dvor carevah, koji je bio za njegovih naslědnikah više putah raširivan, dok nije napokon Neron poslě požara neizměrnom razsipnoštju sagradio zlatnu kuću (domus aurea), koja je obuhvatjala ne samo cio Palatin, nego i jedan dio Esquilina.

U dolini medju Palatinom i Aventinom sagradi Tarquinij Prisko pèrvo i najglasovitije tèrkalište (*Circus maximus*), koje je s početka bilo sasvim prosto, te je istom u dobi carskoj onako velelěpo uredjeno. Ona velika ravnica, štono se proteže od Tibra do obronakah Capitolina, Quirinala i Pincija, zvaše se *Campus Martius*, gdě su se sve do konca republike dèržale vojničke i gymnastičke věžbe, pak i velike narodne skupštine; od Caesarovih vremenah pako běše sagradjeno na onoj strani, koja je gradu najbliže, množtvo veličanstvenih sgradah (Agrippin Pantheon, Augustov Mausoleum itd.) Na toj ravnici bijaše i Pompejovo kazalište (za 40.000 gledalacah), i Curia Pompeji, gdě je Caesar umoren. — Osim toga bijaše još mnogo slavolukah (od kojih su još sačuvani: Titov, Septimija Severa i Constantinov), kupalištah, portikah, basilikah (koje su s početka rabile za tèrgovinu, a poslě i za sudove), obeliskah, kipovah, vodovodah iliti aquaeduktah, kloakah itd. Najbliža okolica grada Rima, osobito pako uzza 16 na sve strane vodećih umětnih cestah, bijaše pokrivena bezbrojnimi villami, perivoji itd. — Toli pod gradom, koli na cesti, zvanoj Via Appia, bijahu katakombe.

b) Od ostalih gradovah latinskih ležahu na obali: 1) *Ostia*, rimska luka, već Ankom Marcijem na uštju Tibra utemeljena, 2) *Laurentum*, stara prěstolnica Latinah, i 3) *Lavinium*; na albanskih gorah: 1) *Alba longa*, 2) *Tusculum* (nedaleko sadanjega Frascata), 3) *Gabii*; na zapadnom obronku sabinske gore: *Tibur* (s. Tivoli), najdraže prebivalište odličnih Rimljanah, i *Praeneste* (s. Palaestrina).

Nelatinski narodi u Laciju: 1) *Rutuli*, nedaleko od morske obale, s gradom *Ardeom*. 2) *Hernici*, sabinskoj gori na jugu. 3) *Aequi*, na jugo-iztočnoj strani sabinske gore. 4) *Volsci*, s obě strane pomptin-

skih močvarah, na kojih je zapadnoj strani ležao grad *Antium* i *Terracina* (ili Anxur), a na sěvernoj *Suessa Pometia*, na iztočnoj napokon *Arpinum* (rodno město Marijevo i Ciceronovo).

3. *Campania* (od Lirisa do Silara). Na dolnjem Vulturnu i na napuljskom zalěvu prostire se vèrlo plodna ravnica, u kojoj se pokazuje najbujnija vegetacija južne prirode. Cěla obala na napuljskom zalěvu sastojaše tako rekuć od jednoga jedinoga grada, tu bo bijaše: kupalište *Bajae* (nedaleko od Lacus Lucrinus, iz koga se je g. 1538 Monte Nuovo podigao), *Puteoli* (s. Pozzuoli), *Parthenope* ili *Palaepolis*, stari grad *Neapola*, *Herculanum* ili Herculaneum, *Pompeji* (oba potonja g. 79 po Is. od Vesuva zasuta) i *Surrentum* (s. Sorrento). — U nutrinji ove pokrajine bijahu *Capua* (na Vulturnu) i *Nola*, koje su Etrusci prigodom svoga naseljenja posvojili, a poslě Samnitjanom pustiti morali.

4. *Umbria*, Rubikonu na jugu, s obě strane srednjega Apennina, dopirući na zapad do Tibra, a na iztok do obale jadranskoga mora, na kojoj su bili gradovi: *Ariminum* (s. Rimini) i *Sena Gallia* (s. Sinigaglia), někadanji glavni grad senonskih Gallah; u nutrinji pako bijaše *Sentinum* (poběda Rimljanah nad Samnitjani 295.)

5. Primorska pokrajina *Picenum* s gradom *Ankonom*.

6. *Samnium*, na obě strane Apennina, koji se ovdě uzpinje (u Abruzzah) do najveće visine (do 9000′), s gradovi: *Beneventum* (bitka 275) i *Caudium* (bitka 321).

§. 65.

Dolnja Italija ili Velika Gèrčka.

1. *Lucania*. Gradovi: *Heraclea* (bitka 280) i *Sybaris*, a pošto je ovaj bio razoren (510), sagradiše Athenjani na blizu *Thurii* (446).

2. Gradovi *Bruttah*: *Croton* (Pythagorina škola), *Rhegium* (s. Reggio), *Consentia* (Alarichov grob u Busentu).

3. *Apulia* ima najznatniju primorsku ravnicu na iztočnoj strani Apennina, i uslěd toga takoder najznatniju apenninsku rěku na toj strani, Aufid naime. Gradovi: *Luceria*, *Asculum* (bitka 279), *Cannae* (bitka 216) i rimska naselbina *Venusia*.

4. *Calabria*, jugo-iztočni poluotok (od vremena byzantinskoga gospodstva naziva se Calabrijom jugozapadni poluotok). Gradovi: *Brundusium* (odakle su se obično u Gèrčku prevažali) i *Tarentum*, najveće tèrgovište i ujedno město najznatnijih tvornicah.

§. 66.

Otoci.

1. *Sicilia* (Τρινακρία). Ovaj za starodavnih vremenah lěpo obdělani i izvanredno napučeni otok děli od italskoga poluotoka sicilsko ždrělo (fretum Siculum), u kojem se sastaju dvě struje sredozemnoga mora i čine dva vèrtloga: Scyllu i Charybdu. Sěvernom stranom toga otoka proteže se produženi Apennin, te se prama sěveru naglo k moru spušta, dočim se na jugu k njemu pridružuju brežuljaste visi, koje skoro sav ostali otok izpunjuju, te se prama južnoj i iztočnoj obali po malo spuštaju. Vulkansko zemljište na iztočnoj obali, gdě se *Aetna* (Mongibello) preko 10.000' nad more uzvisuje, jest najplodnije na cělom otoku. Gradovi: a) na iztoku: *Messana* (prije naseljenja Messenjanah Zankle, a sada Messina) i *Syracusa* (s. Siragossa); b) na jugu: *Agrigentum*; na zapadu i na sěveru: *Lilybaeum*, *Segeste* ili *Egesta*, *Panormus* (s. Palermo).

Sicilija je sa tri strane okružena skupovi pomanjih ostrovah: na sěveru su joj (11) *insulae Aeoliae* ili *Vulcaniae* (s. liparsko ostrovje; najveća Lipara); na zapadu *Aegates* (s. ostrovlje aegadsko); na jugu Melite (Malta).

2. *Sardinia*, koja je medju svimi italskimi otoci najdalje od kopna oddaljena; iztočna joj je strana nepristupna i bez pristaništah. Glavno město *Caralis* (Cagliari).

2. *Corsica* s gradom *Alalijom* na iztočnoj obali (kašnje *Aleria*).

b) Pověst Rimljanah.

Pèrvo doba.

Rim za kraljevah (753—510).

§. 67.

Priča o postanku Rima.

Po razorenju Troje poběgne Aenea sa svojim otcem Anchisom, sa sinom si Askanijem i s několiko věrnih Trojanacah, te dodje nakon mnogih nepogodah u Italiju i sagradi Lavinij, a sin mu Askanij utemelji po njegovoj smèrti Albu longu.

Priča o Aenei. Po izreci proročišta, koju je na Delu dobio i koju mu je Anchis protumačio, htěde se Aenea sa svojom družbom nastaniti na Kreti, ali buduć da mu je družba na tom otoku s bolestih i žara mnogo stradala, zato ga ostavi i uputi se po opomeni domaćih bogovah, koja mu je u snu učinjena, prama Italiji. Nakon mnogo tumaranja i stradanja doplovi u Siciliju, gdě Anchis umre. Na to posla Junona, stara neprijateljica Trojanacah, novu buru, koja mu je bacila brodove na karthažku obalu. U Karthagi primi ga kraljica Didona (Dido), i on tu ostane, dok mu nije Jupiter zapovědio, da podje u Italiju. Poslušavši višu zapověd ostavi Karthagu i dodje sretno u Italiju, a po imenu u preděl Latina, kralja u Laurentu, koji mu je slěd proročanstva svoju kćer Laviniju

za ženu dao. To uvrědi rutulskoga kralja Turna, komu je Lavinija već prije za ženu bila obećana, i zato udari on, bivši još podboden od Junone, na Aeneu i Latina. Dok je Aenea tražio pomoći od poglavice Arkadjanah Evandra, koji se je bio naselio na bregovih Tibra, navali Turno u njegovoj odsutnosti na trojanski tabor, nu bude suzbijen, a trojanske brodove sačuva od požara Jupiter, pretvorivši ih u nymfe. Po Aeneinu povratku ponovi se borba više putah, nu napokon ubi trojanski junak svoga takmaca.

Četèrnaesti albanski kralj, *Amulij* po imenu, protěra svojega brata Numitora, sina mu ubije, a kćer Reu Silviju dade medju vestalinke. Rea dobije s Martom dvojke, *Romula* i *Rema*. Amulij dade ovu děcu u Tiber baciti, ali ona budu slučajno spašena i od jedne vučice dojena, dok ih nije něki pastir (Faustul) našao i svojoj ženi (Acci Larenciji) na odgojenje predao. Kada su děca ponarasla, ubiju Amulija i postave na prěstolje Numitora, koji im je zato poklonio jedan preděl, da si na njem grad sagrade. Bratja se nemogoše složiti, gdě da grad grade i kako da ga imenuju, zato odrediše, da će rěšenje svoje prepirke ostaviti višemu znamenju. Kada su sěli, da to znamenje motre, ukaže se Romulu, 12 jastrebovah, te tako běše razpra po njega dobro rěšena. Kašnje ga uvrědi Remo, rugajući se nizkim zidinam novoga grada, i to ga tako razjari, da je svojega brata ubio (753).

§. 68.

Pèrva četiri kralja 753—616.

1. *Romul* (753—716 ?). Da svomu novomu gradu stanovnikah pribavi, oglasi Romul, kako priča veli, da će kod njega svatko biti dobro primljen, neizuzimajući niti běgunce, zločince, prognanike i utekle sužnje. Kada se je tim načinom mužkaracah zadobavio, pozva on su-

sědna plemena, da se s njegovimi podložnici žene, ali te ponude nehtěde nitko primiti. Vidivši, da se tako neće zadobaviti ženah, odluči, da će si pomoći prevarom. U to ime pozove svoje susěde, Latine i Sabinjane, na něku svečanost, i tom prilikom otme si svaki Rimljanin po jednu Latinku ili Sabinjanku. S toga nastade *rat* ponajprije sa tri povrědjena grada, koji su bili redom nadvladani, a poslě sa *Sabinjani*, kojih je kralj Tito Tacij Tarpejinim izdajstvom zauzeo capitol. Dalje vojevanje zaprěčiše same ugrabljene děvojke, i nakon toga zaključiše Rimljani i Sabinjani, da će se u *jednu dèržavu* sdružiti, i to tako, da bude u věću 100 Rimljanah, a isto toliko Sabinjanah i da saveznom dèržavom upravljaju kraljevi obajuh narodah. — Romul běše, káo što su Rimljani pričali, prigodom pomèrčine od boga Marta u nebo odveden, a narod ga štovaše poslě kao boga Quirina. Nakon interregna od jedne godine izaberu Rimljani kraljem zeta Tita Tacija, a Sabinjanina rodom

2. *Numu Pompilija* (715—672). Ovaj kralj nastojaše o tom, da rimsku dèržavu učvèrsti uredjenjem svetih običajah věre, bez koje nemože stajati nijedna dèržava. To mu i podje za rukom, kao što priča pripověda, i to tim lašnje, buduć da je sve vrěme njegova kraljevanja mir vladao.

Da narod što više obljubi njegove naredbe, pozivaše se Numa na nymfu Egeriju, koja da mu saobćuje volju bogovah.

Věra rimska, koje se uredjenje Numi pripisuje, imaše dvojaki temelj; ona postade naime od onih nabožnih nazorah, koje su imali Latini i Sabinjani. Nu i susědstvo Etruskah neostade bez upliva, a naročito su obredi većom stranom od njih posudjeni.

Numa uze tri poglavita božanstva: *Jupitra*, *Marta* i *Quirina*, kojim je na čast uveo svetjenički sbor *flaminah*,

koji su im žèrtve prinosili. Za službu božice *Veste* odredi on šest *vestalinskih děvicah; Janu*, bogu svega početka u prostoru i u vremenu, sagradi hram, koji je bio otvoren samo u ratno vrěme. Osim toga uvede on za obavljanje različitih bogoslužnih dělah još slědeće sborove: 1. *Pontifices*, kojih je načelnik bio nazivan pontifex maximus i koji su imali nadzirati sve bogoštovlje i koledar uredjivati, 2. *Augures*, koji su motrili let pticah i razne znakove na nebu, 3. *Fetiales*, koji su morali čuvati ugovore sa susědnimi narodi i na to paziti, da se nepovrěde običaji, kojih se je valjalo dèržati kod navěštjanja rata ili sklapanja mira, 4. *Salii*, koji su čuvali Martov štit, koji je s neba pao (i 11 drugih prema njemu načinjenih), te su bogove slavili pěsmami i igrom.

Blogoslužje sastojaše kao što i kod Gèrkah iz molitvah, žèrtvah i blagdanah; žèrtve pako bijahu kèrvne i nekèrvne. — Mnogo se dèržaše do toga, da se budućnost saznade; u tu svèrhu bijahu uvedeni ne samo *auguri*, koji su proricali iz leta pticah i iz znakovah na nebu, nego još i *haruspices*, koji su u isto ime pregledavali utrobu ubijenih životinjah.

3. *Tullo Hostilij* (672—640). On bijaše Latinjanin. Za njegova se vladanja *zaratiše* Rimljani *s Albom longom*, glavom latinskoga saveza, i to zbog toga, jerbo su Albanci na rimskom, a Rimljani na albanskom zemljištu plěnili. Kada su već obě vojske na bojno polje došle bile, predloži albanski diktator Mettij Fuffecij, kao što priča pripověda, da si svaka strana izabere po tri junaka, pa da oni na junačkom mejdanu rěše sudbinu boja. Rimljani si izaberu tri Horacija, Albanci pako tri Curijacija (trojci, děca dvijuh sestarah). Horaciji odèrže pobědu. Rimski slavodobitnik ubije, kući se vratjajuć, svoju vlastitu sestru, koja je oplakivala jednoga od nadvladanih Curijacijah kao svojega zaručnika, i zato bude

na smèrt odsudjen, nu otac mu namoli Rimljane (provocatio), te su mu život poklonili. Albanci budu uslěd svega toga prisiljeni priznati pèrvenstvo Rima. Kašnje pobuni Mettij Fuffecij *Vejentince* i *Fidentince* proti Rimljanom, obećavši im, da će u bitci sa svojom vojskom k njim preći; nu za vremena opazi Tullo njegovu naměru i dade ga poradi toga razsěći na četvero, Albu pako razori i stanovnike joj preměsti u Rim. Pèrvenstvo Albe nad latinskimi gradovi predje sada na Rimljane.

4. *Anko Marcij* (640—616), Sabinjanin, sin Numine kćeri. Svojim čeětjim navaljivanjem na rimsko zemljište dadoše *Latini povod ratu*, u kojem su im Rimljani četiri grada oteli i stanovnike im u Rim preměstili. Stanovnici tih nadvladanih gradovah běhu uvèrštjeni medju *plebeje*, koji nisu s *patriciji*, t. j. s pèrvimi stanovnici Rima, jednakih pravah imali. Anko utemelji pristaništni grad Ostiju, da si tim načinom osěgura vlast nad uštjem Tibra.

§. 69.

Najstariji ustav Rima.

Stanovničtvo Rima bijaše sastavljeno od tri prije neodvisne obćine, koje se zovu: *Ramnes, Tities* i *Luceres*. Pèrvi bijahu potomci izvornoga pučanstva rimskoga; drugi bijahu potomci s Titom Tacijem u Rim nadošlih Sabinjanah; a kakova su porěkla bili Luceres, to je neizvěstno. Svaka od tih obćinah sačinjavaše jednu *tribus* oliti obćinu; svaka tribus bijaše opet poděljena na deset *kurijah*, a svaka kurija na deset plemenah iliti *gentes*. Svako pleme sastojaše od više obiteljih, koje su potekle od jednoga zajedničkoga praotca. Tko je spadao u jednu od tih obiteljih, uživaše prava pravoga *gradjanina* (patricius). Nu osim tih gradjanah bijaše u Rimu jošte i

drugoga stanovničtva. Neobazirući se ovdě naime na robove, kojih se je i u Rimu nalazilo kao što u svagdě starom světu, bijaše tu tako zvanih *klientah*, koji su stajali pod zaštitom pravih gradjanah kao svojih *patronah*, te su po tom imali za se obranu zakonah i mogli su teći gibiva dobra, ali nisu mogli vèršiti političkih pravah. Oni potekoše po svoj prilici od ljudih na slobodu puštenih i od stranacah, koji su se u Rimu naselili. K njim dodjoše kašnje jošte *plebeji*. Oni bijahu slobodni i uživahu zaštitu zakonah bez posredničtva kakova patrona; nu niti oni neimadijahu političkih pravah. Plebeji bijahu ponajvećom stranom pridošlice; naročito pako veli se, da je Anko Marcij znatan broj Latinah u rimsku dèržavu primio, te im naznačio plebejski položaj.

Najvišu vlast u děržavi izvèršivaše *kralj*, koji je do toga dostojanstva dolazio putem *izbora*. Kralj bijaše najvišim *sudcem*, velikim *svetjenikom* i *vojvodom* u ratu. Njemu po boku bijaše *věće* (senatus), koje ga je imalo svojim savětom pomagati. To věće naraste kašnje (za Tarquinija Priska) do 300 členovah, po jedan naime od svakoga plemena (kojih je bilo 300 na broju). Kralj trebaše privoljenje naroda, kadgod se je radilo o stvaranju novih zakonah, iliti o navěštenju rata. Skupštine naroda nazivahu se *comitia* i bijahu poděljene na tri kurije (odatle comitia curiata). Članovî tih narodnih skupštinah bijahu medjutim samo patriciji.

§. 70.

Dalj'i kraljevi.

5. *L. Tarquinij Prisko* (616—578). Priča ga zove sinom někoga Bacchijade (Demarata), koji je bio iz Korintha u Tarquinije preběgao. Došavši u Rim, postane

on tutorom Ankovih sinovah, a po njegovoj smèrti bude kraljem izabran. Tako dakle prestade stari običaj, po kojem su kraljevi bili izměnice birani izmedju Sabinjanah i Rimljanah. Tarquinij zavèrši Ankom započeto osvojenje Lacija. I njegove su gradnje važne: on dade naime načiniti tako zvane kloake, a u onoj dolini, koju je tim izsušio, napravi forum i circus maximus. On nastojaše takodjer oko *razvitka ustava* rimske dèrzave, naročito pako s tom naměrom, da se pravednije uredi stanje plebejah. U to ime běše patricijat poděljen 300 najodličnijim plemenom plebejskim, koja su bila pridružena kao *minores gentes* k starim patricijskim pod imenom Ramnes, Tities et Luceres secundi. On umnoži takodjer *senat* na 300 članovah. Njega dadoše ubiti Ankovi sinovi, koji su kušali, da uvedu naslědno kraljestvo; nu ipak postade Tarquinijevim naslědnikom zet mu

6. *Servij Tullij* (578—534). Ovaj kralj učvèrsti vèrhovno gospodstvo Rima nad latinskimi gradovi, sagradivši u Rimu na Aventinu savezni hram božici Diani. Isto tako zavèrši on i grad Rim, spojivši s njim još brežuljke Esquilinus i Viminalis, te opasavši svih sedam brežuljakah četverouglastim zidom.

Drugo njegovo znamenito dělo bijaše *novi ustav*, zbog kojega ga je potomstvo uzporedjivalo kralju Numi: jer kao što je ovaj bio početnik bogoslužju i svetjeničkomu redu, tako je Servij bio početnik novomu gradjanskomu redu i javnomu pravu.

Reforma ustava.

Čim je više rasao broj plebejah, tim se većma pokazivaše potreba, da se stari ustav svèrsi shodno proměni. Kao što je u Atheni puk zahtěvao stanovita prava, te ih je napokon i stekao, tako isto zahtěvahu i ovdě plebeji něko političko izravnanje s patriciji. Da se to

prema potrebi izvede, upotrěbi Servij Tullij takov način, koji je mnogo sličan Solonovu postupku. On poděli naime sav narod po imetku na *razrede* (klase), a ove opet na 193 *centurije*, te po tom odluči, koliko će tko upliva imati u javne poslove. Nu pri svem tom ostadoše ipak patricijem pridèržana jošte něka prava.

One 193 centurije sastojahu:

I. iz 18 konjaničkih centurijah, koje su sačinjavali najbogatiji patriciji i plebeji;

II. iz 170 pěšačkih centurijah. Od tih sačinjavahu

1.	oni, koji su imali najmanje	100.000	assah imetka,	80 centurijah.
2.	„ „ „ „ „	75.000	„ „	20 „
3.	„ „ „ „ „	50.000	„ „	20 „
4.	„ „ „ „ „	25.000	„ „	20 „
5.	„ „ „ „ „	12.500	„ „	30 „

Izvan tih razredah bijahu 4 centurije kovačah i tesarah i sviračah; a kašnje dodjoše još k njim kao šesti razred s jednom centurijom svi oni, koji su imali imetka manje od 12.500 assah. Na taj način bijahu u svem 193 centurije. One se smatrahu u napredak temeljem za vojno ustrojstvo i za politički ustav rimske dèržave.

U narodnoj skupštini imaše svaka centurija po jedan glas. Buduć da su bogati gradjani sačinjavali najviše centurijah, premda ih nije bilo na broju najviše, zato imadijahu oni i najviše upliva na javne poslove. Patriciji, kanoti najbogatija strana pučanstva, zadèržaše dakle odlučan upliv i u *centurijatnih komicijah* (comitia centuriata), koja su sada ponajvećom stranom zauzela město kurijatnih komicijah. Buduć da su gradjani uvèrštjivani bivali u razrede po svojem imetku, zato se dèržaše svakih pet godinah nova *procěna imetka* (census), pri kojoj je morao svaki gradjanin točno naznačiti sve svoje gibivo i negibivo imanje. Sada bijahu prava i tereti u dèržavi pravednijim načinom razděljeni. Svaki gradjanin bijaše dužan u vojsci služiti od 16. do 45. godine, a

navèršivši tu dobu moraše svaki do 60. godine samo grad braniti.

I Servij Tullij izgubi život od ubojničke ruke, a naslědnikom postade mu njegov zet i ubojica

7. *L. Tarquinius Superbus* (534—510), koji se je sâm učinio kraljem i poslě sasvim samovoljno vladao. On stade narod težkimi daćami i rabotami nemilo proganjati, naročito onda, kada je gradio kapitolski hram, u koji je stavio kupljene (3) sibyllske knjige; věćnikah nesazivaše u věće, kao što su to zapovědali stari zakoni, nego ih više progna iz domovine, a něke dade i ubiti. On izvede konačno *vèrhovničtvo Rima* nad latinskim savezom. Grad Gabii, koji se je uztručavao pristupiti k savezu, veli se, da je predobio njegov najmladji sin Sexto prevarom i izdajstvom. Nadalje započe on vojevati s *Volsci* i *Rutuli*, da rimsko gospodstvo dalje prama jugu razširi, te osvoji Suessu Pomeciju i zatim stade obsědati *Ardeu;* nu prigodom obsědanja toga grada porodi se, kao što priča pripověda, medju kraljevimi sinovi i njihovim stricem L. Tarquinijem iz Collacije žestoka prepirka o krěposti njihovih ženah, uslěd česa su se razišli, da se osvědoče, što koja od tih ženah radi. Sexto Tarquinij oskvèrne Lukreciju, a ona se sama ubije, nemogavši podnositi takova prikora. Taj slučaj dade povod *ukinutju* doživotne *kraljevske vlade.* L. Junij Bruto, kraljev sestrić, pobuni i onako nezadovljni narod; Tarquinij bude sa svojom obitelju prognan i kraljevska vlada ukinuta.

Drugo doba.

Rimska republika (509—30 pr. Is.).

a) Doba aristokracije (509—366).

§. 71.

Novi ustav i rat s Etrusci.

Novim ustavom běše ponajprije uvedena proměna u najvišoj magistraturi, i to tako, da je kraljevska vlast (od koje je tada bila odděljena čast veliko-svetjenička) dana dvojici *konsulah,* koji su u centurijatnih komicijah izmedju patricijah samo na jednu godinu birani. U izvanrednih slučajevih mogaše se dati (od g. 501) podpuna kraljevska vlast bez odgovornosti jednomu najvišemu upravitelju, koji je nazivan *diktatorom;* ali taj mogaše zadèržati svoju vlast najviše šest měsecih.

Tarquinij poběgne iz Rima u Tarquinije i ondě stane osnove snovati, kako bi se opet vratio na prěstolje, nu sve bijaše zahman. Naprije skovaše njegovi poslanici u Rimu *urotu* proti novomu ustavu, ali ona bude odkrita za vremena, i Bruto odsudi urotnike na smèrt, neoprostivši ni svojim vlastitim sinovom.

Rat s Etrusci. Etrusci upotrěbiše zabunu, koja je u Rimu nastala poslě izagnanja Tarquinijevacah, da pokušaju osvojiti Lacij, koji je dělio njihov posěd u Campaniji od Etrurije. *Porsena,* kralj u Clusiju, povede proti Rimu vojsku etruskoga saveza, kojoj je Horacij Cocle prelaz preko Tibra zaprěčio. Nu pokus směloga Mucija Scaevole, da ubije Porsenu, nepodje za rukom, te se Rim morade predati i pod sramotnimi pogodbami mir učiniti; Rimljani běhu naime prisiljeni predati sve svoje oružje, ustupiti svoje zemljište na desnoj obali Tibra i staviti 20 talacah (medju timi Cloelija).

Dok su se Rimljani s Porsenom tukli, odpanu *Latini,* i zato se s njimi ponovi rat, u kojem je rimski diktator Postumij u bitci kod Regilla, kao što se veli, ranio devetdeset-godišnjega Tarquinija, koji je zatim u Cumi umro. Latini stupiše iznova s Rimljani u savez, ka komu su kašnje pristupili i Hernici.

§. 72.

Izseljenje plebejah 494 (?).

Patriciji nisu imali samo sve gradjanske i svetjeničke časti, nego su takodjer sami oni uživali dèržavno zemljište (ager publicus), i povèrh toga se obogatjivali zakupom neizravnih porezah i dobavljanjem raznih stvarih, što ih je dèržava trebala. Usuprot pako padalo je ostalo pučanstvo u sve veće siromaštvo. Plebejem je pristojalo pravo na osvojene zemlje (ager publicus), kao i patricijem, pa ipak nisu dobivali nikakova děla kod děljenja takovih zemaljah; dočim su dakle patriciji sve više širili svoja imanja (latifundia), padali su plebeji u veće i veće siromaštvo. Na to su došli još oni neprestani ratovi, koji nisu dali plebeju ni toliko časa, da bi si bio mogao obdělati svoju zemlju; i tako nije drugo ostajalo plebejem, nego da se kod lihvarećih patricijah zaduže i istu im osobnu slobodu založe. U tolikoj nevolji tražili su oni pomoći, i ta im je bila mnogo putah obrečena, ali u istinu nikada poděljena: zato *se izsele plebeji* g. 494, stojeći još u oružju nakon zavèršena rata s Volsci, na svetu goru u sabinskoj zemlji, i odatle se nisu htěli vratiti, dok im nisu patriciji po svom posredniku, Meneniju Agrippi (prispodoba o želudcu), obećali, da će im dati vlastite nepovredive odvětnike — *tribuni plebis* —, zatim da će se onim, koji nemogu platiti, dugovi oprostiti i napokon, da

će svi, koji su rad dugovah robovali, na slobodu biti pušteni.

Konsul *Spurij Cassij* nastojaše izposlovati (486), da se i plebejem dade koji dio od dèržavnoga zemljišta (ager publicus), nu plati glavom svoje nastojanje, bivši naime po svèršenom svojem službovanju obtužen, da teži za samovladom, zbog čega je bio i odsudjen na smèrt.

§. 73.

Bojevi sa susědnimi narodi.

1. *Rat s Volsci* (489?). Zavladavši u Rimu uslěd prijašnjih ratovah velika skupoća hrane, predloži patricijem Marcij Coriolan, da bi se imalo plebejem žito zahman děliti, ako se odreknu tribunata; to dočuju plebeji, i pozovu ga na svoj sud (comitia tributa), a on poběgne k *Volskom*, dobije ondě vojske, i udari s njom na Rim. Obleženi Rimljani šiljahu k njemu više poslaničtvah, da ga namole, da im grad u miru pusti, ali sve uzalud; istom onda, kada ga je njegova vlastita mati i žena za Rimljane molila, ostavi on, kako se pripověda, grad i povrati se u zemlju Volskah.

2. *Rat Fabijevacah s Vejentinci* (481—474). Rimljani zaželiše, da natrag dobiju onu stranu svoje zemlje, što su ju morali ustupiti Porseni, a osim toga nastojahu patriciji, da plebeje něčim zabave: zato bude najviše nastojanjem plemena Fabijeva (gens Fabia) rat ponovljen s Vejentinci, u kojem su svi Fabijevci (osim jednoga děčaka) poginuli (477). Pošto je na jednoj i na drugoj strani dosta ljudih palo, učinjen běše mir na 40 godinah.

3. *Rat s Volsci* doskora se opet ponovi (469), naročito pako zbog grada Ancija. *Aequi*, koji se pokazuju kao saveznici Volskah, obkole rimsku vojsku

na Algidu u albanskih gorah, nu nju spasi diktator *Cincinnat* (458?), koga su Rimljani od pluga na najviše dostojanstvo bili pozvali.

§. 74.

Borba plebejah s patriciji za jednakost gradjanskih pravah.

Decemviralno zakonotvorstvo 451 i 450. U pomanjkanju pisanih zakonah rešavahu patricijski konsuli prepirke i parbe izmedju patricijah i plebejah po svojoj volji, ili po običaju, koji se je dao svakojako tumačiti; zato zaželiše svi čestiti gradjani, da se napišu zakoni; ali se patriciji tomu dugo opirahu, nu napokon ipak privoliše i oni, da se izabere 10 patricijah, koji bi zakone sastavili i za vrěme svoga poslovanja konsularskom vlaštju dèržavu upravljali. Na svèršetku godine 451 predadoše decemviri narodu *deset zakonskih pločah* ili *tabulah*, koje su sve do carske dobe sačinjavale temelj rimskoga prava. Slabo se znade, što je tu bilo napisano; ali medju inim bijaše to odredjeno, da u buduće odsudjuju na smèrt samo centurijatna komicija. Decemviri slědeće godine (450) dodaše još *dvě ploče*; nu svojim nasilnim vladanjem i tim, što nisu na izmaku godine priprave činili, da se izaberu konsuli, probudiše u narodu nezadovoljstvo, koje je malo kašnje u odpèrtu bunu buknulo (něki stari vojnik ubijen. Virginija Appijem Claudijem za robinju proglašena). Plebeji se izseliše opet na svetu goru, te se nehtěše vratiti, dok se nije ukinuo decemvirat i povratio stari ustav.

Vrativši se u Rim, stadoše plebeji zahtěvati, da se svagda izmed njih po jedan konsul izabire. Tomu se zahtěvanju iz svih silah opirahu patriciji; nu vidivši,

da si nemogu inače pomoći, ustanoviše (444), da se u buduće město konsulah izabiru *vojnički tribuni s konsulskom vlaštju* (tribuni militares consulari potestate) izmed *patricijah i plebejah.* S ovom svojom ustanovom ustupiše patriciji plebejem barem něšto, ali ipak ne onoliko, koliko su plebeji potrebovali; jerbo tribuni militares nisu imali iste one moći, koju su imali konsuli: ovim tribunom naime běhu poděljena sva ostala prava, samo ne popisivanje gradjanah po njihovu stališu (i s tim skopčano pravo primati u věće, medju konjanike i u tribus) i upravljanje blagajne. Za ove važne poslove bijahu izabirana svakih 5 godinah po dva patricija, *censores* zvana. Ali si ni sada neostadoše patriciji doslědni, jerbo su izabirali sada vojničke tribune, sada opet konsule.

Nova politička prava bijahu koristna samo uglednijim plebejem, a za poboljšanje stanja siromašnijih plebejah starahu se samo pojedinci. *Spurij Maelij*, najimućniji plebejski konjanik, nabavi prigodom velike skupoće mnogo hrane, te ju stane děliti medju siromašne plebeje; ali se nadje ljudih, koji su ga obědili, da tim ništa drugoga neće, nego da se po prostom narodu učini samovladaocem. Za kratko vrěme běše on bez odsude na foru ubijen, a kuću mu razoriše.

§. 75.

Vojevanje Rimljanah na Etruriju (405—396).

Pošto su Etruskom Samnitjani oteli njihov posěd u Campaniji, a preko Alpah provalivši Celti ravnicu onkraj Pada (v. §. 76), pokušaju iznova Porsenom poniženi Rimljani (v. §. 73, 2.) Etruskom se osvetiti, te provale u Etruriju. Prigodom toga rata počeše Rimljani pèrvi put i preko zime u taboru ostajati i svojim legijam iz dèržavne blagajne plaće davati. — Premda su Rimljani obsědali grad Veji bez odmora i po

lětu i po zimi, i premda su tomu gradu pomoć pružali samo južni Etruščani, bivši naime sěverni im suplemenici u tom provalom Gallah zaprěčeni, to ipak taj grad pade Rimljanom u šake (kao něgda Troja) istom nakon desetgodišnjega obsědanja, pri kojoj je prilici, kao što priča veli, diktator M. Furij Camillo tija do Junonina hrama podzemni put izkopao.

Camillo běše nakon svoga slavlja obtužen, da je pronevěrio znatan dio vejentinskoga plěna. Zbog toga bude odsudjen na novčanu globu i ode u zatočje u Ardeu.

§. 76.

Galli uzimaju Rim 389.

Celti se běhu razširili iz Gallije, svoje glavne postojbine, na britannske otoke i u Španiju (gdě su se poměšali s Iberi, čim su postali tako zvani Celtiberi). Druga medjutim njihova plemena počeše se seliti natrag na iztok, i to jedna preko Rajne na dolnji Dunav (naročito i u Pannoniju), a druga preko Alpah u ravnicu na rěci Padu.

Za stražnjega vejentinskoga rata predju senonski *Galli* preko Alpah i dodju g. 389 u Etruriju, te stanu grad Clusij obsědati. Etrusci pozovu u pomoć u svojoj nevolji svoje dosadanje neprijatelje, Rimljane. Rimski poslanici, koji su bili imali za nje u Gallah posredovati, uměšaju se sami u bitku i jedan od njih ubije gallskoga vodju. Galli, tim uvrědjeni, zahtěvahu od Rimljanah da im predadu one poslanike; nu budué da Rimljani nisu htěli toga učiniti, nego su dapače rečene svoje poslanike konsularnimi tribuni imenovali, zato se digne proti Rimu 70.000 Gallah; kod rěke *Alije* (389. 18 sèrpnja) dočekaju ih Rimljani s 40.000 momakah, ali budu posve poraženi tako, da su se ostanci njihove vojske u Veji povukli,

ostavivši glavni grad bez obrane. Od Alije pohite Galli u opušteni Rim, te ga oplěne i popale, a po tom udare na dobro učvèrštjeni kapitol, ali budu s velikim gubitkom suzbijeni. Računajući medjutim, da će glad prisiliti Rimljane na predaju, ostave okružene razvaline i razidu se po Laciju na plěn. Ono malo Rimljanah, što se je kod Alije spasilo běgom, běše otišlo, kao što je rečeno, u Veje; ondě potuku oni Etruske, koji su bili na nje napali, i tako se zadobave oružja. Medju njimi se nadje něki mladić, koji je bio tako smion, da se je kradomice na kapitol provukao, da ondě javi, što se je dogodilo u Vejih. Galli opaze po stěni njegove stope, te pokušaju noćju istim se putem popeti na kapitol; ali na sreću probude, kao što priča veli, Junoni posvetjene guske još za vremena *Manlija*, koji je umah bratju na oružje digao i tako spasio kapitol. Početkom slědeće godine vratiše se Galli, uzamši 1000 funtih zlata, u svoj zavičaj, jerbo su im bili došli glasovi, da su Veneti u njihovu zemlju prodèrli. — Plebeji se opet pobuniše i sěgurno bi se bili preselili u Veje, da im nije na put stao *Camill*, koji se je medjutim bio u Rim iz prognanstva povratio. Njegovim nastojanjem obnoviše Rimljani za godinu danah svoj grad, a Veji běhu razoreni. Rad toga svojega nastojanja dobi Camill ime drugoga utemeljitelja Rima. (Priča pripověda o njem još više, a imenito veli, da je on Galle protěrao i kapitol oslobodio.)

§. 77.

Svèršetak borbe medju patriciji i plebeji po Licinijevih zakonih 366.

Dočim su mogli odličniji plebeji i do vojničkoga tribunata i do quaesture doći, nebijaše ništa učinjeno za boljak siromašnijih plebejah, naročito pako nebijaše

jošte rěšeno Spurijem Cassijem potaknuto pitanje o děljenju dèržavnoga zemljišta. Isti *M. Manlij*, osloboditelj kapitola, morade izkusiti udes Spurija Cassija, kada je, hoteći odstraniti nevolju, koja je bila nastala uslěd dugotrajnoga vejentinskoga i gallskoga rata, od svoga počeo pomagati zaduženim gradjanom, uzajimajuć im naime novacah bez kamatah, i kada je za tim pošao, da se prodade jedan dio obćinskoga zemljišta, nebi li se tim putem namirili dugovi siromašnih gradjanah.

Zato predložiše g. 376 pučki tribuni *Licinij Stolo* i *L. Sextij*: 1. da se više neizabiru vojnički tribuni, nego konsuli, nu tako, da svagda jedan izmed njih bude plebejac, 2. da se ager publicus děli medju *sve* gradjane, ali tako, da nijedan nedobije preko 500 jutarah (iugera), 3. da se dugovi utru za tri godišnja roka, odbivši od glavnice već plaćene kamate. Na ove predloge nehtědoše patriciji podnipošto pristati, zato ostavi puk još kroz 9 godinah zasebice tribunsku vlast u rukuh Licinija i Sextija. Napokon dopustiše ipak patriciji g. 366, da se rečenim predlogom (rogationes) poděli krěpost zakonah, s tim ipak dodatkom, da se konsulom oduzme sudačka vlast i predade posebnomu patriciju, koji bi se zvao ***praetor urbanus***.

Čim je L. Sextij, početnik opisane reforme, pèrvim plebejskim konsulom postao (366), prestade gospodstvo aristokracije. Nu plebeji dodjoše istom za 25 godinah do mirna uživanja novih svojih pravah, jer su još često bivali město konsulah diktatori imenovani, ili su pako oba konsula uzimana izmedju patricijah. Nu skoro poslě toga dobiše plebeji bez daljih bojevah pristup k svim patricijskim častim, i to ne samo gradjanskim, nego i najvažnijim věrozakonskim. Na taj način běše oko g. 300 pr. Is. političko izravnanje patricijah i plebejah podpuno zavèršeno.

b) *Doba demokracije* (366—30 pr. Is.).

aa) Bojevi za gospodstvo nad Italijom do njezina osvojenja (366—266).

§. 78.

Bojevi sa Samnitjani (342—290).

Pošto je bio izravnan *nutarnji* razdor, diže se Rim svom svojom snagom proti svojim *vanjskim* neprijateljem, te s bojem za gospodstvo nad srednjom i južnom Italijom započe *junačko doba* Rimljanah.

Pèrvi samnitjanski rat (342—340). Samnitjanska se zemlja protezaše ovo doba od jadranskoga do tyrrhenskoga mora, bijaše dakle mnogo veća nego rimska; a tako isto bijaše Samnitjanah i na broju više nego li Rimljanah skupa s njihovimi saveznici (Latini i Hernici). — Campanci zametnu sa Samnitjani rat, nu budu u dva puta potučeni, i uslěd toga pozovu u pomoć Rimljane. Rimski konsul M. Valerij Corvo potuče Samnitjane kod *Gaura* i *Suessule*; ali malo iza toga sklope Rimljani s njimi mir, jerbo su htěli udariti na Latine, koji su zahtěvali političko izjednačenje s Rimljani, naročito pako, da budu pripuštjeni u věće i konsulat.

Rat s Latini (339—337). T. Manlij Torquat (koji je dao smaknuti svoga vlastitoga sina, što je proti njegovoj zabrani někoga latinskoga vodju u dvoboju ubio) poběđi Latine pomoćju Samnitjanah kod *Vesuva* (P. Decij Mus žèrtvuje se smèrti) i *Trifana*. Uslěd tih poběđah sasvim *se razpade latinski savez*; latinski se gradovi moradoše pokoriti i primiti rimske posade, te stupiše u

razne odnošaje prama Rimu prema tomu, kako je koji više ili manje sakrivio.

Anciju, gradu *Volskah*, běhu oduzeti ratni brodovi, od kojih su Rimljani několiko užgali, odsěkavši im prije kljunove, da njimi urese svoju govornicu (rostra).

Drugi samnitjanski rat (325—304). I ovaj se rat započe u Campaniji. Ovdě bijaše naime još jedini grad Palaepolis i Neapolis, koji se je dèržao u svojoj slobodi. Da se Rimljani nedokopaju i toga grada, stave u-nj Samnitjani jaku posadu. Rimljani udare na grad i stanu ga obsědati; pak da se zaprěči savez medju Gèrci i Samnitjani, dadu mu što povoljnije uvěte prigodom kapitulacije.

Na to provale Rimljani (pod diktatorom L. Papirijem Cursorom i magistrom konjanikah Q. Fabijem Rullijanom) pobědonosno preko Samnija tija do Apulije. Samnitjani moradoše već mir moliti; nu budući da su Rimljani zahtěvali, da im se bezuvětno predadu, zato odluče Samnitjani, da će radje izginuti, nego da na to pristanu. Oni razšire nahvalice glas, da Samnitjani obsědaju Luceriju, u kojoj je rimska vojska ležala. Kada se je to u Rimu dočulo, odmah bude jaka vojska poslana, da oslobodi Luceriju; nu Samnitjanin C. Poncij dočeka ju (321) u *kaudinskom klanjcu* (furculae Caudinae); tu pane množtvo Rimljanah, a ostale stěra Poncij pod jaram, ali ih kašnje ipak pusti na slobodu pod priličnimi pogodbami, jerbo se je nadao, da će tako sav taj boj zavèršiti. Rimsko věće nehtěde ni čuti ob onih pogodbah, pod kojimi je Poncij ulovljene Rimljane na slobodu pustio, nego nastavi rat, u kojem su s pèrva obě strane vojevale jednakom srećom, dok nije kašnje (od 314) sreća odlučno prešla na stranu Rimljanah, premda se je bio proti njim stvorio veći savez, u kojem su bili i *Etrusci*,

Umbri i Hernici, koji su svi tim gledali odvratiti pogibelj, koja je grozila od Rimljanah svim Italcem. Q. Fabij Rullijan (kašnje Maxim) poběđi Samnitjane u Etruriji kod Perusije (309), a diktator L. Papirij Cursor potuče ih u Samniju. Tim načinom běhu prisiljeni Samnitjani učiniti mir i priznati (304) rimsko veličanstvo, te se tako zavèrši ovaj rat, koji je trajao 22 godine.

Tretji samnitjanski rat (298—290). Spoznavši Samnitjani, da nemogu sami odolěti Rimljanom, sdruže se s Etrusci, Umbri i Galli, i pošalju svoju vojsku u Etruriju, da se ondě s timi novimi saveznici sastanu. Kada su Samnitjani sa svojimi saveznici bili već na boj spremni, udari na nje peti put konsulom izabrani Q. Fabij Maxim i potuče ih g. 295 kod *Sentina*, dočim je P. Decij Mus mladji (smèrti se žèrtvujuć) Galle zadèržao, te nisu mogli svojim saveznikom u pomoć priskočiti. Nu sila Samnitjanah nebijaše još stèrvena, ali poslě kako ih je Q. Fabij Maxim još jedan put u odlučnoj bitci porazio, moradoše sklopiti mir.

§. 79.

Rat s Tarentom (282—279). Konačno osvojenje Italije.

Skoro poslě zavèršenih bojevah sa Samnitjani zametnuše Rimljani isto tako slavne bojeve s bogatimi i prosvětjenimi *italskimi Gèrci* i s macedonsko-gèrčkom bojnom věštinom, koja je někoč bila Aziju nadvladala.

Kada su Lukanci od Rimljanah zaprěčeni bili u osvajanju gèrčkih gradovah Lukanije, učine oni novi savez proti Rimu ne samo s Tarentinci i Samnitjani na jugu, nego takodjer i s Etrusci, Umbri i Galli na severu.

Rimljani iztrěbe skoro senonske Galle, a spojene Boje i Etruske nadvladaju, te tako zavèrše ovaj boj na sěveru još prije, nego li je bio na jugu ozbiljno i započeo.

Jedna rimska mornarica odplovi u jadransko more, da štiti na onih stranah osvojeno senonsko primorje; nu kada je hotěla pristati u tarentinskoj luci, bude od Tarentinacah napadnuta i stranom uništena, a momčad joj poubijana ili razprodana. Rimsko poslanstvo, koje je bilo uslěd toga u Tarent zbog zadovoljštine odpravljeno, bude samo pogèrdjeno. Kada je na to rimska vojska u tarentsko područje provalila, pozovu si Tarentinci u pomoć epirskoga kralja *Pyrrha.* On prispije u Italiju s vojskom i s 20 izvěžbanih slonovah; odèržavši pobědu kod *Heraklee* (280) ponudi Rimljanom mir po gèrčkom govorniku Kineji; a kada su mu ponude u Rimu bile zahitjene po savětu slěpoga Appija Claudija, provali sa svojom vojskom blizu do Rima, želeći se s Etrusci sjediniti. Rimljani se běhu medjutim požurili, da se izmire s Etrusci pod povoljnimi po nje uvěti.

Vrativši se Pyrrho u Tarent u zimske stanove, pošalju Rimljani k njemu nepodmitljivoga i neprestašivoga C. Fabricija, da s njim ugovara ob odkupu ulovljenikah. Kralj, koji je u tom nazrěvao něko približenje od strane Rimljanah, pusti, kao što jedni vele, sve rimske sužnje na slobodu, ili im barem dopusti, da mogu poći u Rim slaviti svoje saturnalije.

Pyrrho odèrža kašnje (279) još jednu pobědu kod města *Asculum* Apulum (gdě se je, kao što vele, P. Decij Mus, unuk, bogovom žèrtvovao); nu tom prilikom izgubi toliko momčadi od svoje vojske, da je Italiju ostavio i u Siciliju pošao, da se ondě na poziv Syrakuzanacah s Karthažani potuče (v. §. 26, II.). — Poslě tri godine danah opet se vrati u Italiju, gdě ga je M. Curij Dentat kod *Beneventa* pobědio (275). Pošto je nakon toga bez

uspěha radio, da digne iztočne vladare na obranu Gèrkah na zapadu, ostavi Italiju i pogine poslě u Argu prigodom něke pobune.

Čim je bio zavèršen boj s Pyrrhom, odmah budu i njegovi nesretni saveznici nadvladani, te se tako zavèrši *osvojenje italskoga poluotoka* (do Rubikona?) g. 266.

Samnitjani běhu još jednom sve sile sabrali, da se odèrže u svojoj slobodi; nu pošto je nesebični M. Curij Dentat, sědeć pri ognjištu, njihovo zlato odbio, pokoriše se Rimljanom (272).

§. 80.

Život Rimljanah u ovoj dobi i někoje njihove uredbe.

Premda su Rimljani bili svoje gospodstvo daleko razširili i premda su se uslěd toga mnogi izmedju njih znatno bili obogatili, to ipak neběše tim još porušen onaj temelj, na kojem je rimska dèržava bila osnovana i na kojem je velikom postala. Gradjani obradjivahu u velikoj većini polja, a od tèrgovine življaše samo manji razred pučanstva. Najveći vojvode, najglasovitiji dèržavnici latjahu se gospodarstva svojima rukama. Za senatore nebijaše lěpše hvale, nego ako ih je censor prozvao dobrimi *domaćinami* i *gospodari.*

Rimljani se u ostalom približavahu sada i drugim narodom, te poput njih počeše n. pr. kovati srebrene novce, dočim su prije imali samo bakrene. Sa širenjem njihova gospodstva po Italiji razširi se takodjer po svuda, a naročito po naselbinah, i *latinski* jezik; nu s druge strane počeše naobraženi Rimljani gèrčki jezik učiti.

Najlěpše doba rimske republike ide do punskih bojevah, jer su se tada natěcali patriciji s plebeji, koji

će děržavi većma poslužiti, te tko će tim dobiti veće pravo na javne poslove.

Toli sjajni uspěh ratovah, što ih je rimski narod vodio, ima se najviše tomu pripisati, što su oni uměli svoju *vojsku* uvěk tako urediti, kako je kada potreba iziskivala. Zato im i bijaše vojnički red u razno doba različit: sa svim drugačiji u dobi kraljevah, drugačiji opet u raznih dobah republike i carstva.

Romulova legija imaše 3000 pěšakah i 300 konjanikah (celeres), a k tomu davaše svaka kurija po 100 pěšakah i po 50 konjanikah. — S početka bijaše rimska vojska u boju poredana poput macedonske falange; nu naměsto toga uvede poznati nam Camillo bojni red po manipulih, te se tako dade pojedincu veća prilika, da zasvědoči svoju hrabrost u borbi. Rimska se legija ustroji od četiri bojna odděla, pri čem je ponajviše starost odlučivala. Po tom imaše legija 1200 hastatah, 1200 principah, 600 triarijah i 1200 velitah. Povèrh toga dobivaše svaka legija 300 konjanikah, koji su bili razděljeni na 10 turmah. Dvě legije (od 4500 momakah, a kadikad i više) sačinjavahu konsularnu vojsku; s toga se svake godine obično sastavljahu po 4 legije, nu za punskih ratovah poskoči im broj na 22. K rimskim se legijam pridružiše još čete saveznikah (socii), koje su brojile do 4 legije; a napokon dodjoše k tomu u vrěme bojevah izvan Italije jošte tako zvana auxilia, t. j. lahke čete onih zemaljah, u kojih se je ratovalo.

Vojvodom rimske vojske bijaše obično konsul, a něgda diktator ili praetor, te se taj vojvoda nazivaše imperator.

Najstarijim bojnim znakom (signum) bijaše manipulus (dugo dèržalo sa snopčićem sěna); kašnje dodje koplje sa znakom kakovim, a najposlě orao.

Nagrade hrabrosti bijahu jednake i za vojvodu i za druge vojnike, i to većinom jednostavne (věnci od hrastova lištja, od trave ili cvěta itd). Najvišom pako odlikom bijaše slavje oliti triumf, koji je medjutim mogao u dio pasti samo vojvodi, koji si je stekao neobičnu zaslugu.

bb) Izvanjski bojevi od osvojene Italije do Gracchah (264—133 pr. Is.).

§. 81.

Pèrvi punski rat (264—241).

1. *Rat na kopnu Sicilije* (264—262).

Syrakuzanski kralj Hiero II. zarati se s Mamertinci (odpuštjenimi najmljenici tyranna Agathokla) u Messani, pootima im gradove, koje su bili osvojili i potuče ih kod Messane. Něki punski vodja, koji se je sa svojimi brodovi zadèržavao blizu Messane, ponudi Mamertincem pomoć, nu oni mu se nehtědoše pověriti, nego nastojahu, da im od Rimljanah pomoć dodje. Ali kada im je već do živa došlo, odluče, da će se predati onoj vlasti, koja ih pèrva uzme pod svoju obranu: jedni pošalju poslanike k Rimljanom, a drugi ka Karthažanom. Karthažani primiše poziv s radoštju i zauzeše odmah Messanu; ali za malo eto i Rimljanah. Tim se načinom sukobiše na Siciliji dva naroda, koja su za njom već oddavno čeznula. S početka stupi i Hiero na karthažku stranu; nu vidivši, da se Rimljanom po njihovoj pèrvoj pobědi predaje veća čest unutarnjih gradovah, buduć da im je bilo dodijalo karthažko i syrakuzko gospodstvo, učini s Rimljani mir i obeća im svoju pomoć. Njegovom pomoćju podkrěpljeni Rimljani obkole karthažku vojsku, koja je dèržala Agrigent (najvažniju karthažku kopnenu tvèrdju), potuku Karthažane, koji su bili svojim u pomoć pritekli, i zauzmu Agrigent, pošto je bila posada noćju izmakla, u kojem su zatim ružno plěnili.

Akoprem su Rimljani već bili mnogo gradovah po Siciliji predobili, znali su ipak, da se neće moći u njih

stalno odèržati, ako neprodobiju i primorskih gradovah; ako su pako hotěli predobiti i primorske gradove, trebala im je jaka *pomorska sila,* jerbo su Karthažani te gradove svojimi brodovi krěpko branili.

2. *Kopneni i morski rat u Siciliji i Africi* (260 — 241).

Uvěrivši se Rimljani, da nemogu bez pomorske sile ozbiljno napredovati, nasěkoše si na Apenninu dovoljnu gradju, te napraviše za 60 danah 100 brodovah s pet i 20 s tri reda vesalah, uzevši pri tom za uzor jednu karthažku pentheru (brod s pet redovah vesalah), koja je bila burom bačena na italsku obalu. Tim brodovljem odèrža C. Duilij pèrvu morsku pobědu kod *Myle* (260); nu težko bi bili neizkusni Rimljani na moru věšte Karthažane već sada nadvladali, da si nije mudri Duilij osobitim načinom pomogao. (Na svakom brodu naime dade on načiniti most, koji se je mogao dići i spustiti, i koji je na kraju imao někakovu kuku; kada su se neprijateljski brodovi k njegovim dosta približili, dao je na nje spustiti one moste, koji su ih zakvačili i čvèrsto dèržali; sada mu već bijaše lahko, jerbo se je tim morska bitka pretvorila u kopnenu, a u ovoj su Rimljani bili věšti i silni.) Malo za tim usudiše se Rimljani napadati karthažke pokrajine Sardiniju i Korsiku; a budić da su tu slabo napredovali, zato predloži M. Atilij Regul, da se rat prenese u samu Afriku, da se tim cěla stvar čim prije rěši. Rimljani privole na to i pověre njemu 330 brodovah, da njimi izvede svoju osnovu. Ploveći on put Afrike sukobi se kod predbrěžja *Eknoma,* na južnoj strani Sicilije, s mnogo jačim karthažkim brodovljem, nu ipak odèrži pobědu; zatim odplovi, zabacivši ponudu mira, upravo u Afriku i utabori se pred Karthagom; ali ga sada potuče i uhvati kod Tunisa (254) Špartanac

Xanthip, koji je bio baš malo pred tim s gèrčkimi najmljenici u Karthagu došao. Kašnje odèržaše Rimljani još dvě slavne poběde (na moru kod hermejskoga predbrěžja, a na kopnu kod Panorma), ali se ipak odrekoše vojevanja na moru, jerbo im je bilo brodovljė u tri puta stradalo. Medjutim běhu Karthažani Regula u Rim poslali, da svojim sugradjanom u njihovo ime mir ponudi; nu on sam nagovori Rimljane, da podnipošto nesklope mira, i za tim se vrati u sužanjstvo, kao što je to Karthažanom bio obrekao. — U Siciliji se medjutim nastavljaše vojevanje, nu Rimljani nemogoše ništa predobiti, jerbo je karthažki vodja *Hamilkar Barka* věšto i junački branio svoje gradove. U tom odluče Rimljani, da će još jedan put na moru sreću pokušati, spreme od privatnih žèrtvah něšto brodovah i pověre ih C. Lutaciju Catulu, koji je njimi kod *aegatskih otokah* slavnu pobědu odèržao (241) i tako ovomu ratu konac učinio. Buduć da su obadvě strane s mnogih naporah bile čisto oslabile, zato běše bèrzo po onoj pobědi mir sklopljen (241). Karthažani se moradoše odreći vèrhovnoga gospodstva nad Sicilijom i nad okolo ležećimi otoci i rimske zarobljenike bez odkupa na slobodu pustiti (i 3200 talenatah platiti). Uslěd toga postade Sicilija (osim Syrakuze i njezina kotara) *pèrvom rimskom pokrajinom* ili provincijom.

Několiko godinah kašnje oteše Rimljani Karthažanom Sardiniju, a to im podje lasno za rukom, jerbo im Karthažani nisu mogli na put stati, buduć da su u svojoj domovini dosta posla imali s pobunjenimi najmljenici (v. §. 26, III.). Něšto kašnje uzeše još obale Korsike.

§. 82.

Bojevi s Illyri i s ovostranimi (cisalpinskimi) Galli.

Illyrski gusari dosadjivahu često brodarom na jadranskom moru. Premda su Rimljani to prěkim okom gledali, to se ipak za dugo neodvažiše udariti na te gusare, jer su im bili omèrzli bojevi na moru; napokon se ipak odluče u tom poslu posredovati, bivši na to sklonuti molbami italskih brodarah i někih gèrčkih naselbinah na otocih jadranskoga mora, koje su Illyri svakojako gledali pod svoju vlast spraviti. U tu svèrhu pošalju oni svoje poslanike k illyrskomu kralju Agronu, koji je stolovao u Skadru, zahtěvajuć od njega, da zabrani svojim podložnikom činiti onakova bezzakonja.

Medjutim prije nego li se je išto tim putem postiglo, umre Agron, a po njegovoj smèrti preuzme vladu nad Illyri udova mu *Teuta*, u ime svoga nejakoga sina. Buduć pako da se ona ne samo nije obazirala na zahtěve Rimljanah, nego je dapače nastavljala za Agrona započeta osvajanja medju gèrčkimi naselbinami i na moru i na kopnu, zato odluče Rimljani, da se na nju udari. Bivši oni u toj vojni podupèrti i izdajstvom někih od njezinih gèrčkih podložnikah, prisile ju, te je morala pristati (228) na mir po se nepovoljan. Ona morade naime odstupiti osvojene gèrčke naselbine i jedan dio svoje zemlje i obvezati se za ostalo na godišnje danke, a povèrh toga běše još brodarenje njezinih podložnikah znatno ograničeno. — Poslě toga pèrvoga rata dade se Rimljanom zgoda, te su se i opet mogli měšati u poslove na tih stranah, usled česa se je njihovo gospodstvo na iztočnoj obali jadranskoga mora sve dalje širilo i učvèrštjivalo.

Illyriku bijahu u različitih dobah i različite medje. Nam je ovdě dovoljno samo toliko reći, da pod tim imenom imademo razuměvati onu zemlju, štono se proteže od Arsije rěke do Drilona duž obale jadranskoga mora, te na iztoku dopire do Drine, a na sěveru do Save. Tom se zemljom razgranjuju *gore:* Albius, Montes Bebii, Ardius i Scardus, a natapaju ju *rěke:* Arsia, Tedanius, Titius, Tilurus, Naro, Barbana, Drilo, Oeneus, Urpanus, Valdasus i Drinus. — Na tom prostoru življahu od pamtivěka Illyri, — narod, koji se je dělio u tri glavna plemena: *Japyde*, izpreměšane Celti, koji su prebivali u najsěvernijem predělu nutarnje zemlje do potoka Tedanija; zatim *Liburne*, koji su stanovali duž mora od Arsije do Ticija; napokon *Dalmate*, kojim su bila prebivališta medju potonjom rěkom i Drilonom, te dalje u nutarnju zemlju do bebijskih gorah i do Drine. — Tu je bivalo gradovah još prije Rimljanah, a medju njimi su znamenitiji; *Scodra, Epidaurus, Narona, Salona, Tragurium, Scardona, Jadera, Senia, Metulum.* Oni su ležali ili tik mora, ili na rěkah, ili pako na važnih točkah, s kojih se prolazi u druge pokrajine. Bili su pako ti gradovi na glasu sa svoje *tèrgovine*, što kopne, što morske. Liburnički su brodovi (*liburnae* ili *liburnicae* — naves) bili na daleko u světu poznati.

Osvojenje cisalpinske Gallije. Nakon mirovanja od 50 po prilici godinah nastade opet gibanje medju Celti oliti Galli u Italiji. To dade priliku Rimljanom, te su i na sěveru svoje gospodstvo razširili do prirodne medje Italije. Okrěpljeni pomoćju transalpinskih Gallah prodru cisalpinski Boji i Insubri preko Apennina u Etruriju, nadvladaju jednu rimsku vojsku (kod Faesulah), nu budu zatim potučeni kod *Telamona* na morskoj obali. Rimljani si usléd toga pokore Boje, a zatim nastave vojevanje s ovu stranu Pada, osvoje najvažnije gradove Insubrah (Mediolanum, Comum), te si podlože njihovo zemljište tija do Alpah (222), i osnuju (218) za oséguranje prelaza preko Pada na njegovih obalah několiko naselbinah (Placenciju na desnoj i Cremonu na lěvoj obali).

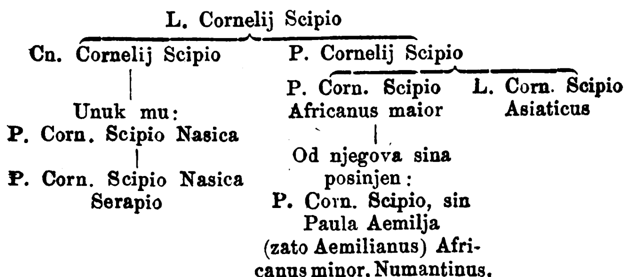
§. 83.

Drugi punski rat 218—201.

Povod. v. §. 26. III.

Hannibal ostavi, nadvladavši Saguntjane (219), svojega brata Hasdrubala u Hispaniji, a sâm podje s izabranom afrikansko-španjolskom vojskom put Italije. Prešavši preko Pyrenejah udari južnom Gallijom, predje preko Rhodana, a zatim (za 15 danah) preko Alpah (preko maloga Bernharda) i stupi u listopadu g. 218 na italsko zemljište samo s 26.000 momakah i s něko-liko slonovah. Još te iste godine potuče on oba rimska konsula: P. Cornelija Scipiona *) kod *Ticina* i Tib. Sempronija Longa kod *Trebije.* Pèrvom poslědicom tih njegovih pobědah bijaše ustanak cisalpinskih Gallah proti narinutoj im rimskoj vladi. Odèržavši još jednu pobědu kod jezera *Trasimena* (nad neuvěžbanimi legijami konsula Flaminija) udari Hannibal g. 217 ne na Rim, nego, dèržeći se iztočne strane Apenninah, na Apuliju, a zatim na Campaniju, njegova bo naměra bijaše najprije italske saveznike od Rimljanah odtèrći, pak onda istom udariti na oslabljeni Rim; ali mu se ta želja za sada neizpuni,

*) **Rodoslovje Scipionah.**

jerbo saveznici nisu htěli Rimljanom zadane věre povrěditi. Dočim je on uslěd te svoje osnove prelazio iz jedne pokrajine u drugu, slědio ga je svuda rimski diktator Q. Fabij Maxim (Cunctator), dèržeć se ponajviše gorah i uzvišenih městah, a bitci se svagda uklanjajući; Fabij dapače o tom nastojaše, da tim svojim postupanjem ne samo Rim zaštititi, nego da i neprijatelja prisili, da s pomanjkanja hrane ostavi Italiju. To se je skoro bilo i postiglo, kad na jednòm Rimljani proměne svoju bojnu osnovu. G. 216 pustiše se rimski konsuli (C. Terencij Varro i L. Aemilij Paulo) kod *Cannah* u bitku, i tu im běše vojska hametom potučena (Aemilij Paulo ostade na bojnom polju sa 40.000 Rimljanah i saveznikah). Još veću ranu zadadoše Rimljanom njihovi podložnici u dolnjoj Italiji, koji su uslěd toga ujedno s Campanci i Samnitjani prešli na Hannibalovu stranu.

Nu za malo ostavi bojna sreća i Hannibala, koji je čekao na dolazak svoga brata Hasdrubala iz Hispanije, te je zbog toga hotio ugnuti se svakoj odlučnoj bitci. Zato učiniše sada Rimljani Hispaniju glavnim ratištem, te im podje za rukom ne samo Hasdrubala tečajem 9 godinah zaprečivati, da nepodje u Italiju, nego i Hannibala dva puta (kod Nole) potući. Njegov pokus proti glavnomu gradu, koji je učinio, kada su Rimljani udarili na Capuu, osta bez uspěha; Capua, njegova glavna oružnica, pade Rimljanom u šake, a pomoć, koju je očekivao iz Macedonije, Syrakuze i iz Hispanije, nedodje. Filipa III., macedonskoga kralja, koji bi mu bio rado na pomoć došao, te je već bio i počeo udarati na rimsku Illyriju, preprěčiše rimski brodovi, koji su upravo rad njega na jonskom moru straže dèržali, i Aetoljani, koji su mu kao rimski saveznici mnogo posla zadavali. Syrakuza, koja mu je takodjer bila pomoć obrekla, nadje se sama u velikoj nevolji: doznavši

naime Rimljani, da je s Hannibalom u savez stupila, obsědoše ju sa svojom vojskom i prisiliše na predaju nakon trogodišnjega obsědnutja i nakon junačke obrane, kojoj su u pomoć bile osobite Archimedom izumljene bojne sprave; tim načinom, te pošto je bio još i Agrigent osvojen, pade Rimljanom u šake još i ona strana Sicilije, koja je bila sve do sada slobodna. Njegova bratja, Hasdrubal i Mago, koja su u Hispaniji boj bila s bratjom Cnejem i P. Cornelijem Scipionom, a po njihovu porazu i smèrti sa sinom poslědnjega, dodjoše doduše u Italiju preko zapadnih Pyrenejah, ali prije nego što su se mogla s njim sastati budu od Rimljanah potučena, Hasdrubal kod Sene na *Metauru* (207), a Mago u cisalpinskoj Galliji. Nakon poraza na Metauru moradoše se Karthažani ostaviti svoje ofenzivne osnove, koju su dosele tako postojano slědili, te im drugo neostade, nego da se samo brane.

P. Cornelij Scipion vrati se, pošto je Hispaniju predobio, u Rim (206), gdě je konsulom postao i Siciliju kao pokrajinu za upravljanje dobio. On učini osnovu, da se boj imade u Africi odlučiti. Skupivši u tu svèrhu něšto vojske predje u Afriku, gdě mu se je pridružio iztočno-numidski kralj Masinissa (koga je bio zapadnonumidski kralj Syfax iz kraljevine protèrao); tu potuče g. 202 kod *Zame* u domovinu vrativšega se Hannibala, zatim obkoli Karthagu s kopna i s mora, te ju prisili, da je morala mir moliti. On privoli na to, ali pod ovimi uveti: 1. Karthažani moradoše obećati, da će za 50 godinah 10.000 talenatah platiti; 2. oduzeti im běhu svi bojni brodovi (osim 10) i slonovi; 3. moraše obećati, da neće s nikim bez privoljenja Rimljanah rat zametnuti. Masinissa dobi obě Numidije, a Scipionu běše u Rimu učinjeno slavje, kakova nitko prije nije imao, i dan mu

běše priděvak Africanus. Hannibal poběže u Bythiniju i kašnje se sâm otrova (183), da nepade Rimljanom u šake.

§. 84.

Bojevi s Macedonijm, Syrijom i Gèrčkom.

Kaogod što su Rimljani dosadanjimi bojevi *zapadom* zavladali, tako isto směraju slědećimi na to, da se zadobave prevage na *iztoku* i da obladaju onimi dèržavami, koje su bile postale od světovne monarhije Alexandra Velikoga, za što su uzeli kao izliku obranu Gèrčke.

1. *Drugi rat s Filipom III.*, macedonskim kraljem (200—197). Rimljani su bili već oddavna Filipu zdravicu napili, i to zato, jerbo su opazili, da im želi na put stati. Da je Filip i zbilja želio prěčiti Rimljane u njihovih podhvatih, to je više putah očevidno pokazao; tako je n. pr. Karthažanom prigodom drugoga punskoga rata na pomoć bio potekao, a Illyre je, koji su stojali pod rimskom zaštitom, čeśtjimi navalami uznemirivao. Takova protivnika nehtědoše Rimljani na miru pustiti, samo očekivahu još zgodnu priliku, koja bi njihovu postupanju podělila vid něke zakonitosti; a na tu nemorahu dugo čekati. Pergamski kralj Attal i republika Rhod, s kojimi je bio Filip u ratu zbog svojih osvajanjah u Maloj Aziji, pozovu ih proti Filipu u pomoć, a oni pošalju taki silnu vojsku, bivši k tomu i od Athenjanah na pomoć pozvani. Ta njihova vojska potuče Filipa pod svojim vodjom F. Quinctijem Flamininom pomoćju Gèrkah achajskoga saveza kod *Kynoskefalah* g. 197. Tim porazom oslabljen Filip izgubi svoje vanjske zemlje (u Maloj Aziji, Thraciji, Gèrčkoj i na

otocih aegejskoga mora) i Flaminin navěsti Gèrkom kod isthmičkih igarah (196), da su sada postali slobodni.

2. *Rat s Antiochom Velikim*, syrskim kraljem (192—189). Antioch zamisli, da će svojoj vlasti podvèrći sve one zemlje, koje su za pèrvih Seleucidah na syrsku dèržavu spadale, nu kašnje su za slabih Seleukovih naslědnikah izgubljene. Ali kada je on u tu svèrhu predobiti hotio něke pokrajine na zapadnoj i južnoj obali Male Azije, stupiše mu na put Rimljani, na molbu Rhodjanah i pergamskoga kralja Attala, sa zahtěvanjem, da se Gèrkom ostavi sloboda. Antiochu bijaše dobro znano, da Rimljanom nije do slobode Gèrkah, već do svoje vlastite koristi, zato poče nastojati o tom, da Syrijanci, Macedonci i Gèrci proti rimskim težnjam sklope krěpak savez. U tom ga pozvaše Aetoljani u Gèrčku, uvěravajući ga, da će sve uz njega pristati, čim stupi na gèrčko zemljište; on ih u zao čas posluša, jer nenadje one pomoći, kojoj se je čvèrsto bio nadao. Tako osamljena potuče ga M. Acilij Glabrio kod *Thermopylah* g. 191, gdě se je bio utaborio, da dočeka svoju veliku azijsku vojsku, a L. Cornelij Scipion (Asiaticus) podje za njim *u Aziju* u potěru i pobědi ga g. 190 kod *Magnesije* (kod Sipyla). Ova ga dva poraza tako oslabiše, da je morao na sve privolěti, što su Rimljani od njega zahtěvali; oni pako zahtěvahu, da odstupi Malu Aziju s ovu stran Halysa i sve do medje Cilicije.

3. *Tretji macedonski rat* (171—168). Buduć da su Rimljani Filipa III. raznimi načini vrědjali, zato se već on spremaše na novu vojnu; nu ona buknu istom nakon njegove smrti. Njegov najstariji sin i naslědnik *Persej* nastavi naime bojne priprave i iskaše sklopiti velik savez (sa Syrijom, Bithynijom, illyrskim kraljem Gencijem i

Gèrčkom); ali si pri tom sam velike zapreke na put stavljaše svojom lakomoštju i okrutnoštju. Rimljani poslaše na njega *L. Aemilija Paula,* koji ga je g. 168 kod *Pydne* pobědio i uhvatio. Dobitnici odvedu u Rim i njega i saveznika mu Gencija, illyrskoga kralja, koga je nadvladao praetor Anicij, te su oba u okovih slědila triumfatorova kola. Sada oduzeše Rimljani Macedoncem i s njimi sdruženim Illyrom i ono malo slobode, što su im prije bili pustili, razkomadavši i Macedoniju i Illyriju na više republikah, koje su morale Rimu danke plaćati, te su svojimi medjusobnimi borbami same si što više podkapale svoju samostalnost. Nu još gadnijim načinom osvetiše se oni Epirotam za pomoć Perseju danu; u *jedan* dan razoriše naime u Epiru 70 gradovah i 150.000 stanovnikah prodaše u roblje. — Nakon kratka vojevanja s někim Andriskom, koji se je izdavao za Persejeva sina, učini Q. Caecilij Metell Macedoniju rimskom pokrajinom g. 148.

Za malo godinah nakon nadvladana Gencija dadoše povod novomu boju na illyrskih stranah *Dalmate*, stanovnici pokrajine medju Kèrkom i Neretvom, koji su se prije bili odmetnuli od Gencijeve illyrske kraljevine. Bivši Rimljani proti njim u pomoć pozvani (g. 157) razoriše im glavno město Delminij i prisiliše ih na danke (155), nu oni si kašnje osnovaše Salonu. Isto se tako rimski upliv razširivaše, stranom već prije, a stranom nešto kašnje, i medju drugimi stanovnici na obalah jadranskoga mora, medju Liburni naime, Japodi i Istri.

4. *Rat s Gèrčkom* g. 146. U Gèrčkoj se nadje podlih ljudih, koji su Achajce kod Rimljanah obtužili, da su i oni bili u sporazumljenju s Persejem. Zato zahtěvahu rimski poslanici, da savezna skupština izrekne smèrtnu osudu nad onimi Achajci, koji su se Macedonacah pridèržavali, dodajući k tomu, da će oni sami naznačiti imena krivacah. Na to se zahtěvanje razpali

sva skupština i navali na govorećega Rimljanina, da im kaže, koji su to krivci. On odgovori: svi, koji su bili u službi. Obće štovani strateg Xenon izjavi na to, da je pripravan u Rim poći, da se pred samim věćem opravda. To jedva dočekaju poslanici, te odvedu njega i s njim 1000 najuglednijih Achajacah u Italiju, gdě su ih Rimljani i nesaslušane kao sužnje zadèržali. Istom poslě 17 godinah běše dopušteno onim, koji su još u životu bili (300), da se vrate u domovinu. Ovi nesretnici, a medju njimi po imenu Kritolao i Diaej, pobune, vrativši se u Gèrčku, svoje zemljake na Rimljane. Na to provali praetor Metell iz Macedonije i nadvlada Kritolaa a konsul L. Mummij završi rat razorenjem Korintha g. 146. Gèrčka postade uslěd toga rimskom pokrajinom pod imenom *Achaje* i běše podredjena macedonskomu naměstniku.

§. 85.

Tretji punski rat (149—146).

Medju pogodbami onoga mira, što je bio sklopljen po drugom punskom ratu medju Rimljani i Karthažani, bijaše i to, da se Karthažani u buduće nesmiju s nikim zaratiti bez privoljenja Rimljanah. Karthažani dèržahu tu pogodbu tako dugo, dok ih nije numidski kralj Masinissa svojimi nepravdami prisilio, da su se morali oružja latiti (v. §. 26 na koncu). To jedva dočeka ona stranka u rimskom věću, koja je zahtěvala, da se Karthaga sasvim uništi i kojoj je bio na čelu stariji Caton („Caeterum censeo Carthaginem esse delendam"), te zaključi na tom temelju, da se s nova na Karthagu udari. Karthažani, čuvši za rimsko oružanje, ponude Rimljanom, da će im se bezuvětno podložiti, nu nedobiju na to odlučna odgovora, dok se nije rimska vojska izkèrcala. Sada zahtěvahu rimski konsuli od Karthažanah, da najprije

predadu oružje i svu bojnu spravu, pak jedva što su to u svoje ruke bili dobili, zapovědiše Karthažanom, da ostave svoj rodni grad i da si drugi sagrade dvě milje od mora. Ali to nehtědoše Karthažani podnipošto učiniti, nego odlučiše, da će radje medju razvalinami svojega grada izginuti. Svi hramovi i javni tèrgovi běhu pretvoreni u radionice, u kojih je mužko i žensko dan i noć oružje pravilo, dočim su u isto vrěme drugi u nutarnjoj luci novo brodovlje gradili. Uslěd takova rada branijahu se Karthažani dvě godine danah od navalah rimske obsadne vojske, koja je bila zlo upravljana; ali na njihovu nesreću predadoše Rimljani g. 147 P. Corneliju Scipionu (Aemilijanu Africanu manjemu) onu vojsku, koja je oko njihova grada ležala. Scipion se primi mnogo věštije svoga posla, nego što su prijašnji vodje činili: on obkoli Karthagu sa svih stranah, tako da odnikuda nije mogla hrane dobiti, zatim udari god. 146 jurišem na grad, zauzme jedan zid za drugim i napokon provali u grad, gdě se je još šest danah i šest noćih borio sa gladom izmorenimi stanovnici. Sedmi dan dodje k njemu několiko gradjanah moleći, da im život pokloni, a to im on i obeća. Samo oni, što su bili u tvèrdji, nehtědoše se predati, nego radje izgoriše ujedno s tvèrdjom. — Po naredbi rimskoga věća běhu razorene i one strane Karthage, koje su u boju cěle ostale, a karthažka republika, na koliko nije već spadala k Numidiji, běše učinjena rimskom pokrajinom pod imenom *Afrike* g. 146. Scipion dobi sjajno slavje i priděvak Africanus (minor).

§. 86.

Dalji ratovi u Hispaniji (200—133).

Akoprem su Rimljani Hispaniju već g. 206 svojom pokrajinom smatrali, buduć da su imali znatna posěda

u južnoj i iztočnoj strani te zemlje (Hispania ulterior et citerior), to su ipak istom 200 godinah kašnje mogli pravom reći, da je njihova, jerbo su onda istom bili zadnji Cantabri svladani i Rimljani od protivnikah oslobodjeni. Do g. 133 ustajahu hispanski narodi na oružje, jerbo im je rimski jaram bio nesnosan. Stariji Caton predobi uslěd sjajne poběde nad Celtiberi cělu Hispaniju s ove strane Ibera, zatim zapovědi, da se u jednom danu poruše zidine svih gradovah od Pyrenejah do Guadalquivira. Nu rimski naměstnici siliše svojom lakomoštju, nevěrom i okrutnoštju podjarmljene narode, da su se iznova bunili. Mnogo truda stajaše Rimljane, dok su ove buntovnike opet upokorili i podjarmili, a osobito im mnogo posla zadadoše Lusitanci, koje su istom onda nadvladali, kada su im hrabroga vodju, pastira *Viriatha*, iz potaje ubili. Sada im ostadoše još sami Celtiberi, a navlastito Numantinci, ali i ove nadvlada god. 133 *P. Corn. Scipion (Aemilianus, Africanus Minor)*, nu ne jurišem, već gladom, tako da je tvèrdju Numanciju istom nakon 15-měsečnoga obsědanja zauzeo i razorio, uslěd česa mu je dodan priděvak *Numantinus*. Od toga vremena zapovědahu Rimljani cělom Hispanijom, izuzamši gorane na sěvernoj obali.

§. 87.

Nutarnji odnošaji Rima na svèršetku punskih bojevah.

Sjajne poběde Rima i razprostranjenje njegova gospodstva preko prostranih zemaljah, neostade bez bitnih poslědicah za nutarnje odnošaje republike. Uslěd toga se izgubi něgdašnja jednostavnost života; prekoměrno bogatstvo, do koga su pojedine obitelji dolazile

obnašanjem različitih častih pri upravljanju osvojenih pokrajinah, imaše na jednoj strani poslědicom neizrecivu *razkoš*, a na drugoj *osiromašenje* nižih vèrstah pučanstva. Buduć da su naime veliki posědnici svoja prostrana imanja po svojih robovih obradjivali, to mogahu žitak tako jevtino prodavati, da se prosti poljodělac nikako nije mogao s njimi natěcati, te je zato morao propadati. Robovi obavljahu isto tako i različite zanatlijske poslove. Broj tih *robovah* postajaše sve veći, tako da su ih něki Rimljani i na hiljade imali. S njimi se postupaše nemilo i nečověčno, te su zato slědile više putah pobune potlačenih robovah.

Nastojanje pojedinih muževah, kao što je bio n. pr. *M. Porcij Caton*, koje je na to išlo, da se povrati strogost starih običajah i uredbah, morade bez uspěha ostati, jerbo nije mogao biti odstranjen izvor pogubnih novotah, naime pregolema vlast i sve više rastuće bogatstvo Rima.

Odkako su i plebeji bili zadobili jednako pravo sa patriciji, prestade stara razlika stališah; nu sada postade opet druga. One obitelji naime, kojih su članovi dèržali kurulske časti (konsulat, censuru, praeturu i aedilitet), bijahu sada smatrane kanoti nova vèrst plemstva (nobiles ili illustres), i buduć da su one bile vèrlo bogate usled obnašanja različitih dostojanstvah u pokrajinah, to nebijaše za nje nikakove muke, da sebi pridèrže sva najviša dostojanstva u republici. Izbor dèržavnih častnikah i zakonotvorna vlast bijaše sada samo na izliku u narodnoj skupštini, u istinu pako bijaše to u rukuh bogatih obiteljih, koje su lahko mogle dělovati na množtvo siromašnijega gradjanstva i mitjenjem i oslobadjanjem itd. Věće, koje je ponajvećom stranom bilo sastavljeno od ljudih toga novoga plemstva i od onih, koji su bili obnašali najviša dostojanstva,

imaše sada još više nego li prije u svojoj ruci pravu vladu.

Naměstnicî u pokrajinah postavljahu s početka izslužene praetore, a kašnje i takove konsule. Dèržavna zemljišta u pokrajinah, a tako isto i razne daće bijahu davane u zakup i to obično ljudem reda konjaničkoga, koji su tim putem dolazili do neizměrna bogatstva.

U rimskoj se *vojsci* uvede sada velika proměna tim, što je znatan dio vojske sastojao od takovih ljudih, koji su stalno pod oružjem ostajali, te se nisu vratjali po dovèršenu ratu k svojemu domaćemu poslu.

U dobi punskih bojevah běhu uvedene u Rimu *gladiatorske borbe*, koje su sada postale glavnimi igrami, pri kojih se je puk nasladjivao, gledajući, kako jedan borac drugoga ubija. K tomu se uvedoše još i grozne borbe zvěradi.

Do vremena pèrvih punskih bojevah nerazuměvaše Rimljanin, što znači *literarna* oliti *književna radnja.* Istom kada su se Rimljanî upoznali s ugladjenijim životom, a naročito kada su više doznali za gèrčku pismenost, koju su pojedini muževi u Rim presadjivali, počeše i Rimljani pěsničtvo gojiti. Tvorovi toga vremena spadaju u tako zvanu archajsku dobu rimske književnosti. *Livij Andronik* (240 pr. Is.), Gèrk iz Tarenta, bijaše pèrvim, koji je Rimljane upoznao s dramatskim pěsničtvom. On prevede na latinski jezik i Odysseju. Za njim se povede *Naevij* (264—194) kao tragički pěsnik, dočim je *Ennij* (239—169), koji se i ima smatrati kao pravi rimski narodni pěsnik te dobe, osobito epos obradjivao. Skoro u isto doba s njim pojaviše se kao komički pěsnici *T. Maccij Plauto* († 184) i *Publij Terencij Afer* (194 (?)—159, na slobodu pušteni rob iz Karthage rodom).

Kada je Syrakuza pala, prenesoše Rimljani njezine *umotvorine* u Rim, pak tako isto postupahu i drugdě, kamo su dopirali svojim osvajanjem. Takovimi umotvorinami resili bi Rimljani hramove svoje i javna města. Medjutim ostade umětnost u Rimu uvěk tudjim biljem, te samo na gèrčku naobraženi svět davaše veću cěnu umotvorinam.

cc) Gradjanski i izvanjski ratovi od Gracchah do Augustove samovlade 133—30.

§. 88.

Reforme Gracchah.

Buduć da su skoro sva dèržavna zemljišta bila u rukuh bogatih gradjanah, koji su ih ponajviše po svojih robovih obdělavali (v. §. 87), zato pretijaše slobodnim seljakom u Italiji sve veća pogibelj osiromašenja i propasti. Da se ta pogibelj odkloni, predloži tribun *Tiberij Sempronij Graccho*, da se oddavna već zaboravljeni Licinijev poljski zakon (lex agraria; v. §. 77) s někim ublaženjem u život opet uvede. Oddaljenjem sutribuna M. Oktavija izvede on tu svoju nakanu g. 133. Da si osěgura svoju tribunsku čast i za slědeću godinu, predloži on, da se blago pergamskoga kralja Attala III., koji je bio Rimljane učinio baštinici svoje dèržave, poděli medju puk, da si uzmogne urediti svoje gospodarstvo na zemljah, koje su mu se imale od dèržave doznačiti. Zahvalni puk htěde ga i opet izabrati, nu optimati (a na čelu im P. Scipio Nasica) razvèrgoše izbor i ubiše njega i 300 njegovih privèrženikah.

Deset godinah kašnje stupi Tiberijev brat, C. Sempronij Graccho, kao tribun g. 123 i 122, s više predlogah, koji su stranom na to směrali, da se poboljša stanje siromašnjih plebejah (kao što je bilo ponovljenje Tiberijeva poljskoga zakona i zakon o děljenju žitka medju narod u jeftinu cěnu), stranom su pako tražili ograničenje moći rimskoga věća. Da unese kavgu medju same aristokrate, oduze on naročito sudnost věću i predade ju vitezovom. Još predloži on, nu bez uspěha, da se italskim saveznikom rimsko gradjanstvo poděli, da nečine dalje nikakovih zaprěkah poděljenju zemljištah. Prigodom borbe

s aristokrati, koja je postala zbog toga, što su Gracchovi pristaše někoga liktora ubili, bude njegova stranka nadvladana i on nadje željenu smèrt od ruke svojega roba. Na to bude opet ponovljeno gospodstvo optimatah.

Silno gibanje u dobi dvojice Gracchah dělovaše odlučno na kašnju sudbinu rimske dèržave. I prije bivahu borbe medju patriciji i plebeji, ali se pri tom čuvaše koliko moguće zakoniti auktoritet, te nikada nedodje do bitke medju strankami. Sada pako bijaše drugačije, te se već unapréd mogaše viděti, da nije predaleko vrěme, u kojem neće odlučivati zakon, nego volja vojničkih zapovědnikah.

§. 89.

Rat s Jugurthom *) 111—116.

Numidski kralj Micipsa, Masinissin najstariji sin, odluči još za života, da mu imadu biti naslědnicî sinovi njegovi Hiempsal i Adherbal i sinovac *Jugurtha.* Lakomi Jugurtha ubije kašnje Hiempsala, a Adherbala protěra, jer se ta dva brata nisu mogla složiti s njim glede vlade i glede razděljenja dèržave: zato pošalje rimsko věće pověrenstvo u Afriku, koje je numidsku dèržavu tako podělilo, da je Jugurtha dobio bolju zapadnu stranu, a Adherbal ostalo. Nu Jugurtha ipak kašnje udari na Adherbala i dade ga smaknuti.

*) Masinissa 238—148.

Micipsa † 118		Gulussa	Mastanabal	
Adherbal † 112	Hiempsal † 117	Massiva † 111.	Gauda	Jugurtha † 104.
			Hiempsal II.	
			Juba I.	
			Juba II.	

Uslěd toga navěste Rimljani Jugurthi rat; ali on podmiti vodje rimske vojske, koja je na njega bila poslana, i tako izběgne pravednu kazan, koja mu je bila naměnjena. Kašnje predadu Rimljani zapověndničtvo afrikanske vojske konsulu Q. *Caeciliju Metellu* (Numidskomu), i on potuče Jugurthu. Metell bi bio doista sâm učinio kraj ovomu ratu, nu njegov podvodja C. *Marij* otide u Rim, ocèrni ga pred narodom i izposluje, da je morao Metell predati njemu zapovědničtvo nad vojskom. Marij potuče Jugurthu i tasta mu Boccha, kralja u Mauretaniji; nu rata nedovèrši on, nego quaestor mu *Sulla*, koji je Boccha naveo na to, da je Rimljanom predao svoga zeta (106). Jugurtha běše bačen u tamnicu, u kojoj je i poginuo, a Numidija pripade Bocchu i Masinissinim potomkom.

§. 90.

Rat s Cimbri i Teutoni 113—101.

Za Jugurthskoga rata dodju *Cimbri* (germanskoga plemena) do sěverne medje Italije, u zemlju Tauriskah (u današnjoj Štajerskoj), i potuku kod Noreje jednu rimsku vojsku, koja je bila Tauriskom u pomoć potekla; zatim udare uzduž Alpah prama Rajni i prodru u Galliju, odakle su po svojih poslanicih molili, da im se ustupi zemljišta za naseljenje, pak budué da im Rimljani nisu hotěli volje izpuniti, late se oni oružja i potuku po dva puta rimske vojske. Nu buduć da su se oni nakon odèržane poběde prama Hispaniji obratili, to dobi C. *Marij*, koji je (proti postojećim zakonom) već petu godinu konsulat dèržao, dosta vremena, te je mogao dobiti něšto pomoći od gallskih saveznikah i u svojoj vojsci zapt povratiti. Cimbri se vrate iz Hispanije, gdě su im se bili Celtiberi hrabro opèrli, te se

sjedine na Seini sa svojimi suplemenici *Teutoni*, koji su onamo bili dopèrli iz svoje postojbine na baltičkom moru. Budući da su Belge jedne i druge prěčili u daljem postupanju prama sěveru, to se oni sada obrate prama jugu, nu da im bude lašnje putovanje, odděle se, te Teutoni odluče prodrěti u Italiju preko zapadnih Alpah, a Cimbri preko iztočnih. Marij medjutim stane Teutonom na put, te ih potuče kod města, koje se zove *Aquae Sextiae*, g. 102, i tu im bude uhvatjen orijaški vodja Teutobod. Cimbre, koji su bili preko Rhaecije prodèrli u Italiju, potuče isti Marij kod *Vercellah* g. 101. Po tih veličanstvenih poběđah dèržaše Marij u Rimu veliko slavje i dobi od svojih sugradjanah lěpo ime tretjega utemeljitelja Rima.

§. 91.

Saveznički rat 91—88.

Rimski saveznici u Italiji neuživahu punih pravah rimskih gradjanah, akoprem su Rimljanom u ratu služili i velike danke plaćali. Oni zahtěvahu više putah, da im se poděle ona ista prava, koja imadu rimski gradjani, nu svagda naidjoše na velik odpor. Zbog toga zavlada medju njimi veliko nezadovoljstvo i samo ih je trebalo još malo razpaliti, pa je rat bio gotov. Dočim se je tako medju saveznici buna kuvala, ponovi tribun M. Livij *Druso* predlog C. Graccha, da im se poděli rimsko gradjanstvo, ali ga zato nětko ubije u Rimu. Kada se je po Italiji o tom glas raznio, pobune se razni narodi srednje i južne Italije i odluče, da će se osloboditi od rimskoga gospodstva, te cělu Italiju pretvoriti u jednu republiku s rimskim ustavom, kojoj bi bio Corfinij glavnim gradom. U tolikoj stisci poděle Rimljani odmah věrnim si Latinom i Etruskom pravo gradjanstva,

jerbo su se bojali, da im se i oni neiznevěre, a ostalim saveznikom poděle to pravo istom nakon dvogodišnjega rata, i to ponajviše zato, jerbo su se morali spremati na Mithridata (v. §. 93.)

§. 92.

Gradjanski rat medju Marijem i Sullom 88—82.

Rimljani pověre *Sulli* onu vojsku, koja je imala poći na Mithridata (v. §. 93), a poradi toga nadje se *Marij* vèrlo uvrědjen. On predobije na svoju stranu někoga pučkoga tribuna (Sulpicija) i po njem učini, da je zapověndičtvo Sulli oduzeto i njemu predano. Uslěd toga se povrati Sulla u Rim s vojskom, koja je imala poći u Aziju, i protěra Marija, koji je zatim nakon raznih zgodah i nezgodah u Afriku poběgao. Medjutim dok se je Sulla s Mithridatovim vodjom Archelaom u Gèrčkoj sretno tukao, vrati se Marij, te se združi sa svojim iz Rima protěranim prijateljem, konsulom Cinnom, i s drugimi privèrženici, i zatim obkoli i gladom na predaju prisili Rim, u kojem mu je vojska Sulline prijatelje klala i iz domovine gonila. Cinna postavi sada sebe i prijatelja si Marija za konsule (za g. 86); nu ovaj umre već u pèrvom měsecu svoga sedmoga konsulata, a Cinnu, koji je svojevoljno četiri godine (87—84) konsulat zadèržao, ubiju vojnici, koje je bio poveo proti vratjajućemu se Sulli.

G. 83 vrati se Sulla u Italiju sa svojom pobědonosnom vojskom. Razpèršeni ostanci optimatske stranke polete sada k njemu sa svih stranah; on potuče vojske svojih protivnikah, a něki i sami k njemu predju; zatim predade jednomu svojih podvodjah něšto vojske, da u Praenestu obkoli mladjega C. Marija (po svoj prilici

sina konsula Marija), a sâm otide, da zauzme Rim. Praeneste se morade predati uzpèrkos pomoći, koju su mu Samnitjani pružili, i zatim bude oplěnjen. Zauzevši bez odpora Rim, osveti se Sulla svojim protivnikom a Marijevim privèrženikom najstrašnijim načinom: 4700 ih progna iz domovine, 8000 ulovljenih Samnitjanah dade ubiti; 10.000 robovah, koji su onim gradjanom, što ih je iz domovine prognao, služili, proglasi slobodnimi i poděli im gradjanstvo. Da iznova utvèrdi gospodstvo optimatah proměnom ustava, dade si Sulla diktaturu poděliti na neizvěstno vrěme (82). Pošto je bio tom svojom (skoro opet dokinutom) *reformom ustava* moć věća podigao a moć tribunah uništio, položi diktaturu (već g. 79) i umre na svom dobru u Puteolih (78).

Cnejo Pompej uništi ostanke Marijeve stranke u Siciliji i Africi i zato dobi ime Veliki. Rat proti Marijevcem u Hispaniji v §. 94. 1.

§. 93.

Tri rata s Mithridatom VI., kraljem u Pontu.

Pèrvi rat (87—84). Mithridat VI. běše si zamislio, da će cěl iztok sdružiti jakim savezom i tim načinom na put stati širenju rimskoga gospodstva u Aziji, kao što su prije Rimljani njemu zapreke stavljali, kada se je bio stao širiti po Maloj Aziji. K izvedenju ove svoje velike osnove upotrěbi on baš ono vrěme, kada su Rimljani bili sa svojimi saveznici u Italiji u kèrvavu boju. Najprije osvoji sěvero-zapadnu stranu Male Azije i rimsku pokrajinu Aziju, te dade u *jednom* danu poubijati sve u Aziji boraveće Italce (80.000?); zatim posla svojega vodju Archelaa u Gèrčku s vojskom i mornaricom, da zauzme tu važnu zemlju, prije nego bi Rimljani u nju došli. Veća strana Gèrkah pristade zbilja uz Archelaa i zbog toga se nadje Rim u velikoj opasnosti.

Bojeći se Rimljani da Mithridat nepredje u Italiju i da se nesdruži s tamošnjimi buntovnici, poděliše svojim saveznikom pravo gradjanstva, a u Gèrčku poslaše *Sullu*, da protěra odanle Archelaa. Sulla zauze Athenu, zatim potuče Archelaa kod *Chaeronee* (86) i *Orchomena* (85), te tako prisili Mithridata, da je morao mir učiniti, usléd koga je sve u Maloj Aziji osvojene preděle povratio, 3000 talenatah platio i jednu stranu svojih bojnih brodovah predao.

Drugi rat (83—81). Mithridat nehtěde vratiti cěle Kappadocije, kao što bi to bio morao učiniti uslěd pogodbah mira; zato zauze *Murena*, propraetor Azije, silom rečenu pokrajinu i prodre u Pont, nu bude potučen (kod Halysa) i iz Kappadocije protěran.

Tretji rat (74—64). I tretji rat započe Mithridat kao i pèrvi u takovih okolnostih, gdě je Rim opet bio u pogibeljnih gradjanskih borbah (u Hispaniji v. §. 94). Za taj pako rat uze ovaj povod. On nehtěde priznati valjanost oporuke, u kojoj je bio njegov šura, bithynski kralj Nikomed III., ostavio svoju kraljevinu Rimljanom, nego udari na rimsku zemlju u Aziji s kopna i s mora, te obsědne grad Cyzik na otoku istoga imena. Ali njegovu veliku vojsku, koja je Cyzik obsědala, obkoli u zimsko doba konsul L. Licinij *Lucull* i ona bude uništena što gladom, što boleštju, kao što mu je bila i brodnica čisto uništena. Véć druge godine vojevanja (73) provali Lucull u sam Pont. Uslěd toga morade Mithridat poběći k svomu zetu, armenskomu kralju Tigranu; ali ga i tudě nadje Lucull i potuče ujedno s Tigranom kod *Tigranocerte* g. 69, premda je njihova vojska bila 20 putah veća nego Lucullova. Lucull bi bio doista i dalje napredovao, ali mu se vojska pobuni (zato, što je preveć dugo u službi dèržana), i uslěd toga nestade naskoro poslědakah njegova osamgodišnjega slavna vojevanja, a Mithridat zadobi opet natrag cělu svoju dèržavu, čim je odèržao jednu pobědu nad onom stranom

rimske vojske, koju je Lucull bio ostavio u Pontu, kada je polazio na Tigrana. Bivši Lucull u Rim odazvan predade rimsko věće neograničeno zapovědničtvo nad azijskom vojskom Cn. Pompeju, koji je baš onda bio gotov s gusarskim ratom. On prisili Mithridata nakon jedne noćne poběde (u okolišu od njega poslě sagradjenoga Nikopola u Maloj Armeniji), te je morao poběći u Kolchidu; zatim se obori na Tigrana, koji mu se je i bez odpora podložio, te je pridèržao samo pravu Armeniju. Poslě podje Pompej u potěru za Mithridatom u Kolchidu i tom prilikom svlada kaukazke gorane (Albance i Ibere).

Vratjajući se od Kaukaza uništi on vladanje Seleucidah u Syriji (v. §. 59), u *Palaestini* pako odluči razpru zbog prěstolja na korist Hyrkana II., te naloži i toj zemlji danke.

§. 94.

Ostali ratovi do pèrvoga triumvirata.

1. ***Rat sa Sertorijem*** (80—72). Sertorij predobi za se kao naměstnik u Hispaniji svojim pravdoljubljem veću stranu naroda; nu buduć da je spadao medju Marijeve privèrženike, zapovědi Sulla, da mu se oduzme Hispanija. Mnogo je truda stajalo Rimljane, dok su Sertorija s puta uklonili. Na čelu hrabrih Lusitanacah i uz pomoć zemlje, koja je tako prikladna za malo vojevanje, opiraše se on skoro osam godinah rimskim vojskam, kojimi su zapovědali oligarchički vojvode *Metell Pijo* i *Cn. Pompej*, pak i na poslědku neběše silom svladan, nego iz potaje ubijen (izdajstvom prijatelja si Perperne).

2. ***Rat sa gladijatori i robovi*** (73—71). Već prije zagrozi Rimljanom u dva puta (136—131, 103—99) velika pogibelj od njihovih robovah u Siciliji, a sada se

digoše proti njim robovi u Italiji. Thračanin *Spartak* naime pobĕgne s još nĕkoliko gladijatorah iz Capue, gdĕ je bio jedan od mnogih zavodah, u kojih su se gladijatori za svoje borbe vĕžbali, i digne sve italske robove na oružje. Koliko su morali biti silni ti robovi, najbolje se može suditi po tom, što su potukli četiri rimske vojske. Nu buduć da nisu imali točno opredĕljene osnove, zato nemogoše upotrĕbiti tih svojih pobĕdah. Napokon ih pobĕdi Licinij *Crasso* u bitci kod Silara, u kojoj je i Spartak mèrtav ostao. Oni, koji su iznĕli iz te bitke živu glavu, htĕdoše pobĕći preko Alpah, ali se u gornjoj Italiji sukobe s Pompejem, koji se je baš vratjao iz Hispanije, te ih on hametom potuče.

3. *Rat s gusari* (78—67). Za gradjanskih se bojevah stvori dobro uredjena sila *gusarah* što od potlačenih i osiromašenih provincijalacah, osobito azijskih, što opet od bĕgunacah svih nadvladanih stranakah i od odpuštenih plaćenikah. Oni pritisnuše cĕlo sredozemno more, te ga učiniše nesĕgurnim, poplĕniše preko 400 mĕstah i svoj plĕn posakrivaše što na Kreti, što na južnih obalah Male Azije, koje su pune za to prikladnih zakutakah. Da se moć tih zlotvorah uništi, slaše rimsko vĕće na nje više vodjah (po imenu Servilija Isauričkoga), ali sve sa slabim uspĕhom; zato, kada je Rimu došlo već do živa, buduć da su gusari uznemirivali i samu Italiju, podĕljeno bĕše *Pompeju* na tri godine neograničeno zapovĕdničtvo nad svimi mori i obalami (67). Pompej razredi po svih stranah sredozemnoga mora svojih 25 podvodjah ili legatah, zatim obidje sve stanove (za 80 danah), i stĕra gusare iz njihovih zakutakah k ciličkomu moru; tude ih potuče, gradove im ote i brodove uništi, a one, koje je žive u ruke dobio (preko 20.000), premĕsti kao naseljenike u ciličke i druge azijske gradove.

Kretu učini Q. Caecilij Metell nakon dvogodišnjega rata proti gusarom rimskom pokrajinom (66; te se zato zove Creticus.)

§. 95.

Urota Catiline 65—62.

Budući da su se demokrati bojali, da bi mogla biti uvedena s Pompejevim povratkom (v. §. 93 na koncu) vojnička vlada, zato se oni za to postaraše, da sami još prije vladu u svoje ruke dobiju. Nu uměsto što bi bio konsulom izabran L. Sergij *Catilina* (koji je bio obtužen zbog svoga globljenja u pokrajini Africi, — i koji je nĕgda bio Sullinim pomoćnikom u kèrvavu dĕlu proskripcijah, a sada je tražio g. 64, da bude konsulom), izabraše Rimljani za g. 63 M. *Tullija Cicerona* (uz demokratskoga kandidata C. Antonija.) Zato se počme Catilina pripravljati za gradjanski rat i dade (po C. Manliju) u Etruriji vojsku kupiti, da s njom, ako bude nuždno, na glavni grad udari, i da si za g. 62 na silu konsulat pribavi. Medjutim osujeti Ciceronova opreznost sve podhvate urotnikah, naročito takodjer i onaj, kojim su bili naumili njega umoriti. Catilina ostavi napokon Rim i ode k vojsci u Etruriju, namĕravajući s njom u Rim poletiti, čim mu dodju glasovi ob ustanku u Rimu; nu urotnici, koji su tu bili ostali, bĕhu izdani (po svojih listovih, koje su bili dali allobrožkim poslanikom), četvorica od njih budu uhvatjena, od věća na smèrt odsudjena i u uzi pogubljena, Ciceron pako dobi ime pater patriae. Čim je pukao glas, da je ustanak u Rimu uništen, razpade se i Catilinina vojska u Etruriji; ono malo, što je još od nje ostalo, htĕde preći u Galliju, ali i te ostanke urotničke vojske potuče M. Petrej (kod Pistorije) g. 62, gdĕ je i sâm Catilina poginuo.

Smèrtju toga smionoga i pogibeljnoga kolovodje i njegovih pristašah rěši se Rim za čas pogibelji; nu i poslě toga i to na skoro iskahu pojedini častoljubni velikaši drugim načinom samovladu.

§. 96.

Pèrvi triumvirat g. 60.

Nemogavši *Pompej* dobiti od rimskoga věća potvèrdjenje svojih odredbah, učinjenih u Aziji, sdruži se s C. *Julijem Caesarom* i M. *Licinijem Crassom u tako zvanom pèrvom triumviratu*, da sjedinjenimi silami pobijaju aristokraciju. Caesar běše izabran konsulom (za g. 59) i kao takov izposlova, da su narodom potvèrdjene naredbe, što ih je Pompej u Aziji učinio. Zatim dade Pompeju svoju kćer Juliju za ženu, a sâm dobi na pet godinah kao pokrajine obadvě Gallije i Illyriju, pod kojim su potonjim imenom tada razuměvali pokrajine na iztočnoj obali jadranskoga mora rěci Drinu na sěveru. Prije ipak nego li je otišao u te svoje pokrajine, postara se, da se glave rimskoga věća, Caton i Ciceron, iz Rima uklone; Caton morade Cypar zauzeti, jer se je bilo govorilo, da ondašnji kralj gusarom prija, a Ciceron ode u prognanstvo u Solun (kada je Clodij predložio, da se onaj, koji bi gradjanina bez sudbene osude smèrtju kaznio, imade prognati), nu bude poslě 16 měsecih natrag pozvan.

Caesarovo vojevanje u Galliji 58—57. Pošto su več prije (221—206) bili Galli medju Pyreneji i Alpami nadvladani i njihova zemlja uredjena kao rimska pokrajina (Narbo), poduze Caesar podloženje ostale Gallije, koji mu je posao bio olahkotjen neslogom medju celtskimi plemeni. Od Aeduanacah (stanujućih s onu

stranu Saone) na pomoć pozvan, protěra Caesar g. 58 *Helvete*, koji su se hotěli spustiti u zapadnoj Galliji, u njihovu domovinu (medju bodanskim i genevskim jezerom), a tako isto potuče i *Germane* pod njihovim vodjom Ariovistom u bitci kod Vesoncija (Besançon) i protěra ih preko Rajne (58). Nadvladavši zatim Belge (koji su bili smatrani najhrabrijim narodom medju Rajnom i Pyreneji, (57) i više na zapadu Gallije stanujućih plemenah, zavèrši već u tretjoj godini vojevanja osvojenje Gallije (56). Zatim predje u dva puta (55—53) preko Rajne u Germaniju, a tako se isto izkèrca dva puta u Britanniji (55 i 54), nemogavši ipak ništa znatnijega u ovih zemljah učiniti. Slědećih godinah (54—51) dizahu se Galli više putah na oružje, jerbo su ih Rimljani nemilo gnjeli velikimi danci, stanovi za vojnike i plěnjenjem. Nu Caesar nadvlada sve bune jednu za drugom, a to tim lašnje, buduć da su pojedina gallska plemena pojedince ustajala i nisu se sdružila, da sjedinjenimi silami na njega udare. I sami Galli uvidiše, da je to ponajglavniji uzrok njihovih tolikih porazah, zato se g. 52 svi slože (pod vodjom Vercingetorixom), čvèrsto se nadajući, da će sada sretnije vojevati; ali uzpèrkos toj njihovoj slozi potuče ih ipak Caesar u kèrvavoj bitci kod *Alešije*.

Kada su Dalmate, nad kojimi se rimska vlast još nikako nije mogla čvèrsto uvrěžiti, svojim susědom Liburnjanom oteli na silu njihov grad Promonu na Kèrki (g. 51), odpravi Caesar Liburnjanom na pomoć něšto svoje vojske; nu ona bude od Dalmatah svladana i odtěrana (49). Zbog gradjanske vojne, koja je skoro poslě toga buknula, nemogaše se Caesar za to Dalmatam osvetiti.

Gradjanski rat medju Caesarom i Pompejem g. 49 i 48. Jedan izmedju triumvirah, Crasso naime, povede silnu vojsku na Parthiju, nu umre prije nego li je išta opravio, te tako ostane vlada u rukuh Caesara i Pom-

peja. Ova si dva nebijahu nigda iskreni prijatelji, ugadjahu si ipak na toliko, na koliko je jedan drugoga trebao. Dok je bila živa Julija, slagahu se kojekako, ali se po njezinoj smèrti sa svim proměni njihov medjusobni ne samo politički, nego i osobni odnošaj. Budué da su oba težila za samovladom, te se nisu hotěla pokoravati odlukam věća, to moraše gradjanska borba odlučiti, koji će od njih zadèržati vlast u ruci. Tu borbu započe Caesar. Njemu běše naime naredjeno, da se vrati iz svojih pokrajinah i da razpusti vojsku; nu on toga nehtěde učiniti, već predje sa svojom vojskom preko rěke Rubicona, koja je njegovu cisalpinsku pokrajinu od Italije razstavljala (Jacta est alea!). Kada je o tom glas u Rim došao, poběgne Pompej s mnogimi věćnici u Gèrčku. Caesar zadje medjutim Italijom i predobije ju za 60 danah; zatim predje u Hispaniju, da ondě nadvlada Pompejeve vodje (Afranija i Petreja). Oséguravši si tim načinom Italiju, podje za Pompejem u potěru. U južnoj Illyriji směsti svoju vojsku i potuče se s Pompejem (kod Dirrachija), nu izgubi tu pèrvu bitku, te se zatim povuče u Thessaliju. Pompej, město što bi bio odmah poslě odèržane poběde u Italiju pošao, odluči, da će svoga protivnika prije uništiti, te podje za njim na bojište kod *Farsala*. Tuđě im se u kèrvavoj bitci vojske sraziše i Caesar potuče svojom věštinom dva puta veću Pompejevu vojsku g. 48. Po toj bitci poběže Pompej u Egipat k Ptolomeju Dionysu, nadajući se, da će ondě biti dobro primljen, jerbo je něgda on Ptolomejevu otcu prěstolje povratio; ali se tužan ljuto prevari, kraljevi bo ga dvoranici dadoše ubiti.

U tom gradjanskom ratu učestvovahu ne samo Rimljani, nego takodjer i njihovi različiti podanici, dapače i čisto slobodni susědi. Narodi na jadranskom primorju poděliše se pri tom prema prijašnjemu prijateljstvu ili naprijateljstvu. Istrani, Liburnjani, ostrovi i gradovi

gèrčki, izuzam Vis, pristadoše uz Caesara, Dalmate pako pristupiše zbog svoga neprijateljstva s Caesarom k protivniku mu Pompeju. Uslěd toga bijaše i na tih stranah boja, koji je s pèrva dobro napredovao po Pompeja. I nakon poběde Caesarove kod Farsala dèržaše se jošte u Dalmaciji pomoćju Dalmatah pompejanski vojvoda Octavij. Na-nj poslana Caesarova vojska běše kod Salone potučena. Nu kada je nadošla veća pomorska sila, predadoše se Caesarovu vojvodi Višani; Dalmate pako ostadoše još više godinah pod oružjem, te istom onda, kada je Caesar u Africi i u Hispaniji odèržao podpunu poбědu, obećaše Caesaru taoce i male danke (45).

Alexandrinski rat (48—47). Medju Ptolomejem Dionysom i sestrom mu Kleopatrom trajaše već dulje vremena velika razpra rad prěstolja, koju je Caesar, davši se u Egipat u potěru za Pompejem, na korist Kleopatre rěšio. Tim dade on povod buni medju alexandrinskim gradjanstvom, u kojoj je skoro sam zaglavio. Dobivši medjutim pomoći iz Syrije i Male Azije svlada on mladoga Ptolomeja, koji se je na běgu u Nilu udavio, te je Kleopatra mogla vladu zadèržati.

Rat s Mithridatovim sinom Farnakom (47), koji je želio svoju malu kraljevinu na cimerskom Bosporu za razvratjenoga stanja rimske republike razprostraniti, dovèrši Caesar za pet danah (odatle ono: Veni, vidi, vici). Farnaka ubi něki pobunjenik i njegovu dèržavu dobi drugi sin Mithridatov.

Odatle se vrati Caesar u Rim, gdě je bio medjutim već izabran diktatorom na godinu, konsulom na pet godinah, pučkim tribunom do smèrti.

Rat u Africi (47—46) s ostanci Pompejeve stranke (Sextom i Cnejem Pompejem, Metellom Scipionom, drugim Pompejevim tastom, Catonom i. d.), s kojimi se je bio složio nakon bitke kod Farsala i numidski kralj Juba, dovèrši Caesar pobědom kod *Thapsa*, odèržanom nad republikanci i Numidjani (46). Caton, Scipion i Juba

sami si zadadoše smèrt; Pompejevi sinovi poběgoše u Hispaniju i prenesoše onamo gradjansku borbu. Ponajveća strana Numidije běše sdružena s rimskom pokrajinom Afrikom.

Vrativši se Caesar u Rim, běše primljen s tolikom slavom, kakove Rim nije još nikada vidio (40-dnevne zahvalnice, — njegov kip na javno město postavljen, — na 10 godinah diktatorom imenovan). Tom prilikom proslavi Caesar četiri svoje poběde, naime nad Gallijom, Egiptom, Pontom i Afrikom, zatim razděli silne novce i prostrana zemljišta medju svoje věrne vojnike, počasti i razveseli světinu nečuvenom razsipnoštju. Koledar popravi Caesar tim, što je uveo egipatsko računanje vremena po sunčanih godinah.

Rat u Hispaniji (46—45) s Pompejevimi sinovi Cnejem i Sextom. S ovimi se potuče Caesar u strašnoj bitci kod Munde i odèrža pobědu, akoprem se je izpèrva činilo, kao da ga je na jedan put sreća ostavila, koja mu je tako dugo bila věrna. Vrativši se u Rim dobi peti triumf, běše imenovan diktatorom do smèrti (uz naslov Imperatora).

Caesarova smèrt g. 44. Stražnje dneve svoga života sprovede Caesar osnivanjem veličanstvenih osnovah za uredjenje ogromne rimske dèržave, a uz sve to činjaše priprave na rat s Parthijom (da jugo-iztočnu medju dèržave osěgura, i da osveti poraz triumvira Crassa). Kada je već sve bilo za taj rat pripravno, oglašeno běše iz sibyllskih knjigah, da će Rimljani samo onda sretno vojevati, ako Caesaru poděle kraljevsko dostojanstvo izvan Italije. Medjutim běše već skovana urota 60 optimatah proti diktatorovu životu, kojoj su bili na čelu praetori M. Bruto i C. Cassij, i Caesar běše umoren u skupštini rimskoga věća 15. ožujka g. 44.

§. 97.

Drugi triumvirat 43.

Po Caesarovoj smèrti ostade konsulom M. *Antonij*. Svojim govorom nad mèrtvim Caesarovim tělom razpali on tako slušaoce, da su Caesarovi ubojice morali od straha iz grada poběći i da su im kuće bile od razjarena naroda razorene i spaljene. Da se pobunjeni narod umiri, potvèrdjene běhu na Ciceronov predlog sve Caesarove naredbe. Nu Antoniju se nehtěde mirovati. Akoprem su rimske pokrajine već prije bile poděljene po věću i to tako, da je medju ostalimi Decim Bruto dobio cisalpinsku Galliju, to izposlova ipak Antonij svojom věštinom, te je narod proti volji věća njemu predao cisalpinsku Galliju, — za čim je on zato težio, jerbo je želio imati poput Caesara u blizini Rima pokrajinu i vojsku. Buduć da Decim Bruto nije hotio ustupiti svoje pokrajine, s toga se zametne medju njim i Antonijem rat, naime

Mutinski gradjanski rat (44—43). Kada je Antonij svoga protivnika već bio obkolio u Mutini, sklone Ciceron rimsko věće, te je odlučilo, da će Bruta oružanom rukom pomagati. Rimski konsuli Pansa i Hircij, pratjeni C. *Octavijanom* (unukom Caesarove sestre i od njega posinjenim i baštinikom učinjenim) nadvladaju Antonija kod *Mutine*, nu obadva padu, jedan u bitci, a drugi malo kašnje s ranah, što ih je dobio u bitci, i uslěd toga ostane Octavijan jedinim zapovědnikom rimske vojske. Buduć da je Octavijan dobro uvidjao, da nije dorasao i Antoniju i republikancem urotnikom, to odluči, da će najprije ove potonje uništiti, i zbog toga se sdruži s *Antonijem* i *Lepidom* (na někom otoku kod Bononije)

u drugom triumviratu g. 43, da pet godinah dèržavom upravljaju i da unište stranku Bruta i Cassija. Triumviri sastaviše odmah po svom došaštju u Rim kèrvni popis svih onih gradjanah, koje su hotěli smèrti predati (proscriptio); medju timi zabilježiše do 300 věćnikah i 2000 vitezovah. Zatim predadoše imena odsudjenih svojim kèrvnikom, koji su neopisivom okrutnoštju po ulicah, hramovih i kućah više danah klali i ubijali. Medju inimi žèrtvami pade i Ciceron, koga je Octavijan Antoniju za volju dao ubiti. Tom kèrvničkom naredbom běhu uništeni u Rimu svi oni, koji su bili republikanci, a republikanska vojska běše potučena od Antonija i Octavijana u bitkah kod *Filippah* g. 42, u kojih su se skončali i republikanski vodje Bruto i Cassij. — Poslě poběde kod Filippah otide Antonij u Aziju, da iztok opet upokori, a Octavijan se vrati u Rim, da veteranom zemljišta děli, u koju je svèrhu valjalo veliku množ italskih stanovnikah protěrati iz kuće i kućišta. Tim bude dan povod

Perusinskomu gradjanskomu ratu 41—40. Na čelu nezadovoljnikah bijaše L. Antonij (triumvirov brat), s kojim su se složili i oplěnjeni perusinski gradjani. Octavijan obkoli Perusiju, tako da je obsědnutim za malo nestalo hrane i da su se morali predati. On běše najprije odlučio, da se Perusija samo oplěni, poslě pako zapovědi, da se sasvim poruši (40). —

Octavijan nebijaše nikada iskren prijatelj Antoniju i zato se samo s njim u triumviratu složi, jerbo je vidio, da ga još nemože nadvladati i odstraniti. Octavijanova težnja idjaše umah iz pèrvoga početka za tim, da svoje drugove odstrani i da sam ostane vladarom. Medjutim, da Antoniju zamaže oči, privoli on na to, da se pokrajine medju triumvire s nova poděle i dade Antoniju svoju sestru Octaviju za ženu. Kašnje ga opet pozva na

pomoć proti S. Pompeju, koji je svojimi brodovi prěčio, da se hrana nije mogla prevažati u Italiju, te je zbog toga u Rimu glad nastao. Nu malo kašnje proměniše se stvari čisto drugačije. Octavijanov vodja Agrippa potuče Pompeja (koji je poslě u Aziji poginuo), a Octavijan iztisnu Lepida iz triumvirata, te se tako triumvirat pretvori u duumvirat; ali za malo imaše propasti i duumvirat. Dočim je Antonij bez uspěha s Parthi vojevao, poduze Octavijan više vojnah na narode u julskih Alpah i na illyrskih obalah, koji još nisu sasvim priznavali rimsko gospodstvo. Gradjanski naime ratovi u rimskoj dèržavi dobro dodjoše narodom na jadranskom moru, da opet pokušaju, nebi li se kako dokopali svoje stare neodvisnosti. Najprije uzkratiše Dalmate danke, što su ih malo prije bili obećali (v. §. 96), a za njihovim se priměrom povedoše i Japydi i Liburnjani, te stadoše navaljivati na Rimljane i po kopnu i po moru. Isto tako provaljivahu na rimsko zemljište Raeti i Taurisci ili Norici. Sada istom, kada je dèržava někako bila uredjena, pomisliše u Rimu na to, da se takovim navalam na kraj stane, dapače Rimljani podjoše i dalje u svojih osnovah. *Sva zemlja do Dunava* imaše se pokoriti Rimu! U tu svèrhu běše najprije dobivena južna strana Raecije; zatim pako povede sam Octavijan rimske čete na *Japode*, *Karne*, *Liburnjane* i *Dalmate*, dapače provali bez ikakova povoda i u zemlju *Pannonah* i *Skordiskah* (g. 35). Glavni grad ovih potonjih, Siscia po imenu, na uštju Kupe (gdě je sad. Sisak) morade mu se predati, i nakon žestoka boja od tri godine běhu svi spomenuti narodi pod rimsko gospodstvo dovedeni (g. 33).

Pannoniju je dělila rěka Sava od Illyrika, Alpes Juliae od Italije, gora Cetius od Norika. Od planinah njezinih i *gorah* spominjemo: Carvancas, Cetius, Albanon, Mons Claudius i Almus; a od *rěkah:* Danubius, Dravus, Savus, Colapis, Arrabo; od *jezerah:* Pelsois i Hiulcas.

Stanovnici te zemlje, *Pannoni* nazvani, bili su kao što i Illyri na razna plemena poděljeni. U njezinoj česti medju Dravom, Dunavom, Savom i Kupom nalazimo još prije Rimljanah ove znamenitije gradove: *Siscia*, *Mursia*, *Cibalae*, *Taurunum*, *Sirmium*.

Dočim je uslěd toga Octavijanov ugled sve više i više rasao, odtudjivaše si Antonij sve većma sèrdca Rimljanah. Očaran Kleopatrom razděljivaše on rimske pokrajine njoj i njezinoj děci; zatim protěra svoju ženu Octaviju i na njezino si město uze Kleopatru. Takovim si postupanjem sâm slomi vrat, jerbo je sada Octavijanu lahko bilo rimsko věće nagovoriti, da (na izliku) *Kleopatri* rat navěsti. Kod predbrěžja *Akcija* potuče se g. 31 rimska vojska s egipatskom. Octavijanov vodja Agrippa odèrža slavnu pobědu, koja je Octavijana učinila samovladaocem. Antonij i Kleopatra poběgnu u Egipat i ondě se sami ubiju, a Egipat postane rimskom pokrajinom (30).

Na taj način postade strašivi i lukavi Octavijan samovladaocem na iztoku i zapadu, koje je naumio najprije urediti i ujedno od njih stvoriti monarkiju. Sada nastade mir u dèržavi i sve se dade nakon tolikih bojevah na udoban život. *I u toj ćudoredno izkvarenoj dobi rodi se* **Isukèrst**, *spasitelj světa.*

Tretje doba.

Doba carevah (30 pr. Is. — 476 po Is.).

§. 98.

Octavijanova kuća, 30 pr. Is. — 68 po Is.

1. *C. Julij Caesar Octavijan August**) (30 pr. Is. — 14 po Is.). Vrativši se Octavijan u Rim odluči, da će zadèržati vèrhovnu vlast u dèržavi u svojoj ruci, i u toj mu se naměri nitko ozbiljno na put nestavi. Ali da se nebi činilo, kao da želi kraljem postati, nehtěde primiti diktature, koju su mu Rimljani nudili, i zabrani, da ga nipošto nezovu Romulom; na zato dobi (g. 27) ime Augusta. Najprije uze on s imperatorskim dostojanstvom spojenu vlast samo na 10 godinah i kašnje si ju davaše iznova poděljivati na pet ili deset godinah, pri čem se je više putah na izliku tako dèržao, kao da mu se nebi htělo vladati. Dočim je branio, da ga nezovu diktatorom ili kraljem, gledao je, da sva viša dèržavna dostojanstva sjedini u svojoj osobi, i da tako sve bez carskoga naslova postane pravim carem. Da bez potrebe narod neuvrědi, ostavi i nadalje sva ona dostojanstva, koja su bila za vrěme republike, n. pr. konsulat, praeturu i dr.; nu oni muževi, kojim je takova dostojanstva dělio, samo su ime nosili, a moć, koja je s njihovim dostojanstvom bila spojena, nalazila se je u njegovih rukuh. Tako se dakle

*) **Rodoslovje Augustove kuće.**

Tib. Claudij Neron, oženjen s Livijom, koja je poslě bila tretja *Augustova* žena.

Tiberij † 37. — Druso † 9 pr. Is.

(Druso:) Germanik † 19. — *Claudij* † 54.

(Germanik:) Agrippina, udata za Domicija, zatim za Claudija. — *Calligula* † 41.

(Agrippina:) *Neron*, Domicijev sin † 68. 2. žena Poppaea Sabina.

republika nije u jedan mah u monarkiju pretvorila, nego je proteklo mnogo vremena, dok je nestalo i zadnjega traga republikanskih uredbah.

Naslov *Augustus*, koji su mu poděliIi g. 27, označivaše ga kao više bitje i poděljivaše njegovoj vlasti něku legitimnost. Taj naslov predje, kao što i obiteljsko ime Caesar, i na njegove naslědnike.

August nesměraše svojimi *bojevi* toliko na predobivanje novih zemaljah, koliko na oséguranje već nadvladanih. Tako posla Agrippu, da nadvlada silne Cantabre i Asturce, da se tako *Hispanija* već jedared umiri; iztočnu granicu osěgura ratom s *parthijskim kraljem*, koji mu je poslao na susret u Syriju sve rimske zarobljenike i bojne znakove, koje je něgda Crassu bio oteo; za osěguranje sěverne medje běše Octavijan već g. 33 *Pannoniju* na srednjem Dunavu podložio (v. §. 97), koja je poslě opetovano kušala, da se oslobodi, ali sve uzalud, — njegovi pastorci pako Druso i Tiberij osvojiše g. 15 na gornjem Dunavu Rhaeciju (s Vindelicijom) i Norik. Tako postade Dunaj drugom medjašnom rěkom prama Germaniji. Nu u samoj nutarnjoj Germaniji nemogoše rečena dva brata valjano napredovati; pak i kada su već někoji germanski krajevi rimskoj vlasti bili podloženi, oslobodi ih Cheruščanin Herman (Arminius), pobědivši u *teutoburžkoj* šumi rimskoga naměstnika Quintilija Vara g. 9 po Is. August umre u Noli g. 14.

Kada je August (g. 6) odpravljao dvě vojske na Maroboda, markomanskoga kralja, komu je prěstolje bilo u sadan. Českoj, bukne tajno pripravljana velika buna medju Pannonci i Dalmatami i njihovimi suplemenici od jadranskoga mora do Dunava na iztok. Něki knežević dalmatski po imenu Bato i Pines bijahu vodjami toga ustanka, porad kojega je zaštrepila silna Roma. Nu budać da se je Marbod někako s Rimljani načinio, zato mogoše oni svoje legije upraviti na te pobunjene strane, na kojih se je u čas bila stvorila vojska od 200.000 ljudih, većom stranom na rimsku oružanih i uredjenih. Uslěd trogodišnjega kervava vojevanja běhu pobunjenici opet podjarmljeni (g. 9).

2. *Tiberij* (14—37), koji je istom u dospěloj dobi na prěstol zasio, ostade věran načelu Augustovu, da neide za širenjem rimske dèržave, i zato odazva svoga sinovca Germanika (koga je bio posinio) iz Germanije, gdě je bio započeo s uspěhom o tom raditi, da medju Němci osnuje rimsko gospodstvo. Budući da je Tiberijeva mati *(Livija)* u njem budila sumnje proti Germaniku, kanoti njegovu tobožnjemu takmacu, zato ga on pošalje na iztok, da ondě utaži někakove nemire. Germanik predobije u Aziji Kappadociju i Komagenu, zatim otide u Egipat, da vidi onděšnje znamenitosti, nu, vrativši se u Aziju, pogine tu do skora. Dok je on živio, zazirao je od njega Tiberij, te je zbog toga ipak něšto čověčnije vladao; ali po njegovoj smèrti počme čisto samovoljno carevati, neobazirući se ni na věće, ni na prava rimskoga naroda. G. 26 predade on vladu vodji svoje tělesne straže, okrutnomu Sejanu, a sam ode na otok Capreae zvani, na kojem je živio više godinah u najgadnijoj razpuštenosti. Istom kada je opazio, kamo Sejan cilja, da se naime želi učiniti vladaocem, sbaci ga i dade na smèrt odsuditi; nu malo kašnje běše i sam zadušen.

3. *Caligula* (37—41), najmladji Germanikov sin. On se pokazivaše kratko vrěme vèrlo čověčnim i za svoje podložnike brižljivim; nu do skora posta čisto drugim čověkom. Ako promotrimo njegovu ludu razsipnost, divlju okrutnost i živinsku razuzdanost (most preko zalěva medju gradovi Baiae i Puteoli — izmišljena poběda nad Germani — poběda nad Britannijom), moramo si pomisliti, da nije bio pri zdravoj pameti. Njega ubiše častnici tělesne straže.

4. *Claudij* (41—54), brat Germanikov. On prepusti vladu svojim nevaljalim ženam (Messalini i Agrippini) i nevrědnim ljubimcem, koje je od robovah učinio svojimi

najpouzdanijimi drugovi. Nu ipak počeše Rimljani upravo za njegova vladanja medje svoje dèržave na sěveru i jugu širiti, u Britanniji naime počeše im osvajanja, a Mauretaniju učiniše rimskom pokrajinom. Njega otrova žena mu Agrippina, koja je zatim na prěstol uzdigla svoga sina iz prijašnjega braka po imenu

5. *Nerona* (54—68). Neron vladaše iz početka pod upravom svoga učitelja Seneke i praefekta Burra dosta dobro, dok ga nije Poppaea Sabina navela, te je ubio svoju mater i ženu, i nju si za ženu uzeo. Za njegova vladanja izgori velika strana Rima, i mnogim se je pravom moglo sumnjati, da je on tomu bio početnikom, samo da si uzmogne graditi novu prěstolnicu (Neroniju); nu on svali svu krivnju na kèrštjane, koje je stao grozno progoniti, da tim sebe opravda. Rim běše opet obnovljen još u većem obsegu i ukrašen tako zvanom zlatom Neronovom kućom. Neron provede više godinah putujuć po Italiji i Gèrčkoj, gdě je po većih gradovih pokazivao svoju věštinu u igranju, pěvanju i borbi. Proti njegovoj kèrvoločnoj vladi pobuniše se najprije legije u Hispaniji, a poslě pristadoše uz nje i praetorijani. Od svih ostavljen poběže Neron iz Rima i ubi se pomoćju někoga Efrodita, komu je něgda bio slobodu poklonio.

§. 99.

Nutarnji odnošaji pèrvo vrěme carske dobe.

Ustav za carevah do Dioklecijana. Carska moć bijaše u rimskoj dèržavi velika, i to po tom, što su u osobi Augustovoj i njegovih naslědnikah bile sdružene sve važnije republikanske časti (v. §. 98). Uz te najviše političke časti imadjaše car takodjer najvišu věrozakonsku moć, jerbo je on bio i pontifex maximus i

član svetjeničkih sborovah; a tako isto predje na careve po malo i sva zakonotvorna vlast. Osobitom nesrećom po rimsku dèržavu bijaše, što u njoj nije bilo naročitimi zakoni uredjeno naslědstvo na prěstolju. — Věće se i sada još dèržaše, ali tako, da je sasvim bilo od cara odvisno, koji je věćnike po svojoj volji postavljao i skidao. — Narodne skupštine sazivahu se i u ovoj dobi, ali samo zato, da im se priobće odluke vladaoca ili senata.

Vojničtvo. Augustu bijaše najprečom brigom, da uredi vojničtvo i financije. Već po naravi njegove vlade, koja se je digla vojnom moći, trebaše on *stalnu vojsku*. Nu još prije njega, naročito za Marija i za Julija Caesara, běhu uvedene u rimskom bojnom sustavu bitne proměne. Marij naime ustroji svoju vojsku iz najniže vèrsti naroda, usléd česa su se po malo u rimskoj vojsci gubile one krěposti, kojimi se je prije toliko odlikovala. Po malo prestade někadanja stroga vojnička stega; ogromne vojske iziskivahu nove i težke danke; za plěnom i za darovi pohlepne legije slušahu samo onoga, tko ih je najbolje plaćao.

Ćudorednost gradjanah padaše tim dublje, čim se je više bogatstva u Rimu nagomilavalo, a domaći bojevi još više pospěšiše izopačenost u svih krugovih pučanstva. Razkoš u zgradah, u jelu i pilu, u nošnji, u obće u svem dodje do nevidjena stepena. — Buduć da se vlada nije starala za odgojivanje i za naučanje mladeži, to uzimahu odličnije o bitelji gèrčke robove (paedagogi, custodes), da im děcu odhranjuju. Na taj se način udomaći medju Rimljani gèrčki jezik, a mladež upi s njim gèrčke običaje i gèrčku pokvarenost.

§. 100.

Galba, Otho, Vitellij i tri Flavijevca (68—96).

Galbu protěra nakon 7-měsečnoga vladanja *Otho*, a ovoga sbaci poslě 3 měseca razpušteni *Vitellij*, nu i on se odèrža samo 8 měsecih, te ga sbaci

T. Flavij *Vespasijan* (69—79). Ovaj car nastojaše svimi mogućimi načini, da izlěči one rane, koje su prijašnji kèrvoloci dèržavi zadali. Uslěd te plemenite naměre uvede on bolji red u vojsci i obnovi strogimi zakoni čisto zanemareni vojnički zapt; zatim dovèrši obnovljenje grada, te ga ukrasi velelěpimi zgradami (colosseum); věću povrati njegova stara prava i svojom štednjom pomože čisto izpražnjenoj dèržavnoj blagajni. Ublaživši on na taj način samovladu rimskoga cara,. uživaše se zatim rimska dèržava tečajem od sto godinah (izuzam vladu Domicijanovu) mira i blagostanja. — Veliku *bunu u Judeji*, koja je bila pukla već za Nerona, uduši g. 70 sin mu Tito i razori Jerusolim (v. §. 59).

Tito (s priděvkom: amor et deliciae generis humani, 79—81). Za njegova dobrotvorna, nu žali bože vèrlo kratka vladanja zasipa nenadan i zato tim strašniji proval Vesuva gradove Herculaneum i Pompeji, a u Rimu počini neizměrnu škodu (trodnevni) požar i kuga. Naslědnikom mu bijaše mladji brat, po imenu

Domicijan (81—96). I on vladaše s početka dosta dobro, a osobito o tom nastojaše, da se dèrži red i mir i da sudci pravo sude; nu poslě kratka vremena poče se pojavljivati njegova okrutnost, razsipnost i razpuštenost u tolikoj měri, da je u svem tom Nerona doista dostigao. Julij Agricola zavèrši već za Vespasijana po-

novljeno osvojenje Britannije i osěgura Rimljanom posěd te zemlje proti navalam Piktah. Sâm Domicijan pako povede vojsku u Němačku, nu čini se, da nije ništa postigao, a od *Dakah* morade nakon težka poraza mir kupiti obećanjem godišnjega danka; ali zato ipak proslavi u Rimu i tu vojnu triumfom, te se nazva dačkim (Dacicus). Njegova na smèrt odsudjena žena dade ga ubiti, a podanici mu prokleše uspomenu osobitim zaključkom věća.

§. 101.

Najsretnije doba rimskoga carstva (96—180).

1. *Nerva* (96—98) běše od Domicijanovih ubojicah na prěstolje postavljen. On posini kod vojske obljubljenoga Hispanca

2. *Trajana* (98—117), koji je najviše o tom nastojao, da golemo rimsko carstvo još dalje razširi i da izvede više veličanstvenih gradnjah. On uzkrati Dakom danak, na koji se je bio Domicijan obvezao, a kada su oni zbog toga počeli plěniti rimske pokrajine preko Dunava, povede proti njim veliku vojsku, potuče ih u dvě bitke i *predobi Daciju*. U *ratu s Parthijanci*, kojih je kralj na armensko prěstolje bio postavio svoga brata, učini on Armeniju, Mesopotamiju i Assyriju rimskimi pokrajinami, a u isto vrěme predobi syrski naměstnik někoje krajeve u kèršnoj Arabiji. Osvojenjem rečenih pokrajinah dobi *rimska dèržava toliko prostranstvo, kakova još nikada nije imala.* Ista Nubija dodje pod rimsko gospodstvo i ostade pod njim do polovice tretjega věka.

3. *Hadrijan* (117—138), Trajanov učeni zemljak i rodjak, sklopi s Parthijanci mir i povrati im one pokrajine, koje je bio njegov predšastnik na onoj strani

Eufrata predobio, a to učini zato, jerbo je uvidio, da bi one krajeve i onako težko mogao odèržati. On obrati svu svoju snagu na to, da bolje uredi prostranu rimsku dèržavu, te, kako je dobro pojmio položaj, koji ga je išao kao gospodara světa, proputova, najviše pěške, *sve* svoje pokrajine, da na svoje oči vidi, što gdě treba; u Britanniji dade povući zid, koji bi rimsku stranu branio od razbojnih Piktah; u upravi i u sudstvu pako uvede posvuda bolji red nego što je prije bio. Njegovo vladanje prodje skoro bez ikakova boja; samo dade uredjenje rimske naselbine na razvalinah Jerusolima povod strahovitu ustanku Židovah, koji je istom nakon trogodišnjega, vèrlo žestoka vojevanja (131—133) udušen bio. Za njim stupi na prěstolje posinak mu

4. *Antonin Pijo* (138—161), koga su zahvalni podložnici zbog njegova pravdoljublja, blagosti i miroljubivosti nazvali drugim Numom i otcem ljudih. On imaše naslědnikom posinka si, stoičkoga filosofa

5. *Marka Aurelija* Antonina (161—180). Ovaj car moraše 13 godinah boj biti s *Markomanni* i *Quadi*. Ova se dvà naroda naime sdružiše još s drugimi germanskimi i sarmatskimi puci, te navališe na južnopodunavske pokrajine i na samu Italiju, i to baš onda, kada je najviše legijah na iztoku bilo, da s Parthijanci vojuju. Marko Aurelij povede proti njim devet putah rimsku vojsku. U kèrvavih bitkah, koje su bile velikom stranom u Pannoniji, bijaše sreća sad na jednoj, sad na drugoj strani. Nakon 13-godišnjega ratovanja umre Marko Aurelij u Vindoboni, prije nego li mu je za rukom pošlo, da osěgura granicu rimske dèržave proti napadajućim neprijateljem.

§. 102.

Padanje rimske dèržave pod vladom praetorijanacah 180—284.

S *Commodom* (180—192), slabim sinom Marka Aurelija, počima iznova u Rimu vojnička vlada. On sklopi mir s Markomanni; vladu predade zapovědniku svoje tělesne straže, sâm pako življaše u nečověčnoj razpuštenosti i divljih zabavah (kao rimski Herkul u gladijatorskih i zvěrinskih igrah).

Za 91 godinu, što je iztekla od Commodove smèrti do Dioklecijana, proměniše se na rimskom prěstolju 24 većinom od legijah u taboru izabrana cara, izmedju kojih je samo pet umèrlo naravskom smèrtju.

Odmah pèrve godine po Commodovoj smèrti proměniše se tri cara: pèrvi bijaše Pertinax, koji je morao svoje město ustupiti Julijanu, jerbo je ovaj legijam najviše novacah obećao; po Julijanu stupi na prěstolje *Septimij Sever* (193—211), koji je dvě vojske vodio na Parthijance, a jednu na Britanniju, gdě su bili škotski gorani Hadrijanove nasipe provalili. Timi svojimi vojnami gledaše on osěgurati najdalje sěverne i iztočne medje rimske dèržave. Njegov sin i naslědnik, okrutni *Caracalla* (211—217), dade ubiti svoga brata i suvladaoca Getu s 20.000 njegovih privèrženikah; zatim poděli rimsko gradjanstvo stanovnikom svih pokrajinah, da ih tim podvèrgne većim daćam, i prodje plěneć sve pokrajine. Njegov drugi naslědnik, děčak *Heliogabal*, predade se najgadnijoj razpuštenosti i opačini; dèržavne poslove obavljahu u njegovo ime mati mu i baba, koje su i u samo věće dolazile. Bolje vladaše naslědnik mu *Alexander Sever* (222—235) pod upravom svoje matere

i několiko pametnih věćnikah. Za njegova carevanja utemelji někí Artaxerxe novo-perzijsku dèržavu. Buduć da je Artaxerxe naměravao pod svojom krunom sdružiti sve one pokrajine, koje su spadale na někadašnju perzijsku dèržavu, zato se obori na njega Alexander, ali nemogaše ništa odlučna opraviti. Za njegovih naslědnikah padaše rimska dèržava sve niže i niže; s jedne strane naime navaljivahu na nju sve više surovi *germanski narodi*, a s druge ju slabiše nutarnji nemir i borba. Proti *Gallijenu* (260—268) podiže se 19 protucarevah. Od 30 tako zvanih tyrannah, od kojih je ovo doba i svoje ime dobilo, ostade živ samo Odenath u Palmyri, koga je rimski car vladaocem na iztoku priznao. Po Odenathovoj smèrti primi vladu u Palmyri žena mu Zenobija; nu *Aurelijan* (270—275) uništi joj dèržavu, razorivši Palmyru i ulovivši nju samu. Na drugih stranah nebijaše Aurelijan tako sretan: Daciju morade ustupiti Gothom, a navala Alemannah na Italiju prisili ga, te je Rim još jednim zidom opasao, da ga tim bolje osěgura proti barbarom. Nasèrtanje Germanah suzbijaše najkrěpčije car *Probo* (276—282); on ih naime ne samo iz Gallije protěra preko Rajne, nego i u istoj Germaniji dopre tija do Labe; ali napokon moraše, da osěgura dèržavne medje, germanske puke na Rajni i na Dunavu kao krajišnike naseljivati i germanske plaćenike u rimsku vojsku primati. U vrěme mira morahu njegovi vojnici vinograde saditi, ceste graditi, prokope kopati, močvare sušiti itd., ali ga oni upravo zato i umoriše.

Taj car, rodom iz Sirmija, tom se osobito misli zabavljaše, da mu vojnici izsuše velike močvare oko njegova rodnoga i prěstolnoga města; nu oni ga upravo tu ubiše, kada im je dosadilo zapovědi njegove slušati (g. 282).

§. 103.

Doba děljenja dèržave do njezina novoga sjedinjenja za Konstantina Velikoga 284—324.

Dioklecijan (284—305). Vidivši Dioklecijan, rodom Dalmatin iz Dioklee oliti Duklje, da nemože sâm odolěti navalam mnogobrojnih neprijateljah, uze si Maximijana za suvladaoca i predade mu zapadne zemlje; nu malo kašnje uvěriše se ova dva vladaoca, da im još treba pomoćnikah, ako žele, da im neprijatelji, poglavito pako Germani, neprodru u zemlju, te si zato uze svaki od njih po jednoga caesara (kojim se imenom naznačuje budući naslědnik na prěstolju): Galerija naime i Konstancija Chlora, i poděliše s njimi prokrajine široke rimske carevine, da svaki svojim dělom upravlja i da ga od vanjskih dušmanah brani. Tim jedino načinom bijaše moguće suzbiti neprijatelje; pače Galerij predobi u ratu s Perzijanci i pet pokrajinah s onu stran Tigra. Po Galerijevu nagovoru zabrani Dioklecijan vèršenje kèrštjanskoga bogoslužja i dade povod groznomu progonu kèrštjanah po cěloj rimskoj dèržavi. On si uredi svoj dvor u Nikomediji po iztočnom načinu, a g. 305 odreče se vlade nakon pretèrpljene bolesti i predje u svoju velelěpu palaču kod Solina, gdě je i umro g. 313. Isto se tako odreče vlade po njegovu nagovoru i Maximijan.

Po odstupljenju Dioklecijana i Maximijana osta carevina opet poděljena medju četiri vladaoca, jerbo su prijašnja dva caesara postala augustî, a drugu su si dvojicu uzela kao caesare. Po Konstancijevoj smèrti, koji je umro u Britanniji, vojujuć g. 306, běše ondě carem proglašen sin mu *Konstantin*, koji je sve svoje suvladaoce (na poslědku pet ih) jednoga za drugim odstranio i g. 324 samovladaocem postao.

§. 104.

Od novoga sjedinjenja dèržave za Konstantina Velikoga do konačnoga njezina razděljenja za cara Theodosija 324—395.

Konstantin Veliki, samovladalac (324—337).

Za Konstantinova vladanja běše u rimskoj dèržavi veličanstvena proměna izvedena. Izpovědanje *Isusove věre*, komu su se rimski carevi odprije toliko protivili, progoneći često kèrštjane najokrutnijim načinom, běše sada slobodnim proglašeno u ediktu, koji je Konstantin zajedno s Licinijem g. 313 izdao. Dočim je medjutim ovaj potonji kèrštjane kašnje opet progonio, ostade Konstantin ne samo ediktu věran, nego se sve odlučnije naklanjaše kèrštjanstvu. U tom běše on odmah na početku ukrěpljen čudnovatim znakom na nebu, koji je smatrao kao znak poběde u svojoj velikoj pogibelji g. 312.

Kèrštjanstvo se bèrzo razširi, a najviše privèrženikah nadje u rimskoj dèržavi. Oslanjajuć se na naročita svědočanstva i stara predanja moramo uvèrstiti medju zemlje, koje su bile već za života Isusovih apoštolah prosvětljene světlom evangjelja, takodjer pokrajine thračko-illyrskoga poluotoka, medju koje se broji i naša postojbina. U te pokrajine dovode stara predanja něke od apoštolah i od njihovih neposrednih učenikah, napose pako vele za Dujma, Petrova učenika, da je utemeljio biskupiju u Solinu, glavnom gradu Dalmacije, kao što vele i za drugoga apoštolskoga učenika po imenu Andronika, da je u Srěmu podigao biskupsku stolicu. — Kudagod se je pako kèrštjanstvo širilo, donese ono svojim čudotvornim dělovanjem sreću svemu čověčanstvu, a ponapose onim vèrstam ljudstva, koje su bivale u predkèrštjanskoj dobi zapuštane i zanemarivane, kao što su bili robovi, žene, podanici; a u obće pronicaše ono po malo svojim blagim duhom sav javni i privatni život narodah. Nu već od pèrvoga svojega početka naidje kèrštjanstvo u rimskoj dèržavi na velike protivnosti. Krive potvore (da kèrštjani u svojih sastancih čověčje meso jedu) i skromni način života pèrvih kèrštjanah podpaljivaše proti njim mèržnju světine i navede něke od rimskih carevah, te su kèrštjane najokrutnijim načinom progonili. U tih dnevih muke pribijahu kèrštjane

na križe, oli ih bacahu u vrelo ulje ili pred divlje zvěri itd. U redu progoniteljah kèrštjanskih stoje najprije Neron i Decij, a najposlě Dioklecijan. U Dalmaciji i u Pannoniji běsnijaše progon za Dioklecijana tolikom žestinom, da je veliko množtvo kèrštjanah mučeničke krune dopalo; a medju timi bijaše više biskupah, imenito sisački biskup Quirin, koji je za caesara Maximijana Galerija kod Sabarije (sada Sombathelj u Ugarskoj) mučeničku smèrt podnio. Buduć da je Konstantin zarana počeo kèrštjanom prijati, zato prijahu i oni njemu, a to mu mnogo pomože do poběde, buduć da su kèrštjani već tada činili većinu pučanstva u dèržavi. Konstantin se dade medjutim okèrstiti istom na smèrtnoj postelji. — Pèrvi obći cèrkveni sabor bijaše dèržan g. 325 u Niceji, gdě je bila odsudjena *Arijeva* nauka, koji je nijekao božansku narav Isusovu. Nu tim nebijaše Arijevo krivověrstvo odstranjeno, ono se dapače još i poslě dosta dugo dèržaše, naročito i u Pannoniji. — U doba Konstantinovo pada jošte početak *redovnikah* (monahah), koji su se doskora počeli uredjivati i u Dalmaciji, kao što i pustinjaci, — a što su se i jedni i drugi na tih takodjer stranah uspěšno širili, najviše treba pripisati ugledu i dělovanju sv. Jerolima.

G. 330 (?) preměsti Konstantin carsko prěstolje iz Rima u *Konstantinopol* (Novi Rim, Carigrad); zatim poděli na novo cělu carevinu (na 4 praefecture, koje su se opet dělile na dioecese, zatim na provincije; — Pannonija i Dalmacija spadaše na illyrsku praefecturu, kojoj je praefect u Sirmiju stolovao); nadalje uvede nova dèržavna i dvorska dostojanstva, odděliviši sasvim gradjansku upravu od zapověděničtva nad vojskom, i izdade nove naredbe o razpisivanju i pobiranju daćah. Po njegovoj smèrti poděliše carevinu njegova tri sina.

Konstantin II., Konstancij i Konstant, ali napokon dodje sve *Konstanciju* u ruke. Njegov stričević

Julijan (Apostata, odmetnik) proslavi se pobědami, odèržanimi nad Franci i Alemanni, i zato běše od legijah (u Parizu) carem proglašen; Konstancij podje s vojskom na njega, da ga upokori, nu umre na putu. Akoprem je Julijan bio odhranjen u kèrštjanskoj věri,

to ipak od nje odpade, i buduć da je bio obljubio poganstvo, obćeći s poganskimi filosofi i bivši uputjen u gèrčke mysterije, zato nastojaše o tom, da pogansku věru opet povrati. Iz mèržnje proti kèrštjanom zauze se za Židove i htěde im sazidati hram u Jerusolimu, nu taj mu posao ostade uzaludan zbog ognja, koji je iz zemlje sukljati počeo. On pade u ratu s Perzijanci. Naslědnik mu *Jovijan* učini s Perzijanci mir, vrativši im pet prekotigarskih pokrajinah. Jovijanov naslědnik

Valentinijan I. uze svoga brata *Valenta* kao suvladaoca i predade mu iztočne zemlje. Od toga vremena bijaše rimska carevina razděljena na zapadnu i iztočnu, samo što je još *Theodosij* stražnju godinu svoga vladanja obedvě strane na kratko vrěme bio sdružio.

Za Valentova vladanja započe *seoba narodah*, kojoj su Hunni povod dali. Provalivši oni iz Azije u Europu, sraziše se najprije s Alani (medju Donom i Volgom), a njimi ojačani udariše na gothska plemena (medju Donom i Dunavom), koja su bila osnovala daleko razgranjeno gospodstvo, komu su se morali pokoravati i někí slavenski narodi, što su s Gothi na sěveru susědili. Jedan dio zapadnih Gothah, gonjenih od Hunnah, dobi od Valenta obitališta u Moesiji; nu buduć da su ti Gothi bili ugnjetavani od carevih naměstnikah, zato se pobune, te dobivši podkrepe od Hunnah i od iztočnih Gothah provale u Thraciju i tu poběde Valenta kod Adrianopola g. 378, gdě je i sâm Valent zaglavio.

Njegov naslědnik na iztoku, car *Theodosij*, učini mir s Gothi, naznačivši im obitališta u Moesiji i Thraciji i primivši ih mnogo na svoju plaću kao svoje vojnike. Taj isti car odstrani medju sobom se boreće vladare zapadnoga carstva, te uslěd toga još jednom sjedini svu rimsku dèržavu pod svojom vladom; ali na

svojoj smèrti poděli opet dèržavu na dvě pole medju svoja dva sina, tako da je *Arkadija* zapao iztok, a *Honorija* zapad, g. 935.

§. 105.

Zapadno-rimska carevina do njezine propasti 395—476.

Slabi *Honorij*, koji je Ravennu učinio svojom prěstolnicom, nebijaše kadar, da obrani svoju dèržavu od provalah nasèrtajućih narodah. *Burgundi* zauzeše něku stranu Gallije (407), *Vandali*, *Alani* i *Svevi* spustiše se (409) u Hispaniji, a *zapadni Gothi* prodrěše pod svojim kraljem Alarichom u dva puta u Italiju, i predobiše i poplěniše Rim (410); nu poslě ih odvede Alarichov naslědnik Athaulf u Galliju, a drugi još dalje u Hispaniju g. 412.

Za Honorijeva sinovca, *Valentinijana III.*, zauzeše *Vandali* g. 429 pod svojim kraljem Geiserichom sěvernu obalu Afrike, a *Angli* i *Sasi* predobiše pod svojimi vodjami Hengigstom i Horsom (445?) od Rimljanah već prije (g. 426) opuštenu Britanniju. Nakon tolikoga gubitka diže se proti Rimu još jedan neprijatelj, o kojem se je činilo, da će srušiti rimsko cartsvo. Taj strahoviti neprijatelj bijaše kralj Hunnah *Attila*. Strovalivši Hunni obě gothske dèržave běhu obladali svimi zemljami od Dněpra tija do Dunava, a povèrh toga běhu podložili pod svoje vèrhovničtvo razne slavjanske narode toli u ravnicah sadaš. Ruske, koli u pokrajinah s onu stran Tatrah tija do Odre i baltičkoga mora. Sada pako ustade Attila, koji je bio i Sirmij pod svoju vlast dobio, na rimsku dèržavu, te provali sa svojom velikom i divljom vojskom u Galliju; nu tudě ga potuče g. 451 rimski vodja Aěcij

s Theodorichom I., kraljem zapadnih Gothah, u kèrvavoj bitci na *catalaunskom polju* (kod Châlons sur Marne). Još jedan put provali Attila u Italiju, plěneć i harajuć kudagod je prolazio (utemeljenje Mletakah); nu opet se natrag vrati stranom uslěd mnogih darovah i prošnjah, stranom uslěd toga, što su se u njegovoj vojsci bolesti pojavile i što joj je hrane ponestalo. Po njegovoj smèrti razpade se velika hunnska dèržava.

Poslě toga slědjaše još za kratko vrěme devet carevah u rimskoj dèržavi, koja je bila skoro na samu Italiju ograničena. Pèrvi medju timi carevi, Maxim po imenu, htěde prisiliti udovicu (Eudoxiju) Valentinijana III., da mu bude ženom; nu ona pozva vandalskoga kralja Geisericha u Italiju, koji je i zbilja sa svojimi brodovi po Tibru do Rima došao. Tom prilikom bijaše Rim plěnjen 14 danah; Maxim pade kao žèrtva razjarena naroda, a Eudoxiju odvede Geiserich u Afriku (445). — Slědeći carevi bijahu skoro svi zavisni od Gotha Ricimera, te imadjahu něšto ugleda samo ondě, gdě su upravo boravili. Stražnjega cara, po imenu *Romula Augustula*, sbaci s prěstolja *Odoaker*, vodja Herulah, Rugijah i drugih germanskih plaćenikah, i tako se podiže g. 476 na razvalinah rimskoga carstva germanska vlast.

§. 106.

Proměne u životu narodah, koji su dolazili pod rimsko gospodstvo.

Rimljani su, kao što smo viděli, šireći svoje gospodstvo toliko narodah lišili njihove narodne i dèržavne samostalnosti, te se je uslěd toga život tih narodah dalje razvijao sasvim novim pravcem. Nu tim, što je već rečeno, nije jošte pokazano sa svake strane, od kakova je

znamenovanja bilo rimsko gospodovanje za nadvladane narode.

Rimljani bi uredjivali podjarmljene zemlje kao svoje pokrajine (provincije), od kojih je svaka imala svoga najvišega poglavara. Od moći tih vladarah i njihovih činovnikah bijahu medjutim u někoj měri izuzete slobodne *gradske obćine*, kojim je žiteljstvo bivalo većom stranom rimsko. Takove gradske obćine imadijahu svoju samoupravu i samo u někih većih stvarih bijahu podredjene višoj moći vladara.

Te gradove možemo smatrati kao središta, iz kojih se je rimska naobraženost i u nadvladanih pokrajinah razširivala. U njih se dizahu spomenici rimskoga graditeljstva: hramovi, kazališta, kupelji i t. d., o kojih nam još danas govore sěmo tamo sačuvani ostanci; u njihovu okolišu stajahu ville i perivoji bogatih patricijah i gradjanah; svi skupa pako bijahu u někoj svezi sredstvom umětno izvedenih cestah, koje su se na sve strane preplitale, spajajući grad s gradom, a sve ih skupa sa središtem, Rimom. Buduć da su gradjani u rečenih gradovih dobivali najlěpša zemljišta, zato se mogaše iz gradovah takodjer razprostirati bolji način poljskoga gospodarstva: na jednih se stranah napredovaše u ratarstvu, drugdě u vèrtlarstvu, drugdě opet u vinogradarstvu, — sve premu tomu, kako je gdě zemljište za što prikladnije bilo. Rudarstvo se takodjer usavèršivaše i razširivaše.

Nu s obdělavanjem zemlje nenapredovaše jednakim korakom i naobražavanje podjarmljenih narodah, jerbo su Rimljani sve samo za se radili. Staro stanovničtvo nadvladane zemlje bijaše těrano sa svoga zemljišta, te mu se dobitnik Rimljanin kao gospodar nametaše. Samo maloj česti nadvladana naroda, koja se je znala sačuvati věrnoštju prama novim gospodarom, poděljivahu Rimljani u većoj ili manjoj měri svoja prava. Nu takovi

upravo ljudi nastojahu zatim o tom, da se što prije s Rimljani izjednače i u običaju i u jeziku. Rimski jezik imaše prednost u uredu i na sudu, a poslě upravo sâm gospodovaše; uslěd toga pako propadahu različiti narodni jezici, izuzam morda one, koji su živěli u prědělih manje pristupnih i od gradovah oddaljenijih.

Nu uza to uvadjahu Rimljani posvuda u nadvladanih zemljah svoje uredbe, te se s njimi mogoše upoznati i sprijateljiti podjarmljeni takodjer narodi.

Sve to dělovanje napredovaše bèrže u onih zemljah, koje su odmah sasvim došle pod pravu rimsku vlast; nu niti one zemlje, koje su s pèrva, morda i na dulje vrěme, bivale samo u savezničtvu s Rimom, ili pako pod njegovim vèrhovničtvom, nemogoše odolěti silnomu uplivu rimskoga života.

Na koliko je to dělovanje rimske dèržave bilo za nadvladane zemlje i narode blagotvorno, pokazivaše se ono takovim samo dotle, dok je u rimskoj dèržavi bilo u obće dobra reda i stare krěposti; kako je pako počeo sâm Rim padati, pokazivahu se tomu zle poslědice i u pokrajinah, koje su u dobi skvarenosti rimskoga života najviše morale tèrpiti s težkih teretah, sa samovolje i silničtva vladarah, i u obće s dèržavne neuredjenosti.

U tih težkih dnevih pružaše narodom medjutim blagu utěhu *věra Isusova,* koja se je sve dalje i dalje širila.

Napokon dodje k nutarnjoj trulosti rimske dèržave još drugo veliko zlo, *navaljivanje* naime *barbarskih narodah.* Oni otimahu zemlje, kojim dèržava nije bila kadra pružati dovoljne obrane, i něki se od njih već spuštahu u osvojenih zemljah s naměrom, da si osnuju svoje dèržave; nu i u onih zemljah, koje su još ostajale pri rimskoj dèržavi, a svojim su položajem bile izvèrgnute češtjemu navaljivanju barbarah, běše već u tih dnevih, prije konačnoga naime razspa zapadno-rimske dèržave,

mnogo toga uništeno, što su one bile za prijašnjih vremenah dělovanjem rimske dèržave dobra i koristna postigle.

Stanovnici onih zemaljah, u kojih danas naš narod prebiva, *Illyrika* naime i *Pannonije*, stupivši u veliku zajednicu narodah ogromnoga rimskoga carstva, postadoše dionici toli blagodatih, koli nevoljah rimske vladavine.

Bivši Illyri od Rimljanah nadvladani, pridružena běše njihova zemlja rimskoj dèržavi kao pokrajina „*Illyricum*", kojom je legat upravljao. Već za Caesara bijaše Illyrik razděljen na tri oblasti, sa središti u Scardoni, kamo su spadali Japydi i Liburnjani; zatim u Saloni, kamo je spadao veći dio Dalmacije; napokon u Naroni, kamo su spadali žitelji južne Dalmacije.

Illyrski *gradovi*, što smo ih još prije Rimljanah našli (v. §. 82), procvatoše za rimskoga vladanja tim, što su u nje dovadjane naselbine iz Italije, preko kojih se je mogla zatim naobraženost u raznih pravcih širiti. Već za cara Augusta postadoše rimskimi kolonijami: Jadera, Salona, Narona i Epidaurus, a car Trajan dovede kolone u Aequum (u Dalmaciji). Usléd toga imadijahu spomenuti gradovi od to doba dvojako pučanstvo, staro naime oliti illyrsko i novo oliti italsko. Nu i u ovoj pokrajini rimskoga carstva bijahu kao što i u drugih pokrajinah u spomenutih gradovih vladajućim gradjanstvom samo „coloni" iliti naseljenici, te se je samo izmedju njih biralo gradsko vieće i poglavarstvo; stari pako stanovnici dobiše doduše pravo rimskoga gradjanstva, nu ipak tako, da su i nadalje ostali podanicî i da nisu imali prava na gradsku upravu, osim da je komu izmedju njih bilo dozvoljeno, da se uvèrsti medju colone. — Gradskimi poslovi upravljahu u kolonijah věćnici i gradsko poglavarstvo, komu su na čelu bili duoviri. — Taj ustroj kolonijah bijaše već sam po sebi podoban, da širi u illyrskih gradovih rimski jezik i običaj, odakle se je to zatim po malo prenosilo i u vanjske obćine, koje su bile od gradovah u svih granah javnoga života toliko odvisne. Zato se nećemo čuditi, što se je u Dalmaciju sve većma uvlačio i rimski jezik, i pravo i věrozakon. U tom dělovaše mnogo i rimska vojska, od koje su něke legije u toj zemlji dugo bivale u posadi, kao što je opet ona s druge strane svoje sinove davala u druge rimske čete. — Do kakova se je stupnja naobraženost u toj zemlji bila podigla, za to nam svědoče ostanci staroga Solina, koji poslě toliko věkovah probudjuju obćenito udivljenje. Nu pod konac vladanja zapadno-rimskih carevah mnogo

štete pretèrpi i ona stranom zbog nutarnje dèržavne neuredjenosti, stranom zbog domaćih borbah i vanjskih navalah.

Što je ovdě rečeno o Illyriku kao rimskoj pokrajini, valja takodjer o *Pannoniji*. Kada je ona pala pod rimsku oblast, razděliše ju na gornju i dolnju. Glavom sve zemlje bijaše legat ili procurator, od kojih je dolnjo-pannonski stolovao u Mursi. Rimljani i u nju dovedoše više svojih kolonijah; tako već za Augusta u Sisciju, za Hadrijana u Mursu, za Septimija Severa u Sirmium; te pako kolonije bijahu i tu uredjene kao i na drugih stranah, naročito pako u Illyriku. Najznamenitijim gradom bijaše Sirmium na savskoj obali. Tu bijaše bojno skladište za ratove s podunavskimi narodi, zatim velika tvornica oružja, carska palača, velik forum i zapověedničtvo pèrvoga flavijskoga brodovlja na Dunavu. Taj grad preote něgdašnju slavu Sisciji; nu Siscia zadèrža još uvěk veliku važnost, imajući kovnicu novca, blagajnu za pokrajinu Saviju i zapovědničtvo brodovlja na Savi. O veličini tih gradovah svědoče nam i danas ruševine, koje se izkapaju kod Mitrovice i kod Siska. — I u toj se zemlji diže za rimskoga vladanja poljodělstvo, vinogradarstvo i tèrgovina. Obćenje olahkotjivahu ne samo brodive rěke, nego i ceste, koje su se tom zemljom proplitale, se su ju spajale s jedne strane s Illyrikom i Italijom, a s druge s dolnjim podunavljem.

Položaj imenovanih dvijuh pokrajinah i ona sveza, u kojoj su medju sobom bile, učini, te su one prigodom novoga razděljenja carstva za cara Konstantina ujedno s Norikom učinjene posebnom praefecturom Italije pod imenom zapadnoga Illyrika (Illyricum occidentale).

§. 107.

Zemljopisni pregled rimske carevine.

A. *Europejske zemlje.*

1. *Italija* do Rubicona od 266 *). Gallia cisalpina, koja je bila već g. 222 nadvladana, bijaše s početka uredjena kao pokrajina, nu kašnje ju (49) pribrojiše k Italiji, kao što je isto to učinjeno i s Ligurijom i

*) Svi brojevi bez dodatka znamenuju godine prije Isukèrsta.

zemljom Karnah, Venetah i Istranah. *Sicilija* s okolnimi otoci (karthažka strana od 241, cěla od 210). *Sardinija* (238) i *Korsika* (231). 2. *Hispanija* (206, ali istom 25. konačno podjarmljena). 3. *Gallia transalpina* do Rhena (južna strana, provincia romana zvana, već od 121, cěla istom 51). 4. *Britannija* (cěla 85 po Is.). 5. *Jugo-zapadna Germanija.* 6. *Južno - podunavske* pokrajine: a) Raecija (15), b) Vindelicija (15), c) Norik (15), d) Pannonija (33), e) Moesija (29). 7. *Illyrija* (něka strana već 228, cěla 167). 8. *Dacija* (106—270 po Is.). 9. *Macedonija* (148). 10. *Thracija* (46 po Is.). 11. *Achaja* ili Gèrčka (146). 12. *Kreta* (66; 96 s Cyrenom u jednu pokrajinu sdružena).

B. *Azijske zemlje.*

1. *Asia proconsularis* (od 130; na nju spadaju Maloazijske pokrajine na zapadnoj obali i veća strana Frygije). 2. *Cilicija* (102) s *Pamfylijom* i Isaurijom. 3. *Bithynija* (74). 4. *Syrija* s Foenicijom (64) i Palaestinom (44 po Is). 5. *Cypar* (58). 6. *Galacija* (25). 7. *Kappadocija* (17 po Is.) s Pontom i Malom Armenijom. 8. *Velika Armenija* (114—117 po Is.). 9. *Mesopotamija* (115—117 po Is.). 10. *Assyrija* (115—117 po Is.). 11. *Provincia insularum* (od Vespasijana ?).

C. *Afričke zemlje.*

1. *Africa propria* (146) s Numidijom (46). 2. *Egipat* (30) s primorskim pěskovitim krajem na zapad do Cyrene. 3. *Mauretanija* (40 po Is.).

§. 108.

Naobraženost Rimljanah.

1. *Vêra.* Poslě Numinih vremenah, koji je, kako se je u Rimu věrovalo, pèrvi věrozakonske stvari uredio, razvijahu se one pod uplivom različitih okolnostih.

Najstariji narodni *bogovi* Rimljanah stoje u odnošaju prama poljodělstvu, kao što je Saturno, ili prama pastirstvu, kao što je Fauno, ili napokon prama utemeljenju rimske dèržave, kao što su Marte i Quirin. Rimski Jupiter bijaše kao što i gèrčki Zeus poglavito bog neba i velikih pojavah u prirodi, koji su zato od njega i dolazili, kao što je dažd, grom, blěsk.

Već za rana poče se pokazivati upliv etruski, a još više gèrčki na razvitak rimske věre. Iz Kumah, najstarije gèrčke naselbine u Italiji, dodjoše u Rim sibyllske knjige, gèrčki bogovi i njihova služba. Kada je pako u rimske ruke pala i dolnja Italija, a još više kada su rimsko gospodstvo pripoznale gèrčke dèržave na iztoku, tada se rimska věra skoro sasvim pogèršti, stranom uslěd toga, što su se Rimljani sve više upoznavali s gèrčkom knjigom, stranom zato, što su u Rim prenašali iz osvojenih gradovah množtvo kipovah gèrčkih bogovah. Sada běhu gèrčki mythi preneseni na rimske bogove. — Osim toga doseli se u Rim još i egipatsko i azijsko bogoštovje, i svi napori rimskoga věća, da se tomu na put stane, ostadoše bezuspěšni. Kada je republika pala, pade s njom i věra, koja je tako uzko bila spojena s dèržavnim životom, te je već i prije bivala orudjem politike.

Rimsko *bogoslužje* nesměraše na to, da podučava, pobudjuje i nutarnju čistoću izvede, nego sve *molitve,*

zavěti, *žèrtve* i *svetkovine* bijahu sredstva, kojimi je čověk tražio, da si bogove predobije za svoje svèrhe.

Zato se pri *molitvi* negledaše toliko na naměru i duh molećega, koliko se je pazilo na to, da se stanovite formule točno izreknu uz obdèržavanje propisanih obredah. U važnijih slučajevih, u kojih se je o tom radilo, da se što većega zadobije (osobito poběda i osvojenje), polagahu Rimljani *zavěte*, koji su zatim velikom svěstnoštju izvèršivani. Običaji pri *žèrtvovanju* bijahu u bitnosti oni isti, koje su za to Gèrci imali. *Svetkovine* se umnožavahu osobito od ono doba, odkako su Rimljani bili prestali poljodělstvom se baviti, te su kadikad trajale i po više danah uz različite igre u theatru, amfitheatru, cirku. Napokon ih bijaše do petdeset.

Ob *ispitivanju božje volje* v. §. 68. U izvanrednih slučajevih pitahu svetjenici za savět na zapověd věća i sibyllske knjige, koje su obično naredjivale po koji novi obred, ili koju svetkovinu, ili pako žèrtvu.

Najvažnije *svetjeničke redove* v. u §. 68.

Od Konstantinovih vremenah imaše kèrštjanska věra u cěloj rimskoj dèržavi podpunu slobodu, a kašnje postade dèržavnom věrom.

2. *Ustav*. Najstariji ustav v. §. 69. Reforme za Servija Tullija v. §. 70. Novi ustav nakon prognanja kraljevah v. §. 71. Izjednačenje plebejah s patriciji, zatim postanak nove vèrsti plemstva i nove borbe medju stališi v. §. 72 i sl. Ustav za carevah do Dioklecijana v. §. 99. Proměne za Konstantina Velikoga v. §. 104.

3. *Vojničtvo*. Nigdě se nije vojničtvo u starom věku tako razvilo, kao što se je razvilo u Rimu.

a) Kopnena vojska. U razvitku rimskoga vojničtva treba razlikovati tri dobe. aa) Dobu *gradjanske vojske* do Marija. Vojnikom moraše biti svaki gradjanin, koji je imao politička prava, a oružanje se ravnaše po censu (v. §. 70 i 80). bb) Dobu *plaćene* ili *najmljene* vojske počam od Marija do Augusta. Tu prestade census biti temeljem novačenja; rimsko se konjaničtvo sasvim izgubi,

jerbo su legije sastojale iz samih pěšakah, dočim su konjanike davali saveznici i provincijalci (sr. §. 87 i 99). cc) Kada je monarkija uvedena. dodje u običaj *stalna vojska*, koja se nije razpuštjala ni u mirno doba i koju je prisega vezala na věrnost prama caru (sr. §. 99).

Pèrvo město u stalnoj vojsci zauzeše Augustom ustrojene cohortes praetoriae, koje su bile stranom carevom tělesnom stražom u Rimu, stranom su ležale u posadah po Italiji, te su imale tu prednost pred ostalom vojskom, što su i kratje vrěme služile i bolje bile platjane.

b) Pomorstvo počima u Rimu s punskimi bojevi, ali se tu nikada nije onako usavèršilo, kao što je bilo u Aheni ili u Karthagi. Čim je Karthaga pala, zanemarili su Rimljani svoju pomorsku silu, te se je moglo gusarstvo u sredozemnom moru strahovitim načinom širiti. Pompej je medjutim opet podigao zanemareno pomorstvo, te su ga poslě i carevi s velikom pomnjom uzdèržavali, služeći se pri tom naročito od davninah na moru izvěžbanimi žitelji iztočnoga jadranskoga primorja.

4. *Književnost.* O pèrvih plodovih rimske književnosti drugdě nam već rěč bijaše (v. §. 87). a) Premda je politički život Rimljanah zadnje vrěme replublike i na početku carstva propadao, to se ipak upravo to doba pokaza tolika dělatnost u svih granah pěsničtva i znanostih, da je ono prozvano *zlatnom dobom* rimske književnosti, a računa se od zadnjih desetlětjah republike do Augustove smèrti. Medju pěsnici toga vremena odlikuju se: didaktik *Titus Lucrecius Carus* (99—55 pr. Is.), zatim lyrik *Quintus Valerius Catullus* i satyrik *Marcus Terentius Varro* (116—27 pr. Is.). Nu najznamenitiji pěsnici jesu: *Publius Virgilius Maro* (70—19 pr. Is.), koji si je veliku slavu zadobio svojim eposom,

Aeneidom, u kojem se opěvaju bajoslovni početci Rima; zatim *Publius Ovidius Naso* (43 pr. Is. — 17 po Is.), od koga imademo više znatnijih dělah, naime *metamorfose*, u kojih se pripovědaju věrozakonske gèrčke i italske priče, nadalje *faste*, koji sadèržavaju poetičko razjasnjenje rimskih svetkovinah, običajah i bogovah, i *elegije*; napokon *Quintus Horatius Flaccus* (65 pr. Is. — 8 po Is.), od koga imademo odah, satyrah, epistolah i epodah. K tim se izvèrstnim pěsnikom pridružuje još lyrik *Albius Tibullus* (54 pr. Is. — 19 po Is.) i elegik *Sextus Aurelius Propertius* (rodj. oko 54 pr. Is.).

Medju znanstvenimi radnjami Rimljanah stoje na pèrvom městu plodovi *govorničtva* i *pověst*. Govorničtvo dodje do najvećega cvěta zadnjih desetlětjah republike, a u carskoj dobi izgubi do skora svu svoju važnost, budać da je tada pogibao politički život, koji najviše razvija govorničke talente. Da nespominjemo starijih govornikah (*Catona* starijega, *Caja Graccha* i dr.), napomenut ćemo na ovom městu samo one, koji su najznamenitiji u dobi cvětanja, a to jesu: *Cicero* i *Hortensius* († 50). Pèrvi od te dvojice bijaše podjedno i najznamenitiji *filosof* rimski; nu on neizumi nikakova osobita sustava, nego bijaše eklektikom, t. j. on prouči gèrčke sustave, te upoznade svoje jednoplemenike s onim, što mu se je činilo najvažnije.

Medju pověstnici postigoše něki toliku savèršenost, da se mogu svako vrěme kao uzori smatrati. Tu je najprije *Caesar*, koji je opisao znamenite dogadjaje gallskih i gradjanskih bojevah, nadalje *Cajus Sallustius Crispus* (86—35 pr. Is.), od kojega je dělah sačuvana pověst jugurthinskoga rata i Catilinine urote, zatim *Cornelius Nepos*, njegov suvremenik, koji je sastavio više životopi-

sah izvèrstnih i slavnih muževah, napokon *Titus Livius* (59 pr. Is. — 17 po Is.), koji je pisao pověst Rima.

b) Vrěme od Augustove do Hadrijanove smèrti zove se u pověsti rimske književnosti *srebrenom dobom.* Pěsnici toga vremena nedostižu niti iz daleka svojih prednjakah, samo *satyrici* čine iznimku, a to jesu: *Aulus Persius Flaccus* (34—62), *Didius Junius Juvenalis* (rodj. za Claudija). Njim je skoro jednak pěsnik epigrammatah Marcus Valerius *Martialis* († poslě 100). To vrěme dade usuprot najvećega rimskoga pověstnika, *Cornelija Tacita* (rodj. oko 50 po Is.), koji u svojih dělih, *historiae* i *annales*, opisuje strahovite zgode pèrvih vremenah carske dobe. On napisa još dělo *Germania* i izpripověda život *Julija Agricole.* Od ostalih pověstnikah toga vremena spominjemo još *Marka Veleja Patercula*, koji je napisao kratku pověst Rima, zatim *Quinta Curcija Rufa*, koji je izpripovědao děla Alexandra Velikoga, i *Caja Suetonia Tranquilla*, koji je opisao život někih carevah.

Vrědno je ovdě napomenuti, da je Gèrčka nakon propasti svoje samostalnosti dala několiko znatnih pověstnikah, koji su pod rimskim gospodstvom gèrčkim jezikom pisali. To pako jesu: *Polybius* (rodj. poslě 212), *Diodor* (suvremenik Caesarov), *Dionys* iz Halikarnassa (suvremenik Augustov) i *Plutarch* (suvremenik Trajanov), kojega su biografije svako doba mnogo čitane.

U ovoj srebrenoj dobi malo muževah obradjivaše polje stroge *znanosti. Cajus Plinius secundus* (23—79) napisa obširno prirodoslovno dělo. Najznatniji filosof carske dobe, *Lucius Annaeus Seneca* (2—65), bijaše privèrženik stoičke filosofije. Za biografiju se učiniše zaslužnimi *Strabo* i *Ptolomaeus*, nu ta oba pisahu gèrčki.

c) Nakon srebrene dobe gubi rimska književnost skoro svu svoju važnost; děla pěsnikah i pověstnikah

neimaju tu skoro niti srednje ciene. Usuprot dobi znanost upravo u toj dobi s jedne strane veću važnost, buduć da je *pravoslovje* našlo stopram za carevah drugoga i tretjega stolětja pravih i izvèrstnih njegovateljah, kao što su *Gajus, Papinianus* i *Ulpianus.*

Ako se sve rečeno u jedno sabere, tada ćemo naći, da Rimljani nisu dostigli Gèrkah u književnosti i u znanosti, ali da im se ipak mogu dostojnim načinom po bok staviti.

5. Sasvim je drugačije s *umětnoštju.* U tom pogledu nepokazuju Rimljani nikakove originalnosti. U dobi kraljevah i pèrvo vrěme republike dèržahu se Rimljani *etruskih uzorah,* kašnje pako *gèrčkih.* Njihove *gradnje* kao takodjer i děla kiparstva i slikarstva nisu ino nego oponašanja, koja ni iz daleka neimaju vrědnosti svojih uzorah. Najznatnija još děla staviše Rimljani u graditeljstvu, u kojem se pogledu osobito odlikuju děla carske dobe i to stranom svojom sjajnoštju, stranom pako ogromnoštju.

6. *Tèrgovina i obèrt.* Rimljani nisu nikada těrali pomorske tèrgovine u onoj měri, kao što su někda činili Gèrci. Javno mněnje nije u obće prijalo tèrgovini, te se je mislilo, da se tèrgovina i gradski obèrt neslaže s dostojanstvom slobodna čověka i gradjanina. Kašnje doba istom, kada se je rimsko gospodstvo razprostranilo i na Aziju i na Afriku, procvala je pomorska tèrgovina, te su u njoj udioničtvovali i vitezovi, ali samo u veliko, kao što su isto tako uzimali u zakup dèržavne dohodke i obskèrbljivanje vojske.

Chronologički pregled

najvažnijih u ovoj knjizi pripovědanih dogadjajah.

Pèrvo doba: od postanka najstarijih dèržavah do Cyra 558 pr. Is.

Pr. Is.

prije 2000? Stara egipatska dèržava. Hyksi u Egiptu.
oko 2000 **Abraham** se naseljuje u Kanaanu.
2000—1250 Stara babylonska dèržava.
oko 1650 *Hyksi* iz Egipta protěrani, nova dèržava utemeljena.
oko 1500 **Mojsija.** Izraelci **osvajaju Palaestinu.**
1250—606 Assyrsko světovno gospodstvo.
oko 1200? *Argoplavci.* Dva *rata s Thebom.*
1194—1184? **Trojanski boj.** Putovanje Aenee u Lacij.
1104? *Seoba Doranah ili Heraklidah* u Peloponnez.
1194—975? **Jednovlada u Palaestini.** Saul. David. Salamun.
1068 Po Kodrovoj *smèrti archonti* u Atheni uvedeni.
975 **Razděljenje izraelske dèržave** na dvě kraljevine.
oko 810? *Lykurg* daje Šparti zakone.
776 Pèrva olympijadna godina.
753 **Utemeljenje Rima.** Numitor i Amulij. *Romul* i *Remo.*
(753—716) *Romul.* Rat s Latinci i Sabinci. Sjedinjenje Rimljanah i Sabinacah u jednu dèržavu.
(743—24) Pèrvi messenski boj. Aristodem u Ithomi.
722 Salmanassar podjarmljuje kraljevinu Izrael.
(715—672) *Numa Pompilij.* Svetjenički redovi.
(685—668) Drugi messenski boj. Aristomen u Iri.

Pr. Is.

(672—640) *Tullo Hostilij.* Alba longa razorena.

(640—616) *Anko Marcij.* Rimljani osvajaju četiri latinska grada. Plebeji.

(624) Drakon daje zakone.

(616—578) *Tarquinij Prisko.* Gradjevine. Umnožanje věća.

606 Razsap assyrske děržave.

606—538 Nova děržava u Babylonu.

594 *Solon* daje Athenjanom zakone. Razděljenje naroda.

586 *Jerusolim* Nebukadnezarom *razoren.* Kraljevina Juda razpada se. Babylonsko sužanjstvo.

(578—534) *Servij Tullij.* Plebejske tribus. Centurije.

560 Pisistrat, tyrann u Atheni.

558 **Cyro utemeljuje perzijsku děržavu,** poběđiv Astyaga u bitci kod Pasargade.

Drugo doba: od Cyra do smèrti Alexandra Velikoga 558—323.

Pr. Is.

558—529 *Cyro* osvaja lydijsku děržavu, gèrčke gradove u Maloj Aziji, gornju Aziju do Jaxarta.

538 Konac babylonske děržave.

(534—509) *Tarquinij Superbo.* On osvaja gradove Suessu Pomeciju i Gabije. Rat s Ardeom.

529—522 Kambyz osvaja Egipat. Vojevanje proti Aethiopiji i Ammoniju.

525—332 *Egipat pod perzijskom vladom.*

521—485 *Darij* I. Histaspov. Razděljenje děržave u dvadeset satrapijah. Uzaludno vojevanje na Skythiju.

510 Prognanje Pisistratidah iz Athene.

509—30 **Rim kao republika.** Konsuli.

500—449 **Perzijski bojevi.**

500—494 *Jonska buna.*

494 Plebeji se sele iz Rima. Tribuni sacrosancti.

493—479 *Obranbeni boj Gèrkah s Perzijanci.*

490 Drugi gèrčko-perzijski rat. Bitka na *Marathonu.*

485—465 *Xerxe I.*

480 *Tretji rat* s Gèrčkom. Bitke kod *Thermopylah*, *Artemisija*, *Salamine.*

Pr. Is.

479 Bitka kod *Plateah* i *Mykale.*

478—449 *Navalni bojevi Gèrkah proti Perzijancem.*

469 Kimonova poběda na Eurymedonu.

(465—456) Tretji messenski boj.

451 i 450 *Decemviralno zakonodarstvo.* Appij Claudij, Virginija.

449 Bitka kod Salamine na Cypru.

444 Vojnički tribuni s konsulskom vlaštju. Dva censora.

431—404 **Peloponnezki boj.**

429 Periklova smèrt.

422 Bitka kod Amfipola. Kleon i Brasida padu.

421 Nikijino 50-godišnje primirje.

415—413 Podhvat Athenjanah na Siciliji.

410 Alkibijadova poběda kod Cysika.

405 Lysandrova poběda kod Aegospotama.

404—396 Stražnji rat Rimljanah s Vejentinci.

404 Lysander osvaja Athenu. 30 tyrannah do 403.

401 Bitka kod Kunaxe, smèrt mladjega Cyra.

394—387 *Korinthski rat.* Lysander pade kod Haliarta, Konon pobědjuje kod Knida, Agesilaj kod Koronee.

389 Rimljani potučeni na Aliji. **Galli u Rimu.** M. Manlij brani capitol.

387 Antalkidin mir.

378—362 *Rat medju Špartom i Thebom.*

376 Licinijevi zakonski predlozi, primljeni 366. Plebeji mogu biti konsuli, dobivaju dio od ager publicus.

371 Epaminondina poběda kod Leuktre.

362 Epaminonda pade kod Mantinee.

359—336 Filip II., macedonski kralj.

(355—346) Fočanski rat, Filipom zavèršen.

342—40 Pèrvi rat Rimljanah sa *Samnitjani.* Poběde kod Gaura i Suessule.

(339—337) Rat Rimljanah s *Latinci.* Poběde kod Vesuva i Trifana.

338 **Gèrci od Filipa II. kod Chaeronee poraženi.**

336—323 **Alexander Veliki.**

334 *Alexandrova* poběda kod *Granika.*

333 *Alexandrova* poběda kod *Issa.*

331 *Alexandrova* poběda kod *Gaugamele.*

330 *Alexander* ide u potěru za Bessom i dolazi do Jaxarta.

327 *Alexandrovo* vojevanje na Indiju.

325—304 Drugi rat Rimljanah sa *Samnitjani.*

Tretje doba: od smèrti Alexandra Velikoga do samovlade Augusta 323—30 pr. Is.

Pr. Is.

323—30 Egipat za Ptolomejah.

321 Poraz Rimljanah kod *Caudija*.

312—64 Syrska dèržava za Seleucidah. Aera Seleucidarum 312.

300 Antigonova smèrt u bitci kod *Ipsa*.

298—290 Tretji rat Rimljanah sa *Samnitjani*.

295 Samnitjani od Q. Fabija Maxima kod Sentina potučeni.

282—272 Rat Rimljanah s Tarentom i *Pyrrhom*. Poběde Pyrrhove kod Heraklee i Ascula, poraz kod Beneventa.

266 Konačno podjarmljenje Italije.

264—241 **Pèrvi punski boj**.

260 Pèrva morska poběda Rimljanah kod Myle.

(256) Regul prenaša rat u Afriku.

(254) Regul od Xanthippa potučen i uhvatjen.

241 Lutacij Catul odèržaje pobědu kod *aegatskih otokah*. Sicilija pèrva rimska pokrajina.

218—201 **Drugi punski boj.**

218 Hannibal odèržaje pobědu kod Ticina i Trebije.

217 Hannibal odèržaje pobědu kod jezera Trasimena.

216 Hannibal odèržaje pobědu kod Cannah.

212 Marcel zauzima Syrakuzu.

207 Hasdrubal pao na Metauru.

206 P. Corn. Scipion čini Hispaniju rimskom pokrajinom.

202 Isti odèržaje pobědu nad Hannibalom kod *Zame*.

200—133 Bojevi Rimljanah u Hispaniji.

(200—197) Rat Rimljanah s Filipom III., macedonskim kraljem. Bitka kod Kynoskefalah.

(192—189) Rat Rimljanah s Antiochom Velikim, syrskim kraljem. Poběde kod Thermopylah i Magnesije.

(171—168) Rat Rimljanah s Perseom macedonskim. Poběda kod Pydne. Macedonija, Illyrija i Epir nadvladani.

167—39 Palaestina za Makkabejacah.

149—146 **Tretji punski boj.**

146 Mladji Scipion ruši *Karthagu*, a Mummij *Korinth*.

133 Mladji Scipion ruši Numanciju.

133 Poljski zakon Tib. Sempronija Graccha.

Pr. Is.

123 Predlozi C. Sempronija Graccha.

113 Cimbri u Illyriji.

111—106 Rat Rimljanah s Jugurthom. Metell, Marij, Sulla.

102 Teutoni kod města Aquae Sextiae od Marija potučeni.

101 Cimbri kod Vercellah od Marija potučeni.

91—88 Marsički ili saveznički boj.

88—82 *Gradjanski rat medju Marijem i Sullom.*

(87—84) Pèrvi rat s Mithridatom. Sulline poběde kod Chaeronee i Orchomena.

83 Sulla se vratja u Rim; proscriptiones.

82—79 Sulla diktator.

(80—72) Rat sa Sertorijem. Metell Pijo i Pompej.

(78—67) Rat s gusari. Pompej.

(74—64) Tretji rat s Mithridatom. Lucull i Pompej.

(73—71) Rat s gladijatori i robovi. Crasso pobědjuje kod Silara.

63 Konsul Ciceron udušuje Catilininu urotu.

60 **Caesar, Pompej i Crasso pèrvi triumviri.**

58—51 *Caesar vojuje u Galliji*, prelazi dva puta u Germaniju i Britanniju.

49—48 *Gradjanski rat medju Caesarom i Pompejem.* Poběda Caesarova kod Farsala.

(48—47) Alexandrinski rat.

46 Caesarovo ratovanje u Africi, poběda nad Pompejanci kod Thapsa.

45 Caesarova poběda nad Pompejevimi sinovi kod Munde.

44 *Caesarova smèrt.*

43 **Octavijan, Antonij i Lepid drugi triumviri.**

42 Rat s Brutom i Cassijem. Bitka kod Filippah.

39 pr. Is. — 70 po Is. Palaestina pod Herodijanci.

31 Agrippa odèržaje pobědu nad Antonijem kod *Akcija.*

30 *Octavijan samovladalac.*

Četvèrto doba: od samovlade Augusta do razpadnutja zapadno-rimske carevine, 30 pr. Is. — 476 po Is.

30 pr. Is. — 14 po Is. *C. Julij Caesar Octavijan August.* Osvajanja u južnoj i zapadnoj Germaniji.

4 (?) **Isukèrstovo narodjenje.**

9 po Is. Ariminij odèržaje pobědu nad Varom.

Po Is.

14—37 *Tiberij.* Germanik u Germaniji. Sejan.

37—41 Caligula.

41—54 Claudij. Početak osvajanja Britannije.

54—68 *Neron.* Požar u Rimu. Pèrvo progonstvo kèrštjanah.

68—69 Galba, Otho, Vitellij.

69—79 *Vespasijan.*

70 *Razorenje Jerusolima* po Titu.

79—81 *Tito.* Gradovi Herculaneum i Pompeji zasipani.

81—96 *Domicijan.* Rat s Dacijom.

(96—98) *Nerva.*

(98—117) *Trajan.* Dacija, Armenija, Assyrija i Mesopotamija postaju rimske pokrajine. Najveće razširenje dèržave.

(117—138) *Hadrijan.* Povratjenje pokrajinah, koje je Trajan u Aziji bio predobio.

(138—161) Antonin Pijo.

(161—180) *Marko Aurelij.* Rat s Markomanni i Quadi.

(270—275) Aurelijan. Razorenje Palmyre. Povratjenje Dacije.

284—305 *Dioklecijan.* Maximijan i još dva caesara.

324—337 **Konstantin Veliki samovladalac.** Sloboda *kèrštjanstvu poděljena.* Pèrvi obći cèrkveni sabor *(Arij).* *Preměštenje carskoga prěstolja u Konstantinopol* (Carigrad). *Novo uredjenje dèržave.*

(375) *Hunni provaljuju u Europu.*

(378) Poraz cara Valenta kod Adrianopola.

395 **Theodosij děli dèržavu** medju svoja dva sina, Arkadija i Honorija.

410 Alarich plěni Rim.

412 Zapadni Gothi prelaze u Galliju i Hispaniju.

429 Vandali utemeljuju dèržavu na sěvernoj obali Afrike.

445 ? Angli i Sasi dolaze u Britanniju.

451 Attila od Aëcija i Theodoricha I. na catalaunskom polju poražen.

455 Vandali plěne Rim.

476 **Romul Augustul od Odoakra svèrgnut.**

Pregled sadèržaja.

Drugi odsěk. Afrika.

Tretji odsěk. Europa.

Strana

Tiskom Karla Goriška u Beču.

